БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМсП 1.
1938/књ. СВ,
350. (г-6)

Поштарина плаћена у готову

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГОДИНА СТОДВАНАЕСТА — КЊИГА 350

СВЕСКА ЗА НОВЕМБАР-ДЕЦЕМБАР 1938

У НОВОМ САДУ
ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ
1938

САДРЖИНА

		Страна
Пијетет на делу	Радивоје Врховац	421
Сумрак старих идеологија и рађање нових	Марко Цар	426
Позне радости, песме	Момчило Милошевић	432
„Дописујући чланови“ српских омладинских друштава	д-р Алекса Ивић	435
Једна ноћ под Маљеном приповетка	Мила Марковић	447
Оглед о васпитању воље код мушке занатлијске младежи	д-р Сдободан Поповић и Љубинко Милићевић	455
Дивинапија у Илијади и Одисеји	д-р Растислав Марић	463
Акорди, песме	Ђорђе Глумац	475
Култ злата и типови тврдица у светској књижевности	Александра Серђукова	480
Поезија Милана Ракића	Боривоје С. Стојковић	491

Политички преглед:

Скупљени радови Стевана гро-фа Тисе	д-р Лаза Секулић	499

Прикази и белешке:

Д-р Јован Радонић: Слике из историје и књижевности (др К. Н. Милутиновић). — Карел Чапек: Разговори с Т. Г. Масариком (Фрањо Малин). — Erlebnis Dalmatien (д-р Никола Продановић). — Gerhard Gesemann: Pentscho Slaweikow (Стојан Јовичић). — Бартуловић: Приповетке (Владимир Божовић). — Нико повић: Два прилога методици наставе књижевности и психологији младости (д-р Никола Продановић). — Д-р Михаило Илић: Политички и правни чланци (М. М.) — Надежда Илић-Тутуновић: Кроз улице и душе (д-р Никола Продановић). 509

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

Уредио

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

ГОДИНА СТОДВАНАЕСТА — КЊИГА 350

ЈУЛИ — ДЕЦЕМБАР 1938

У НОВОМ САДУ
ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ
1938

Књижевни преглед:

Крањчевићева поезија у избору С. Пандуровића и издању Државне штампарије . . . . . д-р Илија Мамузић . . 403

Правни преглед:

Два југословенска устава . . . д-р Р. В. Ђисаловић . 406

Политички преглед:

Скупљени радови Стевана грофа Тисе . . . . . д-р Лаза Секулић . . 499

Библиографија:

Библиографија радова Радивоја Врховца . . . . . Фрањо Малин 332

Јавна захвалност:

Јавна захвалност . . . . . Радивоје Врховац . . 337

Прикази и белешке:

Јован М. Јовановић: Борба за народно уједињење (Павле Аскоченски). — Д-р Милан М. Јовановић: Смисао и вредност живота по Хајнриху Рикерту (д-р Анатолије Шпаковски). — Dr. Josef März: Jugoslawien. Probleme aus Raum, Volk und Wirtschaft (Стојан Јовичић). — Annuaire de l' Assotiation Yougoslave de Droit International (д-р Славко М. Ћирић). — Дмитар Р. Ђукић: Сенке са висова (д-р Никола Продановић). — Бранко Ћопић: Под Грмечом (д-р Никола Продановић — Д-р Владета Поповић: Живот и дела Виљема Шекспира (Душан Мудрински). — Д-р Никола Мирковић: Иво Андрић (М. М.). — Сима Цуцић: IV б напред (Милан Буља). — Људи и проблеми савремене Француске (д-р А. Гавела). — Душан Анђелковић: Вечно жито (В. Брезанац). — Јубилеј Радивоја Врховца. 409

Д-р Јован Радонић: Слике из историје и књижевности (д-р К. Н. Милутиновић). — Карел Чапек: Разговори с Т. Г. Масариком (Фрањо Малин). — Erlebnis Dalmatien (д-р Никола Продановић). — Gerhard Gesemann: Pentscho Slaweikow (Стојан Јовичић). — Нико Бартуловић: Приповетке (Владимир Божовић). — Д-р Слободан Поповић: Два прилога методици наставе књижевности и психологији младости (д-р Никола Продановић). — Д-р Михаило Илић: Политички и правни чланци (М. М.). — Надежда Илић-Тутуновић: Кроз улице и душе (д-р Никола Продановић). 509

Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад.

Библиотека Музеја Матице српске у Новом Саду

Број 25 СПИСАК ПРИНОВА Год. 1938

Jeremić d-r R., Tadić d-r J., Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika. Beograd 1938 — 116 B 64.

Јовановић д-р М. М., Проблем смисла живота и наша народна поезија. Нови Сад 1938 — 116 B 73.

Jovanovitch V., Nikola Tesla. Paris 1936 — 90 B 15.
" " Qui a decouvert le champs magnetique tournant. Beograd 1938 — 116 B 72.

Јунг К. Г., Психолошки типови (Геца Кон) Београд 1938 — 119 C 2.

Kasier d-r St. Lj., Grossdeutschland und Jugoslavien. Berlin 1939 — 118 B 4.

Кириловић д-р Д., Основи опште педагогике. Н. Сад 1938 — 79 F 35.

Клицин Д., Одломци из новије политичке историје војвођанских и тројединчких Срба (1902–1914) Нови Сад 1938 — 116 B 81.

Кнежевић П. В., Заостали листићи. Н. Сад 1038 — 79 F 36.

Костић К., Из прошлости Учитељске школе у Сомбору Нови Сад 1938 — 77 B 24.

Kostić M., Serbische Studenten an den Universitäten Halle, Leipzig und Göttingen in 18 Jahrhundert. München 1938 — 77 B 25.

Крупницкый Б., Тетъиан Пилип Орлик. Варшава 1938 — 84 C 27.

Kudryk d-r B., Mihajlo Verbyckyj, Zagreb 1938 — 101 K 72.

Левитов Н., Психолошки лабораториум и школска пракса. Н. Сад 1938 — 41 J 178.

Лоренц Е. Т., Устанак у пустињи (Геца Кон). Београд 1938 — 119 C 3.

Manzoni J., Mirovni ugovori (M. H.), Zagreb 1938 — 116 H 47.

Markovitch L., L' Orientation nouvelle de la Yougoslavie. Paris 1937 — 77 B 31.

Marković L., La question Croate. Paris 1937 — 77 B 28.
" , Le dèsarmement et la politique de Belgrade. Paris 1933 — 117 D 35,
" , La politique extérieure de la Yougoslavie. Paris 1935 — 117 D 36.
" , Le problème constitionnel Serbo—Croate—Slovène. Genève. — 77 B 30.
" , Les variations de la politique de Beograde (1935—1936) — Paris 1937 — 77 B 29.
" , Nekoliko napomena o Jugoslovenskom građanskom zakoniku. Beograd 1934 — 116 B 84.
" , The jugoslav constitutional problem. London 1938 — 77 B 26.

Михајловић П., Буквар Сељачког кола за одрасле неписмене. Загреб 1938 — 116 B 83.

Михајловић В., Борба против куге у Србији пре сто година. Београд 1937 — 116 B 92.
Милутиновић д-р Н. К., Радивоје Врховац. Н. Сад 1938 — 116 B 78.
Мирковић Г., Бојвођански матуранти на Косову 1914. Нови Сад 1938 — 101 J 87
Младеновић Ж., Лаза Костић на Цетињу. Н. Сад 1938 — 101 J 84.
Мороа А., Поднебље (С. К. З.). Београд 1938 — 119 F 5.
Mrđenović V., Na istoku požar. Zagreb 1938 — 101 J 83.
Nahtigal R. Slovanski jeziki. Ljubljana 1938 — 77 F 89.
Николајевић д-р С. Б. Радикална странка и Светомир Николајевић. Београд 1038 — 101 K 75.
Николић А., Књижевни радови (С. К. З.) Београд 1938 — 101 F 9.
Nikšić J., d-r Eduard Beneš. Karlovac 1938 — 68 F 7.
Novellen, Jugoslavische (Sava D. Zeremski) Stuttgart 1938 — 73 E 62.
Орлински Р., Слободијада Српства. Никшић 1938 — 119 C 4.
Ormis V. J, Supis pràc Jána Čajaka. T. Sv. Martin 1937 101 J 86.
Палеолог М., Кавур (С. К. З.). Београд 1938 — 119 F 15.
Pas u svjetskoj i domaćoj književnosti (Binoza). Zagreb 1938 — 119 E 41.
Pavić J,, O Akathistu u čast p. Bogorodice. Zagreb 1938 — 101 C 70.
Павловић М., Стеван Сремац (Југо-исток). Београд 1038 — 116 F 81.
Пејхељ В., Сугестија и васпитање. Н. Сад 1938 — 45 J 177.
Пелин Е. Земља (Р. Ђуковић) Београд 1939 — 101 K 88.
Перовић Р., Око женидбе краља Александра Обреновића. Цетиње 1938 — 116 B 80.
Петровград (В. Бечкерек). Уредио М. Станојловић. Петровград 1938 — 116 B 94.
Петровић К., По сремскокарловачким пољима. Нови Сад 1938 — 101 K 73.
Петровић д-р М., Наш национални парадокс. Н. Сад 1938 — 101 K 76.
Петровић С. П., Без земље (Геца Кон) Београд 1938 — 101 K 87.
Петровић Т., Лукијан Мушицки и наша народна песма. Београд 1938 — 101 K 74.
Помен М. Шевићу, Св. Савковићу, М. Миловановићу и Бошку Петровићу. Нови Сад 1938 — 79 F 57.
Поповић д-р С., Радивоје Врховац као педагог. Н. Сад 1938 — 116 B 74.
Поповић В., Прилози историји наше трговине у 18 веку. Београд 1938 — 116 B 90.
Преглед издања Српске крал. академије 1886—1936. Београд 1936 — 54 E 7.
Пшенюрська М, Надсянській говір. Варшава 1938 — 84 C 29.
Ранитовић Н., Поп и доктор чудо учинише. Нови Сад 1938 — 73 D 13.
Решетар М., Ђанели К., Два дубровачка језичка споменика из XVI вијека (С. К. А.) Београд 1938 — 54 D 112.
Роглић Ј., Имотско поље. Београд 1938 — 116 B 60.
Savić d-r V., Promblem tuberkuloze i smernice njegovog rešavanja u Jugoslaviji. Beograd 1938 — 116 B 93.
Сергијевски Д., Римски споменици из Босне. Римски натписи из Босне. (Спом С. К. А. 88) Београд 1930 — 54 A 1.

Сјуел А., Вранчева исповест. Београд 1938 — 119 E 32.
Solonjević I., Bijeg iz komunističkog raja. Zagreb 1938 — 101 K 83.
Solovejčik G., Potemkin (Minerva). Zagreb 1938 — 119 E 24.
Соловјев д-р А., Књига привилегија Грбљанске жупе са Душановим закоником (Сп. С. К. А. 87). Београд 1938 — 54 A 1.
Spakovski d-r A., Kleinere philosophische Schriften. Vel. Kikinda 1938 — 118 E 17.
Споменица Конгреса правника. Београд 1938 — 119 E 31.
Споменица Новосадске трг. омладине. Н. Сад 1933 — 89 B 8.
Споменица о 20 год. ослобођења Сенте. Сента 1938 — 116 B 87.
Spomenica Oslobođenja i Ujedinjenja grada Subotice. Subotica 1938 — 119 D 8.
Stanev N., Historie chronologique de la Bulgare. Sofia 1938 — 73 E 61.
Стефановић д-р С., Један заборављени рани латински превог Хеледијеве приче (Сп. С. К. А. 87) Београд 1938 — 54 A 1.
Шекспир В., Како вам драго (С. К. З.) Београд 1938 — 119 F 13.
Шишић Ф., Босна и Херцеговина за време везировања Омер паше Латаса (С. К. А.). Београд 1938 — 54 D 113.
Шобајић П., Никшић, Оногошт. Београд 1938 — 116 B 61.
Thaller d-r L., Od vrača i čarobnjaka do modernog liječnika (Minerva). Zagreb 1938 — 119 E 25.
Тасић М. Филозофски проблеми из античке и трансценденталне филозофије. Београд 1938 — 116 F 83.
Тасић д-р В., О шећерној болести. Шабац 1938 — 101 K 77.
Тодоровић П., Дневник једног добровољца (С. К. З.) Београд 1938 — 119 F 7.
Тривунац М., Гетеов Клавихо. Н. Сад 1938 — 101 J 90.
„ , Из Шекспира. Београд 1936 — 97 D 7.
„ , Немачки утицаји у нашем језику. Београд 1938 — 97 E 6.
Тутуновић — Илић А., Кроз улице и душе (Геца Кон) Београд 1938 — 119 E 29.
Ujčić T., Sadržaji opera. N. Sad 1938 — 101 K 82.
Uspomeni A. G. Matoša. Zagreb 1938 — 119 E 30.
Војводина 1918—1938 Нови Сад 1938 — 101 J 91.
Вуксан Д. Д., Преписка митрополита Василија... (Спом. С. К. А. 88) Београд 1938 — 54 A 1,
Збірник з минулога. Варшава 1938 — 84 C 30.
Zingarelli J., Stara Austrija (Binoza). Zagreb 1938 — 119 E 27.
Алексијевић Д. В., Биографија Јаше Томића у развоју личне идеологије. Београд 1638 — 101 K 84.
Andrejczin L., Kategorie znaczeniowe koniugacji bulgarskiej. Kraków 1938 — 90 C 5.
Annuario della Reale Accademia d' Italia. Roma 1938 — 77 B 33.
Aretz G., Napoleon i grofica Walewska (Binoza). Zagreb 1938 — 116 F 82.
Аршинов П., Тамо амо по природи. Београд 1938 — 79 F 34.
Бартуловић Н., Изабране приповетке (С. К. З.). Београд 1938 — 119 F 3.
Bazala d-r A., Značenje mistike u životu ljudskom. Zagreb 1938 — 90 B 14.

Bélard P., Sv. Sava. Zagreb 1938 — 101 K 71.
Berti J. Majka Božja Tekijska. Petrovaradin 1938 — 21 F 135.
Bethenod J., Nikola Tesla. Beograd 1938 — 116 B 70.
Biermann J., Ueber den gegenwärtigen Stand der Grosskraftübertragung. Beograd 1938 — 116 B 76.
Bobtchev S. S., La lutte du peuple Bulgare pour une eglise nationale indepente. Sofia 1938 — 73 E 61.
Бокшан С., Едисои (Југо-Исток). Београд 1938 — 116 F 84.
Bokchan S., Nikola Tesla. Beograd 1938 — 116 B 69.
Бореcки Б К., Разривена земља. Сомбор 1938 — 119 E 33.
Бошковић Ђ., Извештај о испитивању средњевековних споменика на Јужном Приморју (Споменик С. К. А. 88). Београд 1938 — 54 A 1.
Бошковић Ђ., Неколико натписа средњевековних цркава (Споменик С. К. А. 87). Београд 1938 — 54 A 1.
Bugarski D. D.; Anglicizmi i fraze za englesku konverzaciju. Sarajevo 1938 — 10 F 26.
Bulić d-r I., Kućna za ruga podloga porodične i privredne organizacije Južnih Slovena. Split 1938 — 101 K 78.
Cesarec A., Izraelov izlazak i druge legende. Zagreb 1938 — 101 K 86.
Crnjanski M., Belgrade. Beograd 1938 — 48 G 123.
Чапек К.. Разговори с Т. Г. Масариком (Матица српска) Нови Сад 1938 — 119 E 34.
Ћоровић В., Поход Махмут-паше Бушатлије против Паштровића. (Споменик С. К. А. 87.) Београд 1938 — 54 A 1.
" , Рукописи универзитетске библиотеке у Београду. (Споменик С. К. А. 87). Београд 1938 — 54 A 1.
Dänemark. Kopenhagen 1936 — 73 E 60.
Доментиан, Живот Св. Саве и Св. Симеона (С. К. З.) Београд 1938 — 119 F 11.
Донецкоьъ А., Кракая свящнная история вешкаго и новаго заѣта. Н. Садъ 1938 — 53 L 31.
Ђорђевић д-р М., Грилпарцер и Словени. Нови Сад 1938 — 116 B 75.
Ђорђевић Р. Т., Медицинске прилике у Србији за време прве владе Кнеза Милоша Обреновића. Београд 1938 — 116 B 63.
Ђорић Н. М., Лаза К. Лазаревић, лекар и писац. (Франц.-српка књижара). Београд 1938 — 101 K 85.
Ђукић Н. Д., Сенке са висова (Геце Кон). Београд 1938 — 119 E 28.
Extraits de travaux sur l' histoire de la culture sanitaire de la Yougoslavie. Beograd 1934-38 — 116 B 65.
Ферије д-р А., Саморадња код деце (Рајковић) Београд 1938 — 101 J 82.
Филиповић Д. Ј., Родољубиве песме (С. К. З) Београд 1938 — 119 F 1.
Gajić E. B., Jugoslavija i „Jevrejski problem". Beograd 1938 — 101 J 81.
Girardeau E., Pourquoi Nikola Tesla createur de la radioelectricite... Beograd 1938 — 116 B 71.
Годишњак Сомборског историјског друштва. Сомбор 1937 — 77 B 32.
Хаджи К. М., Сърбохърватско-български речникъ. Пловдивъ-София 1936 — X F 27.

Година CXII
Новембар-децембар 1938

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига 350
Свеска 5-6

Инв. бр. 4780

Пијетет на делу

Љубав, поштовање и захвалност врлине су из којих извиру сва добра дела људска. Ни једна од њих не може се изнудити, не може се никоме октроирати, не може се законом прописати. Ако оне не потичу из слободне воље човекове, из слободног расуђивања и уверења, узалуд су сви прописи. У обичном животу, у личним односима бива често да се оне занемарују, али у једноме народу занемарење ових врлина према стваралоцима његова бољег живота и услова за напредак — грех је вапијући који се свети.

Пијетет, у којем се појму сливају све те три врлине, према огромним жртвама које је наш народ, нада све наш народ малене Србије, дао за стварање велике Југославије, мора данас, кад славимо 20-годишњицу нашега ослобођења и уједињења, испунити свако поштено југословенско срце. На те жртве и јуначке подвиге нашега народа у прошлом рату гледа данас и објективни туђинац с поштовањем.

Али не лебде данас пред нашим душевним очима само те огромне жртве за Југославију. Ту су и сви они великани нашега Пијемонта, наше Војводине, па међу браћом Хрватима и Словенцима, који су држали народну ствар и припремали народ за највеће дело наше историје.

Морамо се данас запитати *шта су хтели* и једни и други; да ли смо испунили завет оних који изгибоше за народно уједињење наше, да ли смо извршили тестаменат оних наших бољих и старијих који нам својим великим умовима и срцима отворише широке видике југословенске националне мисли.

На ова питања нико данас не може позитивно одговорити. Није фраза кад кажемо: крајње је време да пијетет свој докажемо делима, јер речи је било доста; да разумемо историјски процес који је наша три племена довео у једну државну заједницу; једном речју — да се средимо.

Конституцију нашег државног организма треба ојачати унутарњим уређењем, распоред и функционисање живих енергија у њему треба учинити нормалним, скидајући с дневног реда наш национални проблем. И једно и друго може се учинити без икаквих унутарњих потреса, без икакве уставотворне скупштине, редовним путем народнога претставништва, са мало добре воље и увиђавности: да ово нередовно стање не може бити добро за наш општи напредак, да за нашу лепу и богату Земљу народно јединство значи моралну снагу која једино може одолети свакој напасти на државни наш организам.

Већ је Аристотел, највећи мудрац Старога века, учио да има нешто „природно у праву" што се не мења и свуда је једно и исто. А то „природно у праву" то је право самоодређења, почевши од личног па кроз све заједнице, у данашњем смислу: од основне самоуправне јединице до оне најсложеније — државне. Говоримо у принципу и претпостављајући да то самоодређење може бити само у границама закона, *објективно и једнако примењивана на све и сваког.* Психолошки је више него тачно да нико свестан не подноси ничије туторство, којему је у политичком смислу главни мотив *воља за моћ, империјализам,* почевши од личног па даље навише. *Законом* заштитити човека од сваког империјализма и дати му да се у границама закона сâм одређује — основни је услов за добар поредак у ма којој политичкој или друштвеној заједници, а ту је и извор мира и задовољства. А ево зашто. За дужности, које позитивно право налаже човеку и безусловно их тражи, *у природном праву самоодређења он има да добије еквиваленат.* То зна и осећа свако свестан.

Психолошки је такође више него тачно да се у слободи самоодређења неизбежно подиже осећање одговорности, које под туторством пада на најниже гране; појам контроле, стручне и објективне, дакако, не треба помешати с појмом туторства. Осећање одговорности, и с њим скопчано — дужности, највреднија су својства човекова у заједници; државна педагогија не може их нигде боље неговати него у слободи самоодређења.

Како, пак, изградити самоуправни систем, почевши од основне јединице до највише, ствар је наших правника, стручњака политичара каквих имамо, хвала Богу, доста и довољно; треба их само пустити да дођу до речи. Притом, не могу а да у начелу не додирнем још једну ствар која би, нема сумње, повољно утицала на политички живот наш.

Народу треба скинути с леђа, боље рећи са савести, наметнуте му бригoвоће који му не дају маха ни даха да својим здравим разумом просуђује прилике и људе; буне га и ломе, вуку из једнога табора у други; растежу његову моралну свест, која је често живља у гуњцу него у капуту; кидишу на његово најсветије право, лично право самоодређења. Ако га политички не просвећују и раде само за свој рачун, право је да га оставе на миру и његову слободном расуђивању.

А ко је крив што се његова морална свест догони сваки час на другу меру? Крив може бити само *систем*, и они којима је у интересу такав систем. Са системом, дакле, треба кидати.

Уклањајући свако туторство, све могуће империјализме у нашем политичком уређењу и животу, може тек настати погодна атмосфера за решење нашег националног проблема. Кад се уклоне политичке препоне, културна (просветна) средства помоћи ће да се тај проблем дефинитивно скине с дневнога реда. Југославија ће тек тада испунити завет својих великомученика, извршити тестаменат својих великих стваралаца у духу.

Пре свега, љубав треба да се јави међу једнокрвном браћом, а ова се не може јавити док се она наопака доктрина: да сва политичка борба потиче из „природнога нагона на моћ", на владање човека човеком, било да је тај нагон у једном колективу или у појединцу човеку; не побије нашим политичким делом. Љубав се може јавити само у слободи, у осећању себе као члана заједнице у којој се нико не пружа преко мојих природних права; она може доћи само из слободне и самосталне одлуке, и у односима међусобног респектовања, пре свега достојанства у човеку, а онда и свих особина које карактеришу менталитет историјом, културом и биологијом одређене личности, индивидуалне и колективне.

Има у нас рђав обичај да човек из једнога краја хоће да се потсмехне ономе из другога, сматрајући по нечем себе бољим, али тај обичај неће бити тешко сузбити. Образован човек треба да познаје особине језика, нарави и обичаја свих наших крајева подједнако, и ако их историјски разуме, неће му падати на памет да ниподаштава брата свога који нешто друкчије говори, мисли и осећа и т. д. А образован човек дужан је да просвећује необразована и да сузбија онај рђави обичај. Све се може ако имамо љубави.

Они, дакле, који воде треба да су свесни и просвећени, јер се међу овима и решава главни део питања. Ради се наро-

чито о томе колико ћемо знати уважити фактичне племенске или покрајинске карактере и њихове квалитете који треба да се унесу у наш заједнички живот; колико ћемо објективно знати одмерити политичке, културне и књижевне вредности из прошлости наших племена или покрајина које треба да постану наше заједничко благо, па да се заједнички њима поносимо; јер је историјски понос знатна, ако не најзнатнија, количина у народном или националном осећању. Оно што данас јавно исповедамо, више је у речи него у осећању и делу.

Наше друштво мора се без остатка оријентисати у духу народног јединства: виши слојеви народни, који дају тон, треба да буду прожети несломљивом вером да на моралној вредности и снази нашег народног и државног јединства могу да роде све остале вредности којима једино можемо пружити оправдање пред историјом и пред целим светом, за своју егзистенцију у овој лепој и богатој Земљи нашој. Процес културне акомодације и потпуне духовне асоцијације трајаће тим дуже чим касније будемо спознали моралну вредност и снагу нашега народног јединства.

Идеја народног јединства није практичне природе; она припада мисаоном свету, као и све идеје етичке и културне природе. Ако је тако схватимо и помакнемо са клизава пута дневне политике, наћи ћемо јој прави смисао и учинићемо да се она усели у све домове наше, у срца наша, као и свака идеја доброте.

Шовинизам и фанатизам, било које врсте, некултуран је и несимпатичан. И један и други егоизам може се разумети, може бити оправдан у борби за опстанак, у борби са непријатељем који хоће да ме зароби; али међу браћом која су се састала да изграде себи један заједнички дом за векове, егоизам који развлачи материјал за градњу може бити само одвратан са етичкога, пуст и неразуман са економског гледишта.

Идеја народног јединства, како рекосмо, треба да се усели у све домове наше. У једној просвећеној породици лако је претпоставити услове за васпитање у духу народног јединства, у малограђанској или сељачкој — теже, ма да, уверен сам, у маси народној диференције и размирице обично не долазе из ње саме него однекуда и од некога ко би требао да је паметнији и свеснији.

Два просветилачка фактора долазе нарочито у обзир: верски проповедници и вође народне са својим органима. Не

може се ни замислити да би верским проповедницима био задатак да сеју мржњу место љубави (хришћанство је по превасходству религија љубави) и трпељивости. Куда би им душа?! — Љубав треба да зрачи с те стране и да загрева сваки кутак нашега живота.

Нико се од нас није родио као Србин, Хрват или Словенац: он је то постао васпитањем у породици. Језик и остала садржина свести не добива се наслеђем него се изграђује имитацијом и сугестијом која се врши у породици, у ужој или широј средини, у школи и т. д. Дакле, у породици већ може и треба да се прошири видни круг детета, али он се не може проширити ако га родитељи немају. Верски проповедници су у првом реду позвани да нашем, иначе добром, човеку из народа отварају очи да може даље гледати.

Вође народне и њихови органи, у другом реду, могу одлучно да утичу на проширење виднога круга у нашега човека из народа, па да он свој подмладак не васпитава у уском кругу племенског шовинизма. А онда долази школа са својим васпитним и образовним средствима. Не треба доказивати колико народни учитељ, прожет идејом народног јединства, уз помоћ прикладних уџбеника, може да утиче на проширење виднога круга својих васпитаника.

Ако је идеал образовања проширен видни круг на Човека уопште, како да се приближимо томе идеалу ако не преко Југословенства и Словенства? У том погледу је главни васпитни фактор Средња школа, која треба да је образовалиште карактера, националне и социјално-етичке свести. Како бисмо дошли до уџбеника (што је необично важан моменат) за националне предмете по којима би наш будући интелигенат тачно био обавештен о објективним вредностима нашег заједничког, политичког и културног, имутка, у прошлости и садашњости, — писао сам раније. Али и иначе, не могу довољно нагласити колико бисмо пажње морали поклонити Средњој школи у којој се образује наша омладина и спрема за будуће учитеље и вође народне. И не толико спреми нашега омладинца из појединих предмета, иако је солидан рад увек добра сведоџба за карактер, колико се наша пажња мора усредсредити на тип који наша Средња школа даје по духу васпитања и образовања. Само неколика питања за оријентацију.

Не излази ли из наше Средње школе један тип индиферентан према националном идеалу? Да ли она развија у до-

вољној мери интерес за наше народно-државно дело? Не утиче ли она на развијање практично-материјалистичког смисла толико да наш омладинац сматра за свој животни циљ лично осигурање и ништа друго? Колико је у њој живог настојања да васпита и образује самосталну личност која ће у животу знати и смети слободно да се одређује, не осврћући се ни десно ни лево?

Јер, ако се не варамо, у нашем друштву као да је још доминантан један тип који, у општем народно-државном интересу, треба да се макне са попришта да бисмо добили чисто поље за озбиљан рад и утакмицу, не на разбијању и на разједињавању него на спајању и координацији енергија за стварање вредности у јединственој својој националној држави. Ко и где да нађе Архимедову тачку?

Рад. Врховац

Сумрак старих идеологија и рађање нових

За XIX век се обично каже да се издваја међу вековима зато, што је то био век слободе и напретка. Али је XIX век био уједно и век великих идеологија. У њему се, између осталих, развише идеологија демократска, идеологија капиталистичка, идеологија социалистичка и идеологија, да је тако назовемо, *ничеистичка*, која је до највећег израза дошла у предратној Немачкој. Све те идеологије, борећи се за превласт и сукобљавајући се често једна с другом, трајале су колико и век у коме бејаху поникле. Тај век — деветнаести по конвенционалном бројању — започео је, могло би се казати, са Француском револуцијом и трајао све до уочи Светског рата. XX век, који је за њим дошао, уздрмао је, или чак поништио, све те идеологије и народе довео до моралне и материалне кризе, у којој се данас налазе. Проблеми, који данас свет занимају, махом су карактера политичког и економског. До уочи самог Светског рата, бистрије политичке главе у Европи и у Америци распињао је проблем како да се у целом свету створе услови за једно нормално и трајно стање мира, па се у вези с тим много писало и говорило о стварању једне федералне европске државе, по узору Уједињених држава Северне Америке. После

рата, који је политичке антагонизме још више заоштрио, нема о томе више ни говора. Стара идеја људске солидарности и међународног братства, за које су најблагородији прегаоци XIX века своје силе залагали, није ни за стопу коракнула. А што је најгоре, данас још многи верују да је рат најподесније средство за решавање међународних спорова, као и за множење угледа и благостања народа. Жалосно је констатовати, али као да се томе веровању и данас, као ни у ранија времена, не може да учини крај. А то значи да ће народи и убудуће морати да сносе огромне финансијске терете, који спречавају напредак свих народа, а некима чак прете и пропашћу.

Кад се, на измаку Светског рата, сустали борци почеше да враћају својим кућама и дуго времена запуштеним њивама, једна неисказана и неизмерна радост обузе дуго потиштена људска срца. Покољ је, говорило се, био страшан, али ће зато бити последњи. Одсада ће међународни спорови да се решавају куд и камо човечније. Оборивши заувек милитаристички и империалистички систем, који свету бејаше наметнуо рат, људи ће, мислило се, моћи да се посвете мирнодопским пословима и да убрзо остваре идеал једног новог хуманизма.

Тако су трезнији људи умовали и таква је, заиста, требала да буде политичка идеологија човечанства, које тек што се беше ослободило крваве трке по бојним пољима.

Нажалост, не би тако. Људи добре воље могоше ускоро да у етичким схватањима поратних гомила констатују један грдан назадак. Безгранична себичност и нескрупулозност, која за време рата бејаше завладала на разним фронтовима, преносила се после рата све више и више у друштвени живот, нарочито у живот духовни. Нова етика је човеку непрестано шаптала: „Чини што ти је најпробитачније, а за оно што ће свет да каже, не води бригу.“ Трговачки дух времена, похлепа за благом и жеља да се у кратком људском веку што боље проживи, све је то потискивало интелектуални живот и култивисање духа. Свет поче да много већу бригу води о своме желуцу и о својим мишићима, но о својим духовним потребама. Укратко речено: као да се сложно на томе радило, да се пребрегне и пореч сваки хуманистички, односно етички смер живота, да би се на његово место поставила гола тежња едонистичка и утилитаристичка. И, што је најгоре, напоредо с тим, развијала се у све то већој мери и сурова и антикултурна Ничеова доктрина о систематском стремљењу ка неограниченој

моћи, која у суштини није друго но глорификација слепе материалне силе.

Сувишно је указивати како је главно легло те доктрине, у своје време, била Бизмаркова Немачка. Немачко царство, како га он беше замислио и основао, било је у правом смислу речи једно типично средиште неограничене силе и моћи. То се, међутим, онда (а то значи у време оштрог политичког антагонизма и Европе подељене у два велика непријатељска табора) могло још разумети. Али познати „Професори енергетике" пођоше својим учењем много даље; они се чисто убише да нам, историјом у руци, докажу ко је на првом месту позван да управља народима. Отуда сваком позната произвољна тврдња: да су сви остали народи остарили и оронули, док само један међу њима брекће младошћу и здрављем; отуда друга самовољна тврдња: да народи позвани да врше неку културну мисију не требају да се руководе сентименталношћу, него да одважно теже своме циљу, рушећи и газећи све што им стоји на путу. А пошто је немачко племе за такву мисију одређено већ по својој војној организацији и својој чисто аријској крви, то се сматрало као сасвим природно и по себи разумљиво да Немци имају пред осталим народима да предњаче. Цела Бизмаркова ера, као и последње деценије владавине цара Вилхелма, речит су томе доказ.

Из те самозване расне супериорности изведена је у новије време читава једна теорија, или, боље рекавши, једна нова идеологија, која је у потпуној противуречности са свима начелима етике и философије, на којима је изграђена била данашња европска цивилизација. Чувена расистичка теорија грофа Гобиноа и његових данашњих следбеника, основана је на једном сувише непоузданом и колебљивом принципу, а да би могла да послужи као поуздано мерило за класификацију народа, односно за одређивање степена њихове културе и способности за живот. Ми ћемо ову прилику употребити да ту теорију прикажемо у њеним главним линијама.

Што је управо хтео да каже и докаже гроф Гобино?

По његовом учењу, основа целог људског напретка, кључ целе историје, јесте питање етничко. Другим речима, главни историски чинилац, то је раса. Ни физичка средина, ни религија, ни закони, ни установе, ни велики људи — ништа од свега тога не утиче на развој народа; једини одређујући фактор у развитку народа, то је раса. Најспособнија међу људским расама јесте раса аријска, која не само да квалитетно превази-

лази жуте и црне, него и све остале беле људе на земљи. Вредност појединих народа сразмерна је у количини аријске крви, која им тече у жилама. У опреци са општим мишљењем, Гобино тврди да је у Грка и Римљана било врло мало такве крви. То су, вели, били „етнички мелези", које су јако натрунили Феничани. Најчистији Аријевци, по његовом нахођењу, били су Перзијанци до Дарија, а после њих Германи. Инфузија аријевско-германске крви препородила је, за време варварских упада, олабавело римско царство и створила средње-вековну цивилизацију, „најлепше доба историје". Доцније је та племенита крв, због многих укрштавања, почела да се разблажује и танча. Етничка мешавина постаје данас све већа и већа, и свуда једнака, благодареħи нарочито све изравнавајућој политичкој демократији. А пошто на површини глобуса не постоји данас нигде нека већа залиха чисте аријске крви, то се не можемо више надати некој регенерацији човечанства: оно ће, кроз 7 или 8 хиљада година, неминовно угинути од крајње изнурености.[1])

То је, у најзбијенијем изводу, систем грофа Гобиноа, чије су тврдње тако произвољне и тако аподиктичке, да их разуман човек не може апсолутно прихватити.

Међутим, немачки коментатори и пропагатори његове доктрине, полазећи са горе изложених, углавном фантастичких претпоставки, утврдише без много муке расне особине немачког народа, наговарајући сами себе и другога, како се безмало све остале народне скупине находе у стадију старачке изнемоглости и клонулости. Будућност, рекоше, припада раси најмлађој те, према томе, и најспособнијој. И тај закључак би, по строгој логици, могао некоме изгледати исправан. Нажалост, он против себе има једну крупну и тешко обориву истину: *да специалних раса, што јест раса у биолошком смислу речи, на свету нема, већ да постоји само човек разног краја и поднебља, са својим нарочитим физичким и психичким особинама, човек који се у свету, који сваким даном бива старији, непрестано подмлађује.* То је, по учењу неких модерних претставника антрополошке науке, једино правилно схватање појма о психофизичкој конституцији рода људскога, и ко се томе схватању вештачки одупире, тај очевидно ради против узвишене и мирољубиве идеје свечовечанске културне солидарности и сарадње.

Велики међународни сукоб од 1914—1918 године, чије се последице и данас осећају, био је добрим делом резултат ап-

1) Gobineau: *Essai sur l'inégalité des races humaines.*

сурдног и мрачног принципа „Стремити ка моћи", из кога се после рата излегла једна врло опасна идеологија, такозвани *Расизам*, који би човечанство хтео да подели на више и ниже расе, и тиме досадашњу класну борбу замени борбом између оних који себе сматрају за савршенија бића, и оних који, тобоже, нису још потпуно еволуисали. По мишљењу расиста, сама је природа одредила судбину инфериорних раса и тиме супериорним дала право да их на свој начин *„цивилизују"*. Међутим, ако је истина, као што се стално тврди, да Европи треба трајног мира, да би могла да се интензивно ода привредном, социалном и просветном раду, онда је прека нужда да се уклоне све вештачке сметње и подвојености, које стоје на путу моралном и материалном зближавању народа. Тако данас мисле, и то данас желе сви мирољубиви народи, који хоће слободно да живе и да се привредно и културно развијају. Враћати се — у XX-ом веку — ксенофобији гвоздених векова; — одбацивати племениту доктрину о „Човековим правима" у корист сектарске идеологије извесних партиских организација новијег времена, то не може да буде идеал образованог човека наших дана. Борба између светлости и мрака, то је суштина човекове историје, и од тога, да ли ћемо се решити за један или други правац, зависи цео развитак, цела зграда наше националне будућности. Човечански живети не значи хлепити за бескрајним богатством и неограниченом моћи, него постојано тежити за грађанским слободама, за правдом, за истином.

Враћајући се главном предмету овог написа, — књизи грофа Гобиноа и новој идеологији која се из ње ишчаурила, — хтели бисмо, на крају, да се укратко дотакнемо једне пишчеве исувише произвољне тврдње, коју смо већ поменули и која нам се при читању учинила тако ексцентрична, да чисто не можемо а да јој не посветимо још неколико редова. Гобино, као што смо видели, старим Грцима и Римљанима пориче готово махом особине аријске расе, и вели да су то били неки „посемићени мелези". Зашто? Зато што је Девкалијон — а то је у грчкој, митолигији од прилике оно што је, у Старом Завету, патријарх Ноје, — био син Прометејев, а овај тобоже син Јафетов. Гобино то прича сасвим озбиљно и са очитим прохтевом да му се верује без поговора. У самој ствари, он мрзи Грке, као год и Римљане, и све су његове симпатије за Средњи Век и феудалну уредбу Старе Европе. За њега су, као што видесмо, Перзијанци најчистокрвнији Аријевци. Може бити. Али у том

случају постаје право чудо, како је она дивна шака „посемићених" Грка могла да одоли поновљеним навалама огромних Даријевих и Ксерксевих војски, и да створи ону баснословну цивилизацију и духовну културу, којом се углавном и данас хране не само европски народи, него и цео образовани свет.

Уосталом, Гобино своје етничке комбинације о расној надмоћности никад не документује убедљивим доказима, што је сасвим разумљиво. Интересантно је свакако то, да он ни у самим Немцима, који његову расну теорију данас толико хвале и узносе, није назирао неке чисте Германе, сматрајући да су Словенске гомиле, које су некад прелазиле Лабу и немачке земље насељавале, јако утицале на чистокрвност германског становништва, тако да и у самој околини Берлина човек данас може да наиђе на изразите словенске типове, а да већ и не говоримо о понемченим словенским именима људи и места.

Има, иначе, у његовом делу и сасвим тачних констатација, но које испод његова пера узимају вид савршених контрадикција. Гобино, на пр. у италијанској Рененсанси види једну од највећих творевина човечјег генија, заборављајући сасвим да је то било доба гениалног обнављања оне исте грчко-латинске културе, у којој он, на другом месту, налази тако мало аријских стихија. Како год с тим било писац ове настране књиге, која је у своје време Енглезу Хаустону Стјуарту Чемберлену пружила грађу и подлогу за његово пропагандистичко дело *Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts*,[1]) иде у ред писаца који резонују понајвише на основу теорија скованих *a priori*, док се о особинама и о вредности појединих народа може да говори и суди само на основу стеченог искуства. Можда се етнолошки састојци Грчког и Римског народа неће никад моћи математичком тачношћу утврдити, али је неоспорно да су Грци — па ма колико аријске крви у себи имали — били најобдаренији народ Старога Века, јер су стварно успели да створе најлепшу и најплоднију цивилизацију и културу која је икада постојала. Они су човечанству дали најсавршеније обрасце књижевне уметности, разних вештина, као и сложене науке о управљању на-

1) Позната је ствар како је немачки цар Вилхелм ту књигу јако волео. Међутим, без Гобиноа се то немачко дело не да ни замислити. У Француској је Гобино, ма да Француз по рођењу, имао за живота врло мало присталаца. Тен га на једном месту спомиње, али као писца неозбиљних парадокса. Пол Суде (Souday) га, додуше, цени као приповедача и путописца, али се боји, каже, да је својим парадоксима ишао до крајњих граница својеглавости.

родима, и не само то, него су Грци били први који су образовали слободне републике и свемоћне законе поставили на место грубе силе и свемоћи појединца човека. Ко у то сумња, нек узме и прочита дела двају великих Немаца и Европејаца новог и најновијег времена: песника научника Волфганга Гетеа и великог романсијера и поборника демократизма Томаса Мана.

Та два човека, а нарочито први од њих, подобни су да у том погледу пруже много здраве поуке и творцима данашње ултра-националистичке идеологије, преревним проповедницима расне пропедевтике грофа Гобиноа.

Марко Цар

Позне радости

I

ТАЈНА

Чудна си к'о тишина
Кад морем у ноћ слутње
Без месеца и звезда.

К'о плава јутарња светлост
Над пољанама цветним
Светлиш над душом мојом.

К'о вечерњи си облак
На хоризонту мрачном,
Обливен руменом сунца,
У коме светлуца надом
Свет мојих чудних снова.

Ти си к'о дах априла,
Топли дах пролећа млада,
Који по врту моме
Буди цветиће прве
И мирис љубави бујне
Разноси земљом целом.

Твоје су тамне очи
Мрачни облаци кише,
Кроз које у дубини
Блистају жудњом врелом
Светла небеса моја.

Усне ти носе бојy
Крваве чежње моје
И љубавног ми бола.

На твоме челу пише
Дубока једна тајна
О недокучном царству
Светова још незнаних,
Над којима ми душа,
К'о галеб изнад мора,
Међ пучином и небом,
Кроз вечни занос лебди...

II

В Е Ч Е

За далеком гором клоне жарко сунце.
Кроз плаветне магле прикрада се вече.
Задња румен љуби планинске врхунце,
Док оловна Сава вечним током тече.

Шапат лишћа струји вечерњом тишином.
Већ замире цвркут невидљивих тица.
Дах опојне ноћи разлива се тмином.
Пун је влаге мирис орошених клица.

Дуге, модре сенке падају са грања.
К'о дивови мрачни дижу се дрвета.
Сва природа ћути и чежњиво сања.
Кроз мрак цврчак пева песму блиског лета.

Тишина... Нас двоје, две сенке над водом,
Гледамо без речи умирање дана,
Док огњено сунце замраченим сводом
Лије бразде крви из мистичних рана...

III

С Е Ћ А Њ Е

Још видим поља цветна
И њиве кукуруза
И сутон који слази
У позни летњи дан;

Ти береш цвеће срећна,
Нежна к'о моја муза,
Док ја на пустој стази
Чекам к'о мрки Пан.

Над торњем цркве мале,
На хоризонту самом,
У облацима гасне
Крвавог сунца жар;
Прве се звезде пале,
Влага се шири тамом,
Док твоје усне страсне
Нуде ми божји дар.

Читава вечност лежи
У томе једном часу,
Кад уста усни даде
Нежности топле дах:
Твоја ми љубав свежа
По души благост расу,
Те бацих прошле јаде
И постах млад и плах.

И док нас потом носе
Старинска наша кола
Крај дугих мрачних њива
Уз хитрих коња кас,
Ја љубим твоје косе,
А моја душа хола
Од среће што се збива
Попева на сав глас.

Још видим поља цветна,
Сумрак, облаке рујне
И сасвим у даљини
Реку и светли град;
Ти си уза ме срећна,
А ја пун жудње бујне,
Па ми се варка чини
Да натраг стижем млад...

Момчило Милошевић

„Дописујући чланови“ српских омладинских друштава

Прва српска омладинска друштва поникла су у првој половини 19 века у градовима, у којима је доминирао стран елемент, али се покрај незнатног броја Срба грађана налазио и повећи број Срба студената, уписаних у високе школе тих градова. У својој студији „Омладински покрет“ наводи г. д-р К. Н. Милутиновић, да прво удружење српских ђака у Бечу датира још из 1813, у Грацу из 1829 (најпре „Илирски клуб“, затим „Српска влада“), у Сегедину из 1835 („Младо јединьеније“) а у Пешти и у Пожуну се јављају прве омладинске организације почетком четрдесетих година. После револуције од 1848 године, која је изазвала велики потрес у Европи и дала нови полет национализму, почела су да ничу све новија удружења и то не само у страним градовима него и у нашим крајевима, те је шездесетих година постојало српско омладинско друштво у Бечу, Прагу, Пешти, Пожуну (Братислави), Сегедину, Петрограду, Грацу, Вршцу, Ср. Карловцима, Печују, Београду, Темишвару, Винковцима, Осеку и другим местима.

О појединим омладинским друштвима или у опште о омладинском покрету писали су, покрај д-ра Лазе Станојевића, Скерлића, Јована Грчића, Драгише Васића и Влад. Ћоровића, још и д-р К. Н. Милутиновић, Бранислав Миљковић, Спаса Васиљев, Мита Ђорђевић и Миливој Матић. Ови многобројни писци су дали у својим написима јасну слику омладинског живота и рада и утврдили су, да је покрет наше омладине никао под утицајем страних сличних удружења и да не носи само националистички и романтичарски карактер него има и политичко обележје.

Писци, који су проучавали омладински покрет, констатовали су, да су ова удружења и пре него што је 1866 основана „Уједињена српска омладина“ одржавала сталне међусобне везе, али ни један од ових писаца није о тим везама опширније говорио. Знало се, додуше, да су постојали „дописујући чланови“, који су, изабрани од другог друштва, извештавали то друштво о раду њиховога, али ни један овакав извештај није досад објављен. У мојој збирци старих писама и рукописа налазе се два таква извештаја, оба управљена Сремско-Карловачком омладинском удружењу „Венцу“.

Први извештај је писао петошколац Васа Арсенијевић у Пожуну 25 новембра 1864 и упутио га: „Литерарном друштву српском „Венцу“ у Карловцима“. Извештај гласи:

„Штована господо! — У другој вашој редовној седници изабрасте ме за свог дописујућег члана у Пожуну. Наложисте ми, да вас о раду овдашње омладине повремено извешћујем. Ја сам се тога примио. Кад сте ме из љубави братинске за свог кореспондента изабрали и ја сам се из љубави братинске примио, то ћу љубављу братинском поткрепљен овај посао ревносно отправљати. — И овде у Пожуну постоји литерарна задруга „Слобода“. Ту међу самим туђинцима — у Пожуну нема ни једне српске куће — ускрснула је „Слобода“, да слободи и из сна покреће новом снагом дух у српске омладине, којој је само напредак, књижевни напредак — јер другог још не можемо желети — и узајамна снага целе омладине најглавнији и цигли тако рећи задатак. Све до сад познате омладинске задруге — осим вршачкога „Кола“ — ступиле су са „Слободом“ у везу, јер ево данас и „Венца“ у то узајамно друштво. — Сад ево вам дојакошњег рада Слободе: — *Прва седница 2. октобра 1864 п. р.* 1) Г. Влајко Мајински поздравља г. професора Самуила Лишку, који се и ове године примио претседништва. Затим се чита̀ју статути. 2) Прелази се на избор часника. За бележника буде изабран г. Влајко Мајински, за благајника г. Пера Мирков, за књижничара г. Ђока Брановачки, а за подбележника г. Јоца Поповић. 3) Налаже се бележнику, да умоли гг. уреднике „Напретка“, „Данице“ и „Србобрана“ да нам бесплатно свој лист шаљу. На „Змаја“ и „Слободу“ претплаћује се из друштвене касе. 4) Одлучено је, да се од београдског књижара Валожића затражи списак српских књига. 5) Г. Славнић има за четрнаест дана донети свој оригинални рад, а декламоваће гг. Јован Поповић и Брановачки. Осим њих може декламовати и други. — Тиме је завршена прва седница. — *Друга редовна седница 9. октобра 1864.* 1) Г. Поповић декламује Јовановићеву „Шалу и збиљу“, г. Брановачки „Ја сам стена“ од Јакшића, г. Арсенијевић „Конт“ од Јовановића. 2) Г. претседник примећује на закључак прошле седнице, по ком би се имало из друштвене благајнице на „Слободу“ претплатити, да се по уставу дружине не сму никакве политичке новине из друштвене благајнице набавити. С тога буде поменути закључак опозван с тим, да се уредник тог листа г. Јовановић умоли, да нам лист бесплатно шаље. 3) Одређује се г. Арсенијевић, да за четрнаест дана донесе оригиналан рад (дело). Критиковаће га г. Поповић. Декламоваће г. Мајински и г. Станковић. — *Трећа редовна седница 23. октобра 1864.* 1) Г. Ма-

јински декламује „Чашо моја...“ од Јовановића: г. Пера Мирков „Раја“ од Јакшића; г. Брановачки „Падајте браћо!...“ од Јакшића; г. Арсенијевић „Рањеници“ од Јовановића. 2) Г. Славнић чита песму „Сан“. Критике се прими својевољно г. Арсенијевић. 3) Дело ће донети г. Брановачки; критиковаће га г. Мајински. Декламовање остаје на вољи. — *Четврта седница 30. октобра 1864.* 1) Г. Арсенијевић декламује „Нов рез на старом српском мачу“ од Јовановића. 2) Г. Арсенијевић чита критику на „Сан“; песник узима на реплику. 3) Г. Арсенијевић чита песму „Да 'но ми је...“ и три превода. 4) Одлучено је, да се пише Матици и Српском ученом друштву ради њихових издања. 5) Дело има донети г. Мирков, а критиковаће га г. Грчић. — *Пета седница 6. нов. 1864.* 1) Г. Мирков декламује „Српкиња“ од С. Лазаревића; г. Арсенијевић „Српска молитва“ од Јовановића. 2) Г. Брановачки чита свој превод Чокеове новеле „Флорета“. Продужиће се. 3) Г. Славнић чита „Критику на критику“. Задруга пресуди, да се дело, пошто није за јавност, само у записник уведе. 4) Г. Грчић чита писма од „Зоре“ и печујског друштва, којима га за дописујућег члана бирају; г. Мајински писмо истог садржаја од „Преоднице“, а г. Брановачки од „Слоге“. 5) Одређују се дописујући чланови за нашу задругу из „Преоднице“ г. Малешевић, из „Зоре“ г. Добројевић, из „Слоге“ г. Ђорђевић, од печујске омладине г. Огњановић. 6) Књижничар јавља, да смо од г. Јована Јовановића добили шест комада „Ђулића“ и четири „Демона“. У приложеном писму вели, да по једну узмемо за књижницу, а остале да распродамо на корист књижнице. 7) Г. Арсенијевић поклања „Бирчанина Илију“ за књижницу, а г. Поповић пет књига „Непријатног друга“. 8) Дело ће донети г. Грчић, критиковаће га г. Мајински. — *Шеста седница 13. новембра 1864.* 1) Г. Грчић декламује своју песму „Поноћни јаук; г. Арсенијевић „Три сина“ од Јовановића. 2) Г. Мирков чита „Верна љубав“, превод по Биненверку. Продужиће га. 3) Г. Брановачки као књижничар примећује, да се ред у читању новина не држи како правила прописују и саопштава имена оних, који су правила преступили. После дуже дебате захваљује се г. Брановачки на звању, на што је изабран г. Арсенијевић за књижничара. 4) На предлог г. Брановачког одређује се одбор (у који се бирају гг. Мирков и Поповић), да прегледа књижницу и да је преда г. Арсенијевићу. 5) Дело ће донети г. Поповић, а критиковаће га г. Брановачки. — *Седма седница 20. новембра 1864.* 1) Г. Грчић декламује своју песму „Моја ружа“; г. Арсенијевић „Шалај луче...“ од Јовановића. 2) Г. Грчић чита песму „Две капљице“. 3) Г. Поповић чита оцену на песме г. Арсенијевића.

4) Закључено је, да се дела после прочитања у седници дају на пресуду и то ономе, ко се својевољно прими, а ако се нико не јави, тада се одређује. 5) Г. Мајински се извињава, што још није донео критику на г. Грчићеву песму. Прима се. Наложено му је, да рачун за књиге, које ће набавити, донесе и да јави појединим задругама, кога је од њихових чланова наше друштво изабрало за „дописујуће чланове". 6) Г. Арсенијевић јавља, да је књиге, које су биле код школског послужитеља на чувању, пренео у свој конак. 7) Г. Арсенијевић се позива да саопшти услове, под којим би се примио књижничарства. 8) Дело ће донети г. Мајински. — *Осма седница 27. новембра 1864.* 1) Г. Арсенијевић декламује „Минадир" од Лазе Костића. 2) Г. Поповић чита песму „Чутурица"; критиковаће је г. Брановачки. 3) Г. Поповић чита уместо г. Мајинског, који је отсутан, критику на г. Грчићеву песму „Две капљице". Песма се прима. 4) Г. Арсенијевић чита услове, под којима ће се примити књижничарства. Усваја се. 5) Доноси се закључак о имену наше задруге. Једногласно је изабрано име „Слобода". 6) Г. Арсенијевић чита писмо од „Венца", српског литерарног друштва у Карловцима, којим га за свог кореспондента бирају. За нашег дописног члана из „Венца" буде изабран г. Милан Димитријевић. 7) Г. књижничар чита имена оних, који су ред у читању новина покварили. 8) Г. подбележник чита у место бележника рачун за књиге, које ће се набавити. Уједно се одређује, да један одбор од чланова г. Славнића и Мађарова, присуствује при наплати књига 9) Г. Арсенијевић поклања шест комада књига овдашњој српској књижници. 10) Дело за четрнаест дана има да донесе г. Грчић. — Седница се свршава. — Valete et favete!"

Други извештај је писао Миша Димитријевић из Пеште 23. јануара 1865, а послао га је дичном „Венцу" у Карловце. Његов извештај гласи: „Мила браћо! — Врло ми је мило што сте ми ту почаст учинили те сте мене од толиких „Преодничиних" чланова за дописујућег члана вашег друштва изабрали. Трудићу се по својим силама да то поверење оправдам.— У овом првом писму саопштићу вам сав досадањи рад „Преодничин", пролазећи редом све њене састанке.— *Први састанак држан 30. септембра 1864.*— Претседник отварајући састанак радостан, што види омладину многобројно скупљену, позива је, да се уписује за чланове. Да би се нови чланови упознали са задатком и циљевима овог друштва, прочитан је устав „Преоднице". Затим се пријављују нови чланови и сви се без изнимке примају у друштво. Уписало их се свега 64. — Претседник се према уставу, захваљује на досадашњем звању и позива друштво,

да изберe новог претседника за идућу годину. — Друштво, уважавајући претседничке заслуге г. Јована Јовановића, бира га једногласно за председника и у удућој години. — Дојакошњи књижњичар Мита Поповић захваљује на повереном му звању на које претседник за исто место предлаже Миту Поповића, Илију Вучетића и Мишу Димитријевића. Већином гласова је изабран Миша Димитријевић. — У отсуству дојакошњег тајника Јована Петровића извештава претседник, да се по уставу мора сматрати као да је на звању своме захвалио те предлаже за то место Ису Стојковића, Стевана Поповића и Тошу Недељковића. Већином гласова је изабран Стеван Поповић. — Тако исто пошто јо отсутан дојакошњи благајник Светозар Савковић изјављује председник да се и то место мора сматрати упражњеним те предлаже Бранка Павловића, Љубомира Ненадовића и Милутина Татића. Већином гласова је изабран Бранко Павловић. — Редовни члан Илија Вучетић предлаже, да се уведе звање контролора ради тачнијег руковања друштвеним новцем и ради бољег чувања друштвених књига и новина. Пошто друштво има у свако доба право, да изашље комисију ради прегледања списа и књижнице, предлог је одбачен. — На жељу друштва уступа претседник као надзорник Текелијиног завода дворану истог завода, да сваки дан од 1—3 сата у њој могу чланови „Преоднице" читати новине. — Досадашњим искуством принуђено друштво закључује и налаже књижњичару, да од сада друштвене књиге и новине члановима само на реверс издаје. — За ову годину уступа претседник друштву ове листове „Змај", „Naše gore list", „Страхопудъ" „Црквени лист". На том дару се претседнику изриче захвалност и решава се да се умоле уредништва Видовдана, Domobran-a, Peštbudimske Vedomosti, Ost und West-a, Politik-e, Школског листа, Сељака, Narodnih Novina, Književnika, Домишљана, Славонца, Sokola, Славянина, Дења, и Gospodarskog lista, да друштву шаљу бесплатно своје листове, а пошто уредништво „Данице" свој лист већ шаље, да се претплати још на Напредак, Magazin für die Litteratur des Auslandes, Koszorú, Волфсонов свеславенски лист у Риги и ако је могуће на Gartenlaube. — На предлог тајника даје се писцима право, да се могу оградити против шиљања њихових производа у листове. — Редовни члан Ђорђе Звекић наводи, да је лане закључено, да се у друштвени устав унесе: „у обим радње спада и певање" и пошто то досада није учињено, предлаже, да се тај уметак што пре уврсти. Прима се и налаже се тајнику, да то учини. — Тајник јавља, да лањски благајник није послао извештај о лањском новчаном стању друштва и да још нису закључени и предани рачуни од друш-

твеног алманаха „Преоднице“. Одлучено писати лањском благајнику да оба рачуна што пре поднесе. — На позив неколицине чланова, да друштво изврши свој лањски закључак, „да се даде парастос пок. члану Кости Бошковићу и уједно петогодишњи парастос пок. члану Кости Руварцу“, решено је, да се на Митровдан приреди парастос за оба покојника. — На питање тајника, да ли је лањски одбор за издавање Руварчевих списа у тој ствари што успео, редовни чланови Љубомир Ненадовић, Мита Поповић и Ђорђе Бугарски као одборници изјавише, да поменути одбор због краткоће времена није могао да приступи послу те пошто се већина одборника ове године у Пешти не налази, изабран је нов одбор: Ђорђе Пејић, Љубомир Ненадовић, Мита Поповић, Тома Недељковић, Стеван Малешевић, Стеван Поповић и Милан Андрић, који ће под претседништвом г. Јована Јовановића преостале рукописе пок. Руварца прегледати и о њима своје мишљење друштву поднети у року од 14 дана. — Више чланова предлажу, да се покрај списа Косте Руварца печатају и преостали рукописи Косте Бошковића. Пошто је друштво дознало, да брат пок. Бошковића сам намерава да штампа поменуте списе одлучено је, да се прво г. Јован Бошковић о томе упита. — *Други састанак, одржан 8. октобра 1864.* — Редовни чланови Тоша Недељковић, Илија Вучетић, Миливој Топонарски, Ђорђе Дерани, Бранко Павловић подносе писмени предлог: „Држећи да би нам користило, кад бисмо имали јасан преглед целокупног рада „Преоднице“ и да би требало да се и нови чланови њени упознају са прошлим јој радом, предлажемо да се уврсти у друштвени устав тачка, која би се имала додати чланку, што говори о дужностима тајника. Ова би тачка гласила: „Тајник има крајем сваке године да укратко прикаже Преодничино делање током те године и тај приказ се има прочитати пред друштвом на првом састанку идуће године“. Прима се. — Мита Поповић чита своју песму под насловом „Вино“. Песнику се препоручује бољи извод, већа свеза између претварања у које се вино претвара и према томе целој песми згоднији завршетак. — Иса Ћирић чита своје песмице „Цвет до цвета“, „Западно се небо руји“. „О, како је...“, Срце моје“, „На зеленом...“ „Из храмова...“ Друштво је примило и усвојило „Цвет до цвета“, „Западно се небо руји“ и „О, како је...“ — Иван Поповић декламује „Молитву“ од Ј. Јовановића. Радосно саслушано. — Мита Јосифовић декламује „Наше“ од Лазе Костића. Поздрављен је са „Живио“ — Милан Андрић чита свој превод „Седам бадавација“. Одређено да се печата у „Змају“. — Мита Калић чита песму „Сан“. Друштво му је песму вратило, да је према учињеним примедбама неких чла-

нова поправи и на идућем састанку прочита. — Мита Поповић чита изворну лакрдију „Шта је у артији". Ова је без икакве моралне цели и намере написана и пошто је писац и сам признао, да је није за штампу спремио, то је и друштво пронашло ову лакрдију за невредну печатања и оставе те ју је одбацило. — На предлог више чланова изабрани су ови за дописујуће чланове: у Бечу Јован Живановић, у Прагу Живан Гојковић, у Пожуну Владимир Мајински, у Сегедину Милан Ђорђевић, у Печују Илија Огњановић, у Темишвару Бекић, у Винковци Јосиф Радуловић, у Осеку Љубомир Николајевић, у Београду Васа Вујић, у Карловци Панта Поповић, у Вршцу Јован Јакшић и наложено је тајнику, да их о избору и о дужностима њиховим званично извести. — *Трећи састанак 15. октобра 1864.* Пошто се записник прећашњег састанка прочитао, пева певачка дружина под управом редовног члана Ђорђа Звекића песму „Где птичица". Слушано са задовољством. — Књижничар јавља, да је овдашњи књижар Штолц послао друштву рачун о листовима „Gartenlaube", Magazin für die Litteratur des Auslandes" и „Blätter für litterarische Unterhaltungen", из кога се види, да је друштво дужно погодишњу претплату за „Blaetter für die litterarische Unterhaltungen" и пита друштво, којим ће се начином тај дуг исплатити? Одлаже се одлука, док Савковић не пошље рачуне. — Тајник јавља да је по закључку првог и другог састанка писао уредништвима листова и дописујућим члановима. — Иса Ћирић чита своје песме „На ливади", „Јунак и Соко" и „Плачућој девојци". Друштво је примило песму „На ливади". — Чита се писмо сегединског друштва „Слоге" у ком ово моли, да им „Преодница" једног од својих чланова изабере за дописујућег. Изабран је Тоша Недељковић. — Мита Калић чита песме „Колико има" и „Нека дођу". Примљена је песма „Колико има". — Миша Димитријевић чита свој извод из Мицкијевићевих предавања о славенској литератури под насловом „О поезији у Срба". Слушано са задовољством. — Ђорђе Звекић и Мита Јосифовић певају један одломак, удешен за два гласа из опере „Југовићи". Певачи су поздрављени са „Живели!" — Тоша Недељковић чита два дела из своје приповетке из друштвеног живота под насловом „Младен". Слуша се са задовољством. — На предлог више чланова изабран је одбор у лицу Љубомира Ненадовића, Ђорђа Бугарског и Стевана Малешевића, који ће се постарати о свему, што је нужно за парастос К. Бошковића и К. Руварца. — Певачка дружина пева словенску песму „Оток блешки". На опште захтевање отпеваше и „Напреј". — *Четврти састанак 22. октобра 1864.* — Ђорђе Бугарски јавља у име одбора, који је за парастос наиме-

нован, да су се гг. Ђорђе Монастерлија и Пера Јовановић, грађани и тутори овдашње цркве, понудили, да трошак око звона и свећа подмире и да су се на молбу одбора г. Коста Јосифовић, свештеник, г. Урош Девић, певац и г. Светозар Бакић, учитељ, примили, да ову тужну свечаност бесплатно обаве. Друштво се захваљује овој господи и наређује, да се кољиво из „Преодничине" благајнице исплати. — Претседник у име одбора, који је прегледао Руварчеве списе, извештава, да не би целисходно било да се посебно издају, него да се идући алманах посвети сени пок. Руварца и унутра да се његов животопис напише и неки од његових списа да уђу унутра, а остало да се у отворене листове пошље. Узеће се у обзир при издавању доидућег алманаха. — Чита се писмо Илије Огњановића, којим се овај извињава, што му послови не допуштају, да буде дописујући члан „Преоднице". Као тајник печујске омладине моли, да му се Преодничина правила пошљу. Решено је, да тајник пише, да изаберу између себе дописујућег члана „Преоднице" и да им се пошљу правила. — Певачка дружина пева песме „Бивали Чехове" и „Сабљо моја димишћијо". Друштво је поздравило певачки лик са „Живели!" — Тоша Недељковић чита продужење приповетке „Младена". Слуша се са задовољством. Миша Димитријевић продужује читање „О појезији у Срба". Праћен је са задовољством. — Мита Калић чита две Хајне-ове песме у своме преводу. Враћене су му, да их према учињеним примедбама поправи. — Иван Поповић декламује „Барјактаровићи" од Ђ. Јакшића, а Мита Јосифовић „Раја" од Ђ. Јакшића. Поздрављени су са „Живели!" — Ђорђе Бугарски предаје о разлици права и морала и вели, да разликујемо два света физички и морални. Морални се дели на две области, на област права и на област морала у ужем смислу. Сва разлика између те две моралне области своди се на ове моменте: 1) Обим права ужи је од обима морала. Прво захвата само појаву воље човекове, а морал и саму вољу. Право суди човека, онако како се он појављује, а морал му загледа у душу. 2) Циљ права је, да се одржи спољашњи поредак у друштву; циљ морала је, да нам и срце буде чисто те да и мислимо поштено и право, а не само да деламо. 3) Из обе тачке следује као трећи знак разлике између права и морала, да се спољашњим срествима право може а морал се не да присилити. Слушано је са задовољством. — Ђорђе Звекић предлаже да омладина приреди још пре поста једну беседу у Будиму у какву добротворну сврху. Прима се једногласно и бира се одбор, у који улазе гг. Јован Јовановић, Лаза Костић, Иса Стојковић, Јосиф Соколовић, Ђорђе Бугарски, Ђура Станковић и Ђорђе Звекић. —

Претседник претставља друштву преч. господина Војтковског, руског проту у Будиму. Друштво га поздравља са „Живео". — *Пети ванредни састанак држан 26. октобра 1864.* — Претседник извештава, да се одбор посаветовао о држању беседе и јавља да су се госпођице Мицика и Пава Дукина и госпођица Таса Станковићева примиле свирања, гђица Милева Дукина декламовања, певачка дружина певања, Стеван Малешевић декламовања на беседи; да ће сам написати нешто за читање „о народним песмама", даље да ће се умолити певања ради гђица Милица Мартиновићева из Св. Андрије, да ће означити ред игара и постарати се за јевтино набављање дворане, а као циљ беседе предлаже, да се приход намени на „Споменик Нестору српске књижевности Вуку Стефановићу Караџићу" и напослетку да одбор тражи да му „Преодница" позајми неку своту за подмирење претходних трошкова. Извештај је с одобрењем примљен и наређује се благајнику, да изда 7 форината, што се има из првих скупљених новаца вратити. — *Шести састанак 29. октобра 1864.*— Ђура Станковић јавља, да за дворану „Код фазана" у Будиму иште 80 фор. а. вр. Пошто је то скупо, закључено је, да се пропита за друга згодна места. — Књижничар јавља, да је добио из Винковаца и Осека приватна писма, у којима пишу, да би се могла и тамо устројити омладинска друштва, само да „Преодница" пише и омладину позове на слогу. Пошто се то не може учинити званично, оставља се појединим члановима да тамошњим својим пријатељима пишу, да се за ту ствар заузму. — Тајник предлаже Миту Бранковића и Мишу Сабовљевића за почасне чланове „Преоднице". При гласању предлог остаје у мањини. — Иса Ћирић чита баладу „Два сунца". Друштво је замерило незгодно сравњење и прозаичну дикцију. — Милан Андрић чита песме „Да сам знао" и „Што ме љубиш". Друштво је обе уз неке примедбе примило и усвојило. — Аца Николајевић декламује песму Флоријана Шпицбергера, кад је чуо за поклон мајора Мише. Слушало се са смехом. — Тоша Недељковић продужује своју приповетку „Младен". Слушало се пажљиво. — *Седми састанак 5. октобра 1864.* — Претседник јавља, да су по потреби у одбор изабрани Љубомир Ненадовић и Тоша Недељковић. Потврђује се. — Ђорђе Бугарски јавља, да је добио писмо од бечке „Зоре" у ком га иста поставља за свога дописујућег члана и изјављује поздрав „Зоре" „Преодници". — Тајник чита састав „Српске народне песме", што је написао за читање на беседи г. Јован Јовановић. Неколико њих узеше да проуче и да у идућем састанку пробе ради читају. — Миливој Топонарски чита „Нинеу", приповетку с мађарског од Емила Казара. Миша Дими-

тријевић је узео исти превод на пресуду. — Аца Николајевић декламује „Мисао маторог Швабе“. — Ђорђе Бугарски чита неколʼко речи из писма лањског тајника, где се исти на свом дојакошњем часништву захваљује и жели сложан рад „Преодници“. — Књижничар јавља, да је Илија Вучетић поклонио друштвеној књижници једну годину „Kritikai lapok“. Прима се с хвалом. — Светозар Димитријевић декламује песму „13 . . .“ од Драгашевића, а затим чита своју песму „Домовини“. -- У погледу декламовања друштво му препоручује да боље пази на изговор речи и да се умери у гестима, а песма је одбачена. — Арсен Зубковић чита песме „Мати“ и „Хеј, сад нешто“. Друштво се обрадовало овоме првом раду свога члана, пратило је са великим задовољством читање песме и примило је обе песме. — *Осми састанак 12. октобра 1864.* — Претседник јавља, да је добио писмо од Савковића, у коме шаље рачуне о лањском стању благајнице, а за рачуне о књизи „Преодница“ вели, да их садашња омладина није компетентна искати, него нека се састави одбор од чланова преклањске омладине, а поименце Ненадовића, Татића, Бугарског, Мите и Стеве Поповића, па да њима рачуне преда. Пошто је констатовано, да је садашња „Преодница“ једина, која рачуне може потраживати, тим више, што јој и ови наведени чланови то признају, одлучено је, да се Савковић позове да затражене рачуне пошље. — Чита се писмо карловачке омладине, у ком јавља „Преодници“, да се под именом „Венца“ као друштво образовало и да жели са „Преодницом“ ступити у везу те је изабрала Мишу Димитријевића за свог дописујућег члана. — Претседник јавља, да је печатано 400 улазница и предавајући новце од проданих улазница благајнику предлаже, да се ради лакшег вођења рачуна још један члан благајнику придода. Друштво одређује Стеву Поповића. — Ђура Станковић јавља, да је погодио гласовир за 17 ф. а. вр. — На предлог више чланова бирају се за редаре на беседи осим одборника још и ови чланови: Иса Павловић, Вељко Ристић, Стеван Поповић Пеција, С. Стојанчев, Јован Ђурић и Коста Цијук. — М. Андрић, Јован Ђурић, Миливој Топонарски, Миша Димитријевић и Стеван В. Поповић читају пробе ради састав Ј. Јовановића, да би друштво одредило ко ће на беседи читати. Друштво одређује С. Поповића. — *Девети састанак 20. новембра 1864.* — Миша Димитријевић напомиње друштву, како је „беседа“ великог труда стала, али је и на опште задовољство испала; вели да се тај успех има у многоме приписати ревносном заузимању г. Јована Јовановића и г. Косте Јосифовића, предлаже да се истој господи унесе у записник искрена захвалност. Друштво

је овај предлог једногласно усвојило. — Претседник јавља, да је неколико чланова ишло и захвалило се госпођицама, које су суделовале на беседи. — Мита Калић чита песму „На потоку“. Друштво је замерило да је неестетична. — Светозар Димитријевић чита песму „Раі Србина“. Друштво је замерило, што му песма нема песничког полета, а на гдекојим местима ни логичне везе међу појединим мислима. — Миша Димитријевић продужује „О појезији у Срба“. — Тајник предлаже за почасне чланове г. Ђуру Вукичевића и г. Николу Максимовића, првог као негдашњег тајника „Преоднице“. Једногласно се примају. — Умножавањем почасних чланова увидела се потреба, да се знају имена свих досадашњих почасних чланова те се налаже тајнику, да састави њихов попис. — *Десети састанак 26. новембра 1864.* — Претседник јавља, да је преосвећени владика Платон послао за свога синовца Јована Атанацковића као уписнину за редовног члана „Преодничиног“ 50 ф. а. вр. и вели, да је то јасан знак, да друштво наше има пријатеља и ван кругова омладине. Прима се с великом благодарношћу. — Претседник представља друштву г. Милана Е. Јовановића, бившег председника „Зоре“, а Миша Димитријевић представља друштву Словака Медведског, правника на овдашњем свеучилишту. Друштво је поздравило оба ова госта. — Претседник јавља да је о беседи било примања 409 ф. 30 новч. издавања 176 ф. 71 новч. и да по томе чист приход износи 232 ф. 59 новч. а. вр., даље предлаже да се ти новци пошљу „Матици српској“ на оставу с том молбом, да их прими и чува док се не би толика свота скупила, да се може подићи споменик и да омладина задржава себи глас при решавању, даље предлаже, да се изашље комисија, која ће рачуне још једном прегледати. Бирају се у комисију Ђура Дера, Јован Ђурић и Илија Вучетић. — Пошто се приближује нова година, књижничар предлаже, да се друштво претплати на Magazin für die Litteratur des Auslandes.“ „Koszorú“, један правнички, један географски и онај свесловенски лист у Риги и да умоли Kalauz-a од уредништва на поклон. Друштво одређује да се претплати на Magazin für die Litteratur des Auslandes“ и „Koszorú,“ за правнички лист да се затраже од разних редакција примерци на углед, а место географског друштво одређује „Westermann's Monatshefte“ и да се распита за један свесловенски лист. — Чита се извештај дописујућег члана из Беча Ј. Живановића о досадањем раду „Зоре.“ Арсен Зубковић чита песме „Моја мисао“, „Срце моје“ и „Тек што...“ Друштво је примило песме „Срце моје“ и „Тек што...“ а песму „Моја мисао“ узео је песник натраг, да је према учињеним примедбама поправи и наново про-

чита. — Илија Вучетић предлаже, да се од друштва примљени рукописи шаљу „Даници“. Пошто је више говорника узело реч за и против овога предлога, решено је, да се до нове године причека, јер изгледа, да ће се покренути белетристичан лист. Светозар Димитријевић чита песме „Србин сам Србин“ и „Томанији“. Приметило се, да су ове песме боље од оних првих и истакнут је напредак у лакоћи израза и чистини језика. — *Једанаести састанак 3. децембра 1864.* Јован Ђурић јавља, да су рачуни од српске беседе исправни. Налаже се тајнику, да их у „Напретку“ обнародује, а новце „Матици Српској“ пошље на чување. Књижничар подноси више примерака правничког листа и јавља, да је онај свесловенски лист у Риги врло скуп те место њега предлаже „Slavische Zeitschrift“, што у Будишину излази и саопштава, да г. Јован Јовановић поклања „Glasonošu“. Друштво прима председников поклон са захвалношћу и будући су правнички часописи врло скупи, налаже књижничару, да се у договору са благајником предброји на Koszorú, Westermann's Monathshefte, Magazin für die Litteratur des Auslandes“ и „Slavische Zeitschrift.“ — Миша Димитријевић чита своју писмену критику на „Динеу“ приповетку од Е. Казара, коју је превео Миливој Топонарски и вели да је избор преводиоца добар, да је превод леп и лак и пошто је напоменуо неколико стилистичких погрешака мисли, да би друштво исту приповетку могло примити и усвојити. Друштво се сагласило са критиком свог члана и примило превод ове приповетке као својину. Тоша Недељковић продужује приповетку „Младен“. — Миливој Топонарски чита преведену новелу од Мавра Јокаји-а „Потомак Канова“. Чита се писмо Илије Огњановића, у коме је извештај о раду друштва печујске омладине. Друштво се радује, што малени број чланова печујског друштва показује толику ревност у разноструком раду. — То је кретање и рад „Преднице“ у првих 11 седница, а о даљем раду писаћу вам други пут“.

А. Ивић

Једна ноћ под Маљеном

Село Горча није ни тачка на мапи предратне Србије, — засеок мален, ужљебљен под самом планином, под Маљеном. Кад се с његове северне стране гледа види се једна гомила раштрканих дрвених кућерака, покривених сламом и рогозином. Ни какве веће зграде, ни торња. Беда његова и његова људства срета се на првом кораку. Над главом им се котрљају обронци жуте земље, под ногама мочвар, куће накривљене, даске распукнуте, дељане невештом руком и без алатке. Људи брижни — суви, високи, лика поцрнулог и мрачног. „Хоће ли бити кише, дува ли бањац или дринац"— то су им прве мисли и последње речи у дану. Плахи изливи воде озго са планине и снажни ветар који удолицом витла у круг односе им бар двапред у години кров над главом.

Сељани Горче су досељеници, сви саплеменици, сви род. Дошли некад, ко на коњу, ко пешке, у бурној ноћи и бурнијем времену, „с онијех страна" како су земљу преко Дрине звали. Расули се по најближој околини — колико да нису далеко „од својијех" — смештили по крчевинама и падинама планина. Жене прионуле да створе огњиште, људи пошли за хлебом. Маљен, онда пуст и непроходан, дао им уточиште. Суварци, шишарке, доцније: катран и ћумур, и људи се ту задржали.

Стари изумирали, млади настављали њихов посао. И живело се. Да би се могло и боље живети, бар како живе људи у околним селима, Горчанци нису схватали. Они су примили планину од старих, живео им је тако дед, тако отац, а тако ће и они. Колико за крух, волујски опанак и гуњац за зиму давала им планина, а више нису ни тражили. Јутром одлазили у планину, с вечера се враћали уморни и гарави, пазарног дана на смену носили робу на оближњу пијацу и отуда доносили коју крупицу соли, или главу шећера да заједнички поделе.

Тако их затекла деветсточетрнаеста. Рекли им да је рат, да њих седамнаест, колико је одраслих мушких глава имало село, мора оставити све своје и поћи, и они пошли. Испратиле их жене и старци без суза, без уздаха. Уосталом, бриге им биле на другој страни. У планини се вијали неки људи, роба им разбацана, може им ко покупити, и жене подметнуше грбаче, заменише своје људе.

А само неколико месеца доцније непријатељска војска узе Горчу. И ако је од главног друма до Горче само уска стаза водила све поред поточића и кроз густи шипраг ипак непријатељ успе да њом провуче и коње и топове и да закрчи удолицу поред села.

Горчани познаше шта је рат. Оно мало смока и хране што се задесило по избама покупише им. Одузеше коњиће, њихове злехуде хранитеље. Псе поубијаше. Старци и жене морадоше да копају жуту маљенску иловачу и извлаче заглибљене топове и кола.

А јесен. Кише свакодневне. Низ Маљен црвени млазеви ваљају стабла и труле ступце. Набујали поток котрља белутак и надувене лешине људи и угинуле стоке. Из утробе планине као да громови ричу и псују. Преко Маљена се вуку тешки топови. Тамо где козја нога није могла проћи сад зјапе путеви, широки а глибави. Гине стока, падају људи. Меша се псовка са клетвом. Рат је...

Горчанци једва да шта од тог метежа разумеју. Пропадају гладни, неиспавани, мокри, скоро без крова и сувоте, а не знају зашто и коме треба да толико страдају. Радили су и живели скромно, мучили се да голи живот одрже, пропадали у планини, гинули због ње, па ипак били задовољни. А сад, људе им одвели, робу нешто војска а нешто вода развукла, страни људи им уништили и попалили оно мало сиротиње, деца скапавају од зиме и болештине; нема јутра да које не пронесу на прекрштеним даскама и укопају онако неопојано у увалу водом излокану. И уза све то, стижу им тешки гласови да њихови један по један нестаје и гине.

Први је погинуо Нико кметов, најмлађи међу одведеним и најкршнији момак у селу. Оставио је слепог оца, и пуну кућу недорасле браће и невесту тек доведену. А баш тај Нико успео је што ни један Горчанац за педесет година, од како Горча постоји, није успео. Довео је себи девојку из оближњег села и успео да је привеже за себе. Догађало се и раније да је по која девојка, с јесени, са вашара пошла за Горчанцем, јер су лепи и стасити, али кад угледа беду, кад се прво јутро заложи мамаљугом уместо хлеба, она заборави на све, па и на потсмех који је у селу чека, и побегне — врати се својима. Никина остаде. Прегори своја плодна поља и изобиље са њих и приби се уз сиротане. Зато је Никина мајка нарицала колико за сином и његовом снагом толико и за снахом што је син не стиже да оплоди те да се нема куд, у род вратити.

Иза Нике погибе и Јова Косовац. Најтежа жртва коју је Горча могла дати. Јер Јово, човек домаћин, и једини писмен у селу, био је почео да диже село. Он је први почео носити катран у Београд, први купио коњиће, да људи не носе терет на леђима, први довео трговце и продавао им робу на сирово и ћутуре, и једини озидао себи кућу од камена и креча.

А ту његову кућу заузеше непријатељи и у њу сместише своје

људе. Јока Косовчева мораде прећи са болесним сином у колибу у којој је њен Јово затварао стоку.

Болешљив јој је био Јанко одавно. У детињству га притисло невешто оборено дрво, поломило ребра, те му остао суви дуготрајни кашаљ и неки сипљив дах. Доцније, кад се замомчио, раме на тој повређеној страни спустило се, и што дечко био старији оно се спуштало, кривило, те и кашаљ био чешћи и јачи.

Мучио се младић. Дању, верући се по планини, с кантом о врату и другом на леђима, збирао катран. Ноћу, под губером, док су његови палили и гасили угљене цепанице церове. Штипао га оштри дим, пекао болесна плућа, али се морало радити. Отац је био вођ задруге, вођ целе те насеобине, а правда је тражила да сви у заједници раде и привређују. Штедео је сина само зими, кад су мразеви најљући. Остављао га у кући, нека се женама при руци нађе. И Јанко спремао вреће, самаре, прошивао грудњаке, увијао ужета за ћумураше, а ако устреба и робу гонио на пазар.

А од како непријатељ уђе у Горчу, Јанко остаде у пољавама. Лежи данима. Смањује се под тешким губером. Мучи га дуги кашаљ, даха нема, колиба трошна, кроз расточене даске дува студени горски ветар, леди му мршаво измучено тело, а он лежи и ћути. Ни јаука да му ко чу, ни жалбе.

И ноћас му најтеже. Снага га издала, сна нема. Удови згрчени, хладноћа их укрутила, а он ни да их покрене. Ни руком да макне, да отклони улепљену косу са очију, ни да се накашље, или бар уздане. Све је мртво у њему, и он то осећа, а ни отимати се не може.

Уз њега је мајка, трећа ноћ је како не спава. Свила се над њим, мами му речи, уздахе. Да јој је да се он пожали, да се исповеди шта га боли и како, или да пожели што, воћку или корицу хлеба, а она би јурнула у ноћ. Летела би селом, отимала од људи, крала — свеједно — али би њему, болнику свом донела. Ако се и мучило и трпело у животу, бар умрети треба сит и задовољан. Али он ћути. Глава му завађена, очи широм отворене, упрте у црну таваницу с које се њиха дуга ниска црвених паприка, обешених ту, више његове главе, због урока.

Лежи будан, по лицу му титра чудан смешак, као да некога чује или очекује. Што се више залази у ноћ, његов поглед постаје немирнији, лута с краја на крај колибе да се задржи на вратима. А то је баш оно што мајку брине. Зато она слуша сваки његов уздах, прати мицање усана, стрепи да с њих не слети име оца, деда или ког другог упокојеног сродника. Зна она да, кад болесника не

везује ништа више за овоземаљски живот, он види и другује са мртвима.

А око њих тешка јесења ноћ. Хладна и ветровита. Зује језиви, злослутни гласи. Пуцкета ветром ишибана јапија. Руше се стабла. Циче младе неподвезане младице. Ветар их руши, сутра ће село осванути засуто жутим лишћем и недозрелим плодовима дивљакуша. Из планине допиру крици и животињска њиска — то се јавља последњом снагом изнемогла стока, остављена украј пута да дотраје своје сате. Над њима још живим гракћу суре птичурине, веснице смрти и јада. И свуд, кроз ноћ, чује се страшни зов смрти.

Тамна уклета ноћ у којој и демони дрхћу. Нема животиње, ни звери која би у таквој ноћи остала без заклона; ни птице да би своју главу под крило ставила.

Горштаци верују да су само две такве ноћи у години, ноћи у којима смрт пирује. Спушта се смрт на земљу — причају — облачи на се бело невестинско рухо, узима вид лепотице и полази да пирује. Пролази поља и градове, обилази шуме и пусте крајеве, а свуда куда она прође заштитници људи и живих бића, и све добре виле, беже; остављају све и беже, да их смрт на своју гозбу не позове.

Зна стара Јока Косовчева добро такве ноћи, многе је провела будна и у бризи за својима, осталим у планини. Зато је она и будна, не спава се у оваквој ноћи. Седи ту, бдије, тетоши болнику:

„Сине, окрени се, прозбори ријеч бјелу — нека ти се сиња кукавица овесели. Прозбори! Лежиш ми болан, љутица ти снагу изјела, а нијеси је се ни наносио, ни љепотом подичио.

Мисли старка кад би се он покренуо, кад би јаукнуо, да би све боље било. Нека и псује, нека куне и прокуне све до бога и мајчиног млека, само нека се извуче из те црне чамотиње која га ту ноћ обузела. И она би бар знала да је у њему још снаге, и воље да се бори с том опаком бољком што га подгриза.

Јер, није научила стара горштакиња да се бољци подаје. Остарила је а не зна да је кадгод у постељу болна легла, нити ко од њених. Вукло се тако, и старо и младо, боловало на ногама, вукло до последњег даха, и умирало где у запећку, украј плота, уз бунар, — свеједно — само нека је забачени кутак, да чељад не гледа муке и последњи издисај.

Колиба се пунила ветром и језом. Уљаница се полако гасила. Негде је скикало псето, тужно и тихо, како скичи млада курјачица док дојди своје мале. Неко је дрмнуо њихова врата и она се с треском отворише. Болесник се прену, скупи последњу снагу и диже главу са узглавља. У колибу утрча изгладнела куја Белка коју

су војници отерали а старица мисли да су је где и дотукли. Она скикну, пропе се уз старицу али се трже, оњуши ваздух па цодвијеног репа побеже у кут.

За њом уђе војник у војничком шињелу.

„Нано, ето, дођох да умрем на родном прагу, — стиже да рекне па се простре пред ноге зачуђене старице.

Јока тек тад познаде свог старијег сина Ранка. Није га видела од како је рат почео и он пошао, па о њему најмање бринула. Рекли јој да је негде на Дрини, вићали га сељани, да је добро и здрав, и Јока била мирна. Нека је бар некоме од њених добро. А сад, мршав, лице да му не позна, коса крвљу улепљена, одело поцепано, дуге кошчате руке дрхћу, никад да их уза се свије.

Диже га Јока на сламу, смести крај брата. Свлачи мокро кабаво одело, пушку тканицом увезану једва одвоји од њега, али кад дође до тврдих цокула, мученик запишта: „Полако, нано... ту су ране..."

Мораде старица ножем расећи од блата и крви окорелу цокулу, мораде расећи и неке крпетине па да јој се укажу две отекле рањаве ноге. Милује их старица, пере како зна, ни воде у колиби нема. Увија их у свој кожух јер јој се чинн да су хладне и безживотне. Она оста у пртеној кошуљи.

Устумарала се по колиби, распричала, ни сама не зна како јој се стара снага уједном повратила. Прича му о невољама, а зар је једна, прича и вајка се како се баш њему, Ранку никако није надала. Прича му о свему, само оца не помиње. Ако није чуо, мисли, имаће кад, чуће кад се мало прибере. А ако и зна, нека се о смрти у овој ноћи не помиње. Било је нешто што је овеселило, унело мало наде у њено слеђено срце. Дошао јој је Ранко, а он је најстарији, отац је с њим делио бриге и послове, и он — маторац — умеће да се снађе у свим невољама њиховим. Можда ће истерати и те туђе људе из куће њихове, а тамо кад пређу и Јанку ће бити боље. Лечиће га она, нису још све траве даване му, ни манастири обићени. Ићи ће она, ићи по свету, тражиће лека детету свом.

Овеселио се и Ранко. Мирис наниног кожуха сећа га на дане детињства кад је под тим истим кожухом гњурао озеблу главу. Мило му што је нану затекао још бодру и јаку, драга и та колибица коју је сам својом невештом руком правио. Јанка би да загрли, о њему је највише у рову бринуо, али му обе руке малаксале и утрнуле.

„Вукао сам се рањен — прича он испрекидано — ноћивао у јаругама, предањивао по ораницама. После, коначио у Рујави код неког Панте, конопчара. Лепо ми било, бог му добро дао. Лечио

ме и видао. Али мене жеља вукла да видим Горчу, кућу, све вас. И пођем. А ето... Има три дана како сам сустао горе у забрану. Мислио: скончаћу. А видим село, видим нашу кућу, па дим из оџака. Их, какви су то јади били. Пружао сам се, вукао, само да домилим. Ноге отекле, рана се позледила. Кад однекуд искрсе Белка. Вуче се куја, слепила се ребра на њој, негде у шипрагу оставила мале. Кад ме угледа и оњуши, као да на њих и заборави, леже уза ме. Тако се вукла од мене до малих, грејала и мене и њих. И, ето, она ме довде и доведе.

— Бог јој добро дао — благосиља кују старица.

А Белка као да разумеде да се то о њој говори, издиже дуго мршаво тело из кута, изви главу и оњуши ваздух и пре него што старица стиже да је спречи, она заурла. Дуги арлак прође кроз ноћ, а колибу испуни језа и страх.

На твоју главу! — цикну мајка.

Ранко заборави доброту кујину и зажали што је не може болесним рукама да удави, Јанко горуће зенице рашири да их сретне са братовљевим, исто тако уплашеним. Истовремено две узајамне бриге их спојише. И њихове изболоване руке се уплетоше.

— Нано, ти пушку и реденике закопај. Имам и две бомбе и њих понеси. Може нас несрећа каква наћи. Јуче су једног обесили у Маријевом забрану, саветује Ранко.

Послуша га мајка, покупи разбацано оружје, узе мотику и изађе у мрклу ноћ. Заће иза колибе и под крушком дивљакушом ископа јаму, стави у њу оружје, затрпа све па се врати.

Затече браћу мирне, загрљене, главу уз главу. Загледа се она у њих и зачуди како су слични. Као јабука пресечена на две поле. Јест, близанци су. Оба заједно рођени, заједно гајени, па ипак никад мајка не виде да су толико слични. Ранко црн, Јанко плав. Први буцмаст на мајку, други сув, дугуљастих образа на оца. А сад оба једнаки, истих црта, укочених и самртничко бледих. Исти осмејак низ изболована лица.

Гледа их мајка тако а тешка слутња је мори. — Боже! — склапа она руке — ако ти треба жртва, боље Јанка. Он је изболовао, намучио се. Њега је мајка понудила, неговала.

Али јој грч пресече реч у грлу, сети се да јој је Јанко, и ако болешљив, најмилији био. Да се уз њу као девојче свио и јутрос јој говорио: — Није ми валах, нано ништа умријети. Мора се. Али ми жа тебе, пропиштаћеш од јада...

И стара се окрете истоку, смаче мараму с главе, да се расутих власи обрати богу и измоли опроштај. — Не слушај ме Госпо-

де! Не слушај! Луда сам. Убила ме невоља, памет попила. Подржи ми њега, нека се младости наужива. Подржи и Ранка, нада ми је. Он ће кућу да води, да старешује. Узми мене стару, узми да одменим главе деце своје.

У завежљају, међу рубинама, лежала је мала дрвена иконица, неуки рад неког калуђера и с њом црвена амајлија кроз трн манастира ношена. Ње се сети сад стара, извуче је, целива и прекрсти па не гледајући у Јанка брзо намаче Ранку о врат.

Прену се Ранко од тог додира, упре у старицу већ помућене очи. — Нано... нас двојица... заједно... промуца, па му задрхта брада и ропац закркља под њом.

Разумеде Јока шта се то зби, и у часу а да она не стиже ни да јаукне. Припали луч, воштанице нема, стисну га у синовљеву руку, да јој се као хришћанин са светом опрости, али ни сузе не пусти, да не увреди бога који је тако пресудио.

Сукну пламен из луча. Замириса катран. Испуни се колиба димом, а жутило лика мртвачевог доби светитељски смирени израз

— Можда је зато кући хитао да замијени братовљеву главу, безгласно јеца мајка. Смаче са Ранка амајлију у три цркве освештану и чудотворну икону коју јој је још дед донео из старе земље, па стави на Јанка. Нека бар њега сачува и одбрани, кад је тако бог хтео и одабрао. Њој се већ чини да је Јанку и онако окренуло на боље. Видела га како се обрадовао брату, како се мало покренуо. И сад је уснуо, па јој и то даје наде. Али сутра... Шта ће бити кад се пробуди, кад отвори очи и потражи брата. Шта ће бити кад крај себе угледа мртвог Ранка, кога је увек више волео него и оца и мајку, баш зато што је Ранко био снажнији и већи, што је радио за обојицу, и живео за обојицу — кад га види како крај њега лежи крут и хладан, модар и изобличен. Да му опет не погорша.

И Јока, као и онда кад је у шуми била с овим истим Јанком, да скупља суварке, а он мален, тек је на ноге стао, одшуњао се мало од своје мајке, можда да опроба снагу својих ножица или угледао два светла курјачка ока како га иза грма вребају. Није то био никакав шум, нити чиј зов, што је мајку опоменуо, само слутња. Угледала је и јурнула да своје тело стави између звери и свог детета. Уплашила се животиња од изненадног скока, и док се решила да нападне, женине кошчате руке, навикле на рад и муку, стисле јој се око врата. Очајна борба, коју горштаци само добро знају, била је дуга.

Истом одлучношћу реши се Јока и сад да спасе сина, бар овог болесног. Обви себи око врата мртве руке Ранкове, прти га

на грбачу, као што га је малог на њиву носила. И кад његова глава клону уз њену, она поклецну, па ипак пожури у ноћ.

Ископа под дивљакушом још једну јаму, опрости се са сином без кукања и нарицања. Простре шињел, стави пажљиво ратника и лепо зави. Оста му глава непокривена. Мајка се наже, обасу сваки делић нежношћу а онда смаче убрадач те њом уви већ укочено лице.

Па ипак успправна и јака врати се у колибу. Јанко је лежао исто како га је оставила, само се благи осмех претворио у безживотну бору. Прође му мајка готово мирна. Луч је догоревао. По колиби се лелујао пламичак светла. И мајка више наслути него што виде.

Нано.. нас двојица заједно.. бише јој те речи сад тек јасне. Заједно су рођени, заједно ће и умрети. Једна их утроба носила, једна љуљка њихала, па и једна рака треба да их чува.

Ранко-маторац — како га је звала — навикао да јој старешује, зна он да она ништа без њега не зна, рекао јој и сад шта ће кад њега не буде. Нас двојица заједно...

А зора на помолу. Народ и војска неће јој дати да испуни завет деце своје. Неће моћи да испуни Ранкову последњу жељу и вољу. Нема времена да јадикује ни за Јанком. Прти изболовалог сина, не на леђа као Ранка, већ у наручја као што га је у повоју носила. Носи га у ноћ, носи брату у заједнички лежај.

И по трећи пут копа старица под крушком. Круни се брзо већ прекопана земља али се Јока боји да мотика не нагрди лице мало пре закопано, па клече да рукама обави свој тешки посао.

Копа старица, а ветар низ удолину носи њено јецање да прича свему што је живо, шта је кадро мало срце мајчино да поднесе ради деце своје. Шиба јој ветар кошчата ребра, мрси седе расуте власи, кочи мршаве руке, а старица као да не осећа ни умор ни студ. Копа грозничаво и слуша злогукно грактање расплашених птичурина. Осећа дрхтај земље под мотиком од тешких топова и ратних кола која друмом лагано пролазе. Чује у даљини зујање смртоносних зрна и брижно гледа у тмурно небо, да зора не забели и отме јој посао.

Кад ископа гроб у ког је Ранка мало пре спустила, стави нови покровац, једини заостао од толике имовине Косовчеве, и на њега полако спусти Јанка. Прислони му главу уз братовљеву, састави руке и покри. Баш као кад их је мале успављивала.

Кад заврши, све је било пусто у њој. Сломљена, немоћна, одједном остарила, сувих очију и усана, пође колиби.

Жижак се био угасио. У полутами се назирала постеља, уг-

нута, где су до мало пре лежали њени синови, понос куће Косовчеве. По њој леже Јока да удане воњ застао од њих.

А напољу живот се буди. Лупа, врева. Хује гломазна ратна кола. Ржу коњи. Псовка. Покрет. Рат је.

И потковане војничке цокуле заравњаше земљу, жуту маљенску иловачу, под којом су лежала њена збринута деца, јер је такав закон живота.

Мила Марковић

Оглед о васпитању воље код мушке занатлијске младежи

I

Први услов за успех у васпитању воље код занатлијских дечака и младића јесте њихова довољна исхрана. Тек када је тај услов остварен, може се говорити о васпитању њихове воље за позив и усавршавање, воље за духовно развијање и за моралну акцију у друштвеном животу.

Испитивања душевног живота занатлијске младежи у малој вароши и на селу у Србији показује да, поред индивидуалних чинилаца, социјална средина и економски услови врше пресудан утицај на вољу дечака и младића за позив и усавршавање.[1])

Код занатлијске омладине исхрана је често врло рђава, појединн помоћници и шегрти губе вољу за занат, беже кући или мењају мајстора или занат. Исповести многих садрже тачне податке о њиховој бедној храни и станбеним приликама.

Многе занатлијске дечаке и младиће злостављају газде и помоћници. Сем тога, они су често изложени утицању порочне средине, тако да се у њима снаже рђаве наклоности, од којих једна, већ у пубертету, неосетно прелази у страст (пијанство, разврат, коцкање и др.) Тежњом за лаком и брзом зарадом и ниским страстима и прохтевима потискују се воља за духовно развијање и естетска и социјална осећања. Воља омладине у сеоској и маловарошкој средини добија погрешан правац услед недовољне и рђаве исхране и злостављања, утицањем друштве-

1) Уп. Др. Слободан Поповић и сарадници: *Психологија занатлијске младежи* (1933), и *Душевни живот занатлијске младежи* (1935) и *Воља код занатлијске младежи, Правна Мисао за 1938.*

них чинилаца који дају маха њеним нижим тежњама, и сталном механичком делатношћу. Међутим, лична срећа занатлијских дечака и младића и њихова вредност за заједницу зависе од правилног васпитања њихове воље.

У организацији карактера младежи играју значајну улогу њени доживљаји вредности појединих заната. Дуго посматрање понашања појединих испитаника показује да је њихова воља одређена доживљајима вредности и да се правац њене акције мења када се ти доживљаји мењају. Један младић или дечак губи љубав према занату када му мајстор даје слабу храну или га злоставља или му онемогућује успешно учење и усавршавање. Занат нема више вредности за њега. Има младих природа које мењају мајстора и, када нађу доброг газду, поново доживљују вредност заната за који су изгубили интерес. Грађа показује да знатан утицај на вољу занатлијске младежи имају злостављања у којима уживају многи мајстори и помоћници. Понеки помоћници су принуђени да ћуте када их мајстори злостављају, док други свој протест против угњетавања изражавају у „мењању газда" или у осветама, које су каткад свирепе, а понекад имају узрок у сексуалном импулсу.

Свесни преимућстава заната којима су се одали, поједини дечаци и младићи исказују то у слободном разговору са испитивачима. То је један од облика истицања младићског ја. Многи воле да се муче на занату него да целог живота буду слуге или надничари. Тежак економски положај је чинилац који их покреће да буду истрајни у учењу заната и дају одличне радове. А има младића који изражавају уметнички дух у својим израђевинама, што се показује особито на колективним занатским изложбама. Извор издржљивости многих младића у учењу заната је њихова љубав према завичају, у коме, када изуче занат, отварају самосталну радњу.

Занатлијска младеж, као младеж уопште, има јако осећање правичности. Неправедно поступање газда и калфа са једним дечаком изазива код њега огорчење и побуну, која се изражава у осветама. Он им скривено наноси штете и избегава посао кад год може. Напори мученог дечака или младића да постигне успехе не наилазе на разумевање и признање код старијих; ови му не стварају повољне услове за учење заната, већ му чине сметње; и он, после неуспеха, губи вољу за посао, постаје потиштен, па напушта занат, или га мења, или ради несавесно. Мора изгубити вољу за рад почетник коме нико

неће да покаже како се једна ствар израђује, кога исмевају и туку помоћници и мајстори. А када почетник показује много невештине у послу, чини грешке, није у стању да изради појединe делове и због тога се љути и једи, потребно је да му старији дају упутства, да му укажу на неизбежност грешења — нека се сете доба када су сами учили занат! — и да га стално храбре. Осетљиви дечаци и младићи, принуђени да уче занат, губе вољу за рад у средини која се непријатељски држи према њима. После низа безуспешних покушаја, доживљују разочарање, помишљају на бегство у свет, а неки и на самоубиство. Своје душевне муке и кризе изразили су у исповестима које су дали испитивачима.

Да би се омладина ослободила тешког душевног стања које има за последицу губљење вере у вредност заната и самог живота, неопходно је да се васпитни чиниоци брину о томе да њена храна буде довољна, станбене прилике и погодбе за духовни развитак повољне. Дечаци и младићи добијају вољу за рад у средини која их потстиче, ствара им радосно расположење. Разумевање душевног живота занатлијске младежи је условљено тачним познавањем друштвених и економских услова под којима она живи. То је претпоставка за успешно васпитање занатлијске омладине, за налажење и примењивање погодног васпитног става према њој. Потребно је да се васпитач упозна са ситуацијом у којој се она налази. Без тог познавања не може је ослободити немира и болних доживљаја. Само благ васпитач који познаје психички живот младежи и њену средину, може охрабрити и одушевити за рад шегрте, остављене себи, ниској средини, свирепим калфама, газдама, газдарицама, често и њиховој деци. Он може пробудити вољу за рад код осетљивих помоћника, младића, које муче мајстори. Дечаци и младићи морају осетити да им је васпитач искрен пријатељ; његово присуство треба да им ствара олакшање и радост. Губе животну храброст и долазе у искушења дечаци када их нико не разуме, када их калфе злостављају и одричу вредност њиховог рада. Има мало младића и дечака који верују у бољу будућност и истрајни су у учењу заната, упркос томе што су слабо храњени и мучени. Грађа показује да младо биће осећа олакшање и радост када наиђе на мајстора који разуме младеж и помаже јој да научи занат и усаврши се у послу и изрази естетско осећање у својим рукотворинама. Шегрти и калфе сматрају за свог највећег пријатеља оног

који их разуме. Он их може ослободити рђавих слика и жеља и васпитати их за продуктивну делатност. Поједини дечаци раздрагано причају како су без муке научили занат, јер их мајстори воле као своју децу. Племенит мајстор развија код младића и дечака вољу за рад и проналаске, потстиче их да дају оригиналне радове, који побуђују радост и отстрањују погрешне слике о вредности заната. Има благородних мајстора који у младежи буде вољу за духовно образовање и моралну акцију и потстичу је на заједничку делатност. Они се заузимају да се организује колективна изложба радова занатске омладине и да се многи упознају са солидним и оригиналним радовима даровитих дечака и младића, који својим успесима покрећу на утакмицу и оне шегрте и младиће који су без воље за рад, ма да имају услове за напредовање. Разгледање једне занатске изложбе повољно утиче на вољу ђака, како стручних и продужних, тако и других средњих школа.

Пошто су сами изучили занат у атмосфери грубости и свирепости, извесни мајстори верују да један шегрт не може „постати човек" ако се с њим не поступа сурово. Да би избегао батине и друга злостављања, дечак се служи лажима и несавесно врши посао; од њега доцније постаје лажљив и непоштен мајстор, који губи поверење потрошача.

II

Несавесни у послу и лажљивци, многи младићи нису способни за духовно развијање. Они мрзе школу и културну акцију. Немају воље да своје слободно време испуне каквим духовним занимањем; предају се ниским склоностима и страстима,

Уверење о потреби духовног развијања и самоваспитања ствара се код занатлијске омладине неговањем самосталног и правилног расуђивања. Мало могућности има да се та функција испољи на занату где се младо биће потпуно потчињава старијим. Оно ће се развити ако му се створе прилике за самосталну активност. Многи одрасли сматрају да младеж мора безусловно радити онако како су они радили. На старије се мора утицати да дају слободу омладини. Има занатлија који допуштају својим даровитим шегртима и помоћницима да изналазе нове начине рада и израђују нове предмете и излажу своје радове на каквој колективној изложби. Ако дечак или младић чини проналаске, старији га не смеју потцењивати и убијати му вољу за посао. Без слободе он не може изразити своје

праве способности. За младића који не мисли слободно о себи и својој околини, који се потпуно предаје механичком послу, а има рђаве наклоности, теже је сузбијање ових наклоности него за оног који је навикао на самостално мишљење о себи и другима. Развијање критичког суђења о вредностима је од значаја за занатлијску младеж, која је изложена утицању увек истих облика рада и учи занат механизирањем својих снага. Васпитање дечака и младића мора бити тако подешено да они имају могућности и времена за своје духовно развијање.

III

За васпитање моралне воље код омладине потребно је тачно знати како она проводи своје слободно време. Ниска друштвена средина брзо савије вољу многобројних дечака и младића: по угледу на одрасле, траже задовољење рђавих наклоности, од којих једна често постаје страст; верују да се тиме изједначују са одраслим, а налазе у томе и накнаду за све муке које доживљују на занату. То се јавља нарочито код оних младића који немају могућности да доцније постану самостални мајстори. Често се без икаквог противљења поводе за покваренim људима, и многи међу њима постају коцкари, разврат-ници, пијанци, крадљивци. Занатлијска омладина је често везана за средину која има погрешан суд о вредности живота и нема уопште смисла за лепо. За њу живот нема свог оправдања ако се не проводи у задовољавању чулних прохтева и страсти. Прикупљена грађа показује какав је живот многих газда и помоћника. Шегрти су принуђени да посматрају порочан живот старијих и да слушају вицеве и приче које су творевине гадне фантазије. Такав живот, вицеви и приче распаљују сексуални нагон код шетрта и помоћника, дају маха сањарењима о задовољењу полних прохтева, и пажња њихова одвраћа се од озбиљног рада, воља за занат опада, осећање стида се губи. Под сталним утицањем рђавих примера, формира се код занатлијских младића неморалан карактер. У слободним часовима многи младићи маштају о начинима и средствима помоћу којих могу доћи до задовољења својих жеља. Стога их треба припремити за одбијање утицаја друштва рђавих занатлија, за одбијање позива да иду у кафане ради пијанчења, коцкања, гледања гадних филмова и посматрања покварених жена, за одбацивање романа који изазивају и помажу зле склоности. Занатлијској и трговачкој омладини ваља дати могућности да посећује читаонице и

књижнице у којима има правих уметничких дела, да слуша популарна предавања, гледа добре филмове, слуша лепу музику, посматра солидне и лепе израђевине појединих помоћника и мајстора.

Рад омладине у хуманим и витешким организацијама повољно утиче на њен морални развитак. Она добија потстицаје за корисно делање у заједницама где се сви чланови изједначују у дужностима и правима и где се постигнути резултати хвале, цене и истичу. Отуда се дешава да у тим организацијама појединн енергични млади мајстори постану локални вођи. Потребно је да се занатлијска омладина уводи у заједнице, где ће унети промене у свој психички живот и где ће моћи да се упозна са омладином васпитаном под повољнијим условима, и да развије осећање дружељубља и љубав према заједници. Естетским васпитањем помоћу библиотека, читаоница, предавања, лепе музике, филмова и друштвеноморалним радом у хуманим организацијама може се потпомагати правилан развитак ове младежи и допринети њеном ослобођењу од штетних дејстава механичког посла, утицаја који извесни занати могу имати на формирање негативних особина, и уплива рђавих примера. Васпитачи и вођи у поменутим организацијама морају познавати душевни живот занатске омладине, ако хоће да имају успеха у њеном естетском и моралном васпитању, које је потпуно занемарено у многим срединама код нас, док се стручном образовању поклања много пажње.

Нужно је да се за васпитање занатлијске младежи заинтересују не само привредне него и културне организације у којима учествују занатлије. Друштвени чиниоци од којих зависи судбина занатлијске омладине, често нису обавештени о условима њеног правилног развоја у појединим срединама и о дејствима која има њено погрешно васпитање на целокупан занатлијски сталеж и на друштво уопште. Сем питања која се односе на поједине занате, потребно је, у популарним предавањима, намењеним најширим друштвеним слојевима, подробно претрести питање о васпитању моралне воље код занатлијске младежи.

IV

Та предавања могу се држати мајсторима и на чисто сталешким скуповима и састанцима. На те скупове и састанке треба да долазе и сеоске занатлије; на селу, иначе, не постоји организација занатлија. Старији треба да увиде последице суровог држања према омладини и потребу благог поступања и признања вредности њеног исправног рада. Мајстори који се врло

живо сећају свог живота када су били шегрти и помоћници, доживљују сажаљење и свесни су важности пријатељског става према младежи. Нужно је да своја искуства у томе погледу изнесе баш онај мајстор кога помоћници и шегрти воле и занатлија који је пронашао даровите шегрте и помагао њихов развој, тако да су на занатској изложби изложили своје радове и постигли успех. Ови мајстори најбоље показују да шегрт може не само научити занат него и усавршити се у њему и учинити проналаске, и то ако се добро храни, има хигијенски стан и развија се у средини која га потстиче на продуктивну делатност.

О васпитању омладине могу држати предавања занатлијама и наставници занатских, грађанских и других школа. Сугестиван утицај на мајсторе могу вршити искрени васпитачи који познају душевни живот младежи и који су проучили питања о васпитању њене воље за рад и усавршавање, за духовно развијање и културну акцију. У појединим местима, удружени са узорним занатлијама, они потпомажу развитак младежи и културно подизање народа. Тиме и код осталих занатлија буде интерес за васпитачку и културну активност.

У културним друштвима у којима раде, поред интелектуалаца, и занатлије са помоћницима и шегртима, на морално васпитање омладине посвећене разним занатима могу утицати и школовани младићи са села и из редова маловарошких занатлија, нарочито васпитачи који су одрасли на селу или у малој вароши и познају живот занатлија и занатлијске младежи.

V

Тежиште васпитачевог рада у школама за помоћнике и шегрте је не само у стручном образовању младежи и предавању културног добра него и у васпитању њене моралне воље и у развијању воље за духовно усавршавање. У занатским школама у којима су наставници прави васпитачи, створена је атмосфера пријатељства и рада. Педагошким тактом задобијају љубав младежи, припремају је за животне тешкоће, храбре је да издржи све муке и патње. Код младих природа развијају свест о потреби духовног рада и искоришћавања слободног времена за самостално усавршавање. Потребно је развити код ове омладине критичко суђење, снагу да примају добре, а одбацују рђаве примере и да сами уносе корисне промене у свој живот. Тако ће се од младића створити људи јаке воље, који су у стању да владају собом и одбијају све штетне утицаје. Они ће доцније, као мајстори, давати корисне потстицаје својим млађима.

Такође генерације занатлија бити све напредније. Отуда је потребно створити најчвршћу сарадњу између мајстора и занатских школа.

При организовању структуре занатских и осталих стручних школа, морамо узети у обзир особеност околине у којој се младеж развија. У занатским школама морамо одабрати градиво које је у вези са њеним позивом и средином, и које помаже развијање њене воље за морално делање и за духовно образовање уопште. Ова воља се снажи и учешћем младежи на занатским изложбама, као и разгледањем радова на тим изложбама. У том погледу има важности и развијање љубави према раду у задругама које материјално потпомажу своје чланове и развијају код њих друштвено осећање.

VI

Опадање извесних заната услед снажења фабричког живота изазива код мајстора нерасположење, огорченост, губљење воље за рад. Зловољни постају мајстори којима наносе штете трговци који држе бесправне, слабо плаћене раднике. Стога појединн мајстори бивају груби у опхођењу са својим радницима. Питање о васпитању воље занатлијске младежи је у вези с питањем о целокупној друштвеној средини. Поједине педагошке мере су безуспешне ако се не поклања довољно пажње и општем привредном и културном подизању села и вароши. Вољу за рад код занатлијског дечака и младића не може будити и развијати мајстор који се налази у тешком положају зато што нема никакве зараде. Поред заната који се развијају, има заната који „једва живе“ или „изумиру“. Тако су многи занати на селу потиснути радом варошких занатлија и фабрика. Положај младежи која се одала овим занатима јесте много тежи него положај дечака и младића посвећених занатима који напредују. Живот занатлијске младежи у многим селима је врло тежак. Она је, као и занатлије код којих је изучила занат, приморана да и земљу обрађује. Дечаци и младићи у вароши губе вољу за рад и усавршавање када су им мајстори зловољни и потиштени због тога што немају посла услед бесправног рада богатих људи и продаје на мало коју врше поједина индустријска предузећа. Воља младежи за духовно развијање и моралну акцију зависи од ступња привредног и културног развитка њене средине. Маловарошка и сеоска средина не може створити вољу занатлијских дечака и младића, али може интенсивно помагати њено развијање.

Д-р Слободан Пошовић
Љубинко Милићевић

Дивинација у Илијади и Одисеји[1])

Вештина претсказивања будућности била је, као што је познато, код старих народа веома цењена. Ни један важнији посао, било приватни било државни, ни једна војна операција није предузимана пре него што би се на неки начин испитала воља и расположење богова. Према формацији римске војске, у легиону се налазио и харуспекс, који је пред сваки важнији догађај имао да се обавести шта о тој ствари богови мисле. У Атини, ексегети су били државна установа са врло великим ауторитетом. Историја дивинације је, може се рећи, стара колико и историја човечанства. Још у старим сумерским центрима, у времену које се може сматрати за преисториско, створено је учење о небу и земљи, које је имало да објасни целу васиону, основе и циљ свега. У хармонији између догађаја на земљи и на небу, у микрокозму, налазило је то учење основни и велики закон на коме почива цела васиона. Уз то, створено је и учење о светском циклусу, о периодичном обнављању света и појава у њему. Појаве у макрокозму одговарају појавама у микрокозму, и обратно. На тај начин дивинација је још врло рано постављена, тако рећи, на научну основу. Код Грка, њу су сасвим озбиљно узимали, на пример, стоички филозофи. Сумеро-вавилонска дивинација, која је, с временом, широко организована — довољно је, на пример, потсетити да су по целој Вавилонији постојале станице, сличне данашњим метеоролошким станицама, које су све необичне појаве и продигија достављале централи у Вавилону — имала је велики утицај на ову вештину код класичних народа. Реч *Chaldaeus*, у старом веку, значи исто што и „врач, астролог", и ми знамо да је било чак и дворских „халдејаца," какав је, на пример, био Тиберијев Трасул, о коме нам је Тацит сачувао једну занимљиву причу. Али је, разуме се, сваки народ имао и своја сопствена гатања, и познавао безбројне начине и форме њихове. Домаћа *divinandi ars* била је и код Грка и код Римљана у цвету кроз целу њихову историју. Пошто је дивинација имала овако велику важност, сасвим је природно што су нам о њој сачувани многи подаци. Нарочито је занимљив, јер је врло примитаван и стар, материјал који налазимо у *Илијади* и *Одисеји*.

По схватању Омирових јунака, свакоме је човеку судбина унапред одређена. Она је позната боговима, који због тога мо-

1) Приступно предавање, одржано 12. маја 1938 на Филозофском факултету Београдског универзитета.

гу у сваком тренутку, спонтано или замољени за то, непосредно или нарочитим знацима, обавестити људе шта им у ближој или даљој будућности претстоји. Због тога дивинација у *Илијади* и *Одисеји* почива, углавном, на тумачењу знакова којима богови откривају будућност. Такве знаке шаље, у највише случајева, Зевс, који у тој функцији има епитет *panomphaios*, споменут већ у *Илијади*. Поред Зевса, коме је, као највишем богу, позната судбина свију, знаке дају и Хера и Атина, такође и Аполон, премда много ређе. Тако је, на Херин потстрек, Ахилов коњ Ксант претсказао овоме скору смрт, а Атина је, пославши чапљу, обавестила Одисеја да ће његово извијање тројанског логора имати успеха. За Аполона, који је у доцније доба био бог дивинације и мантике, не каже се, додуше, да даје знамења, али нам, да то верујемо, даје право чињеница што се појава *сокола*, на једном месту *Одисеје*, сматра за претсказање, а соко је *Аполонов* гласник. Осим Зевса, Хере, Атине и Аполона, у *Одисеји* се спомиње једно божанство за које се, истина, не каже изрично да је имало какве везе с дивинацијом, али које је, по својој природи, такође могло претсказивати будућност. То је *Протеј*, бог мора, који је знао „све дубине морске" и самим тим био бог свезнања и мудрости. Познавање морске дубине, наиме, према народним веровањима, највећи је степен мудрости. Питија у Делфима рекла је Крезовим посланицима, са пуно самопоуздања:

„Знам колико има песка у мору, и *колико је море дубоко*,
Разумем немога, и чујем и када се и не говори".

Мудри Соломун, у српским и оријенталним народним умотворинама, знао је све, само није знао колико је море дубоко (упор. Вук, *Приповијетке* No. 43). Протеј је, дакле, као бог мудрости, могао знати или предосећати и будућност, као и вавилонски Еа, који је бог мудрости и бог пророк, као богови и демони вода уопште: сетимо се само како и наше виле, оне које живе поред воде у планини, знају лек од сваке болести, и све друге ствари на свету, и како умеју да претскажу Краљевићу Марку када ће умрети (упор. Вук, *Пјесме* 2, 431). Протеј се јавља само у четвртом певању *Одисеје*, где се прича како га је Менелај, задржан противним ветровима на мисирском острву Фару, по савету Нимфе Ејдотеје ухватио, да би од њега дознао како се може вратити у Спарту. Тако испричана, епизода с Протејем необично потсећа на познати приповедни мотив о божанству које су људи ухватили да би од њега добили какво

обавештење. Тај мотив налазимо, на пример, у познатом миту о Миди који је на превару ухватио Силена да би од њега дознао шта је најбоље за људе, или о краљу Нуми који је ухватио Фауна и Пика, или о Солумуну који је ухватио ђаволског цара Асмодеја. Тај исти мотив налазимо и код нас, у Вуковом објашњењу пословице *Кука и мо̄тика* (*Пословице* No. 3146), у коме се прича како су Немци ухватили ђавола и присилили га да им каже лек од метиља, и у приповеци о оном Гусињанину који је ухватио вилу и тражио од ње одговор на исто питање (упор. *Годишњица Николе Чӯпића* 32, 1913, 344). То се, уосталом, прича и о Протеју.

Знамења, знаци, која божанства дају, у *Илијади* и *Одисеји* називају се *semata*, *terata*, чиме се означавају знамења без обзира на њихову садржину и порекло; затим *cleedon*, *oionos*, *Cleedon*, етимолошки сродно с *caleo зва̄ти, назва̄ти* јесте реч или каква људска радња или какав нервни покрет или физиолошки процес на телу, на пример кијање, што може послужити као претсказање, док се под речју *oionos* подразумевају знаци из птичијег света. Како је, међутим, дивинација помоћу птица, орнитомантија, ојоноскопија, била јако позната и врло често примењивана, то је и реч *oionos* током времена добила значење *знамење* уопште. Поред горе споменутих радњи и појава везаних за човека, као знамења и подаци за дивинацију служе и *снови*.

Богови, како смо већ рекли, могу сами, непосредно, открити људима будућност; од њих, на пример, долазе тајанствени гласови који се, пред какав важнији догађај, чују како нешто наређују или саветују, као што је, на пример, био глас који се, пред галски напад на Рим, чуо у Вестином гају у Риму како опомиње да се оправе градски бедеми и капије, да град не би био заузет. Али богови будућност могу претказати и посредно на тај начин што ће учинити да неко каже речи које се могу схватити као претсказање, или што ће на телу кога човека изазвати какав покрет или дрхтање, или гримасу на лицу. Података о овој врсти дивинације, кледомантији, има много; ми ћемо овде навести само један. Нека Цецилија хтела је да уда своју сестричину, па зато оде са њом у неки мали храм у Риму да ту добије какво претсказање. У храму су чекале дуго и девојка се, стојећи, најзад умори, па замоли тетку да јој учини мало места на столици на којој је седела, да се одмори. Цецилија одговори како јој уступа место и те њене речи биле су претсказање за девојчину удају: Цецилија после кратког вре-

мена умре и њен се муж ожени овом истом њеном сестричином. Претсказивање будућности на овај начин врло је старо. У *Одисеји* се, на пример, прича како је Одисеју послужило као повољно претсказање да ће његова освета над просиоцима успети то што је после грома, којим му је Зевс дао повољно знамење, чуо како је нека жена, која је млела брашно за Пенелопине просиоце, после тог грома замолила Зевса да им тога дана буде последња гозба.

По веровању Омирових јунака, снови долазе од Зевса. Према познатом лепом Пенелопином објашњењу снови излазе на две капије: једна је од рога, а друга од слонове кости; истинити су само они који излазе на капију од рога (сличан опис и у шестој књизи *Енеиде*). Веровање да снови долазе од Зевса свакако је доцнијег датума, пошто је првобитно боравиште снова доњи свет — Вергилије у шестом певању *Енеиде* спомиње огроман брест, ulmus ораса ingens, под чијим лишћем почивају снови, док по Омиру они бораве поред Океана, код сунчеве капије и Леукадске стене, на путу у Хад, одакле иначе долази свака дивинација. Пророчких снова препуна је грчка књижевност и старе књижевности уопште: сетимо се, на пример, сна Кировог деде Астијага, који је сањао како је из утробе његове кћери Мандане израсла огромна лоза и својим хладом покрила целу Азију; или сна Клитемествиног, који је био тако страшан да га је морала, ad malum omen averruncandum, испричати сунцу; или Цезаревог сна како лети над облацима и како се рукује са Јупитром — сна који му је претсказивао смрт.

Пророчки снови су случајне појаве, али је ипак било могућности да се они и изазову или изнуде. Пошто су, наиме, они долазили из доњег света, могли су се добити ако се ступи у везу са неким хтоничним божанством или херојем, а то се најлакше постизало спавањем у њиховом храму. Овакво ритуално спавање, *incubatio*, вршено је на многим местима, а нарочито у чувеном Асклепијевом храму у Епидауру. Ту су добијани не само пророчки снови, него су вршена и исцељења разних болести: бог се болесницима, који су спавали у његовом храму, јављао у сну, давао им упутства за лечење или сам вршио мање или веће хируршке интервенције. О овим исцељењима има много података, али су, несумњиво, најинтересантнији они што их налазимо на натписима у којима су сами захвални болесници описивали своју болест и исцељење. Таквих натписа нађено је у Епидауру седамдесет. У једноме од њих прича се, на пример,

како је неки Тесалац Пандар имао на челу неку белегу, па је, да би је уклонио, спавао у храму. Ту је уснио како му Асклепије ставља завој на чело, и наређује да тај завој скине када изађе из храма и приложи га храму. Пандар учини онако како му је било наређено и види да је белега остала на завоју а да му је чело чисто. У следећем натпису прича се даље како је тај исти Пандар дао новац неком Ехедору, који је такође имао белегу на челу, када је овај полазио у Епидаур, и замолио га да купи Атинину статуету и приложи је храму. Ехедор задржи новац за себе, али онда усни како га бог пита да ли је Пандар послао какав новац, па када му је Ехедор одговорио да није, али да ће, ако буде излечен, од свога новца приложити храму једну слику, Асклепије му веже Пандаров завој и препоручи да га по изласку скине, умије се на извору и онда огледа у води. Ехедор учини тако и види да је поред белеге, коју је већ имао, добио и Пандарову. Нека жена, најзад, боловала је од паразита у телу, па оде у Асклепијев храм у Трезени, ту заспи и усни како су јој Асклепијеви синови, пошто он није био ту него у Епидауру, отсекли главу, али не могу никако да је врате на њено место, и да су због тога позвали Асклепија у помоћ. Како он није могао одмах доћи, жена с отсеченом главом остане и преко дана у храму. Сан се продужио и следеће ноћи, када она усни како је Асклепије стигао, довршио операцију и наместио јој главу тако да је могла изаћи здрава из храма.

Онејромантија је у старом веку била врло цењена — чак и врло просвећени људи, какви су били Демокрит и Аристотело, веровали су у пророчке снове, па нас не изненађује што већ и у *Илијади* и у *Одисеји* налазимо помена о њој. У Омировим спевовима се, до душе, пророчки снови врло ретко спомињу — најпознатији је онај из деветнаестог певања *Одисеје* који је Пенелопи претсказао скори Одисејев повратак — али се из Ахиловог захтева да се за узрок куге у грчком логору упитају и тумачи снова, види колика је важност придавана овој вештини и колики су углед имали тумачи снова већ у најстарије доба. У подацима о онејромантији што их налазимо у *Илијади* и *Одисеји* не каже се да ли је већ тада вршена и инкубација, али се ипак из једног места у *Илијади* сме закључити да је још у доба постанка овог спева било храмова у којима су се инкубацијом могли добити пророчки снови. У шеснаестом певању овог спева, наиме, Ахил се моли Зевсу па каже:

„Зевсе, додонски и пелашки краљу, који станујеш далеко
И који владаш хладном Додоном, а око тебе станују
Пророци Сели који не перу ноге и који леже на земљи".

Податак да су Зевсови пророци Сели лежали на земљи показује несумњиво да су они при прорицању вршили инкубацију, пошто је лежање на земљи један од главних прописа при ритуалној инкубацији, с обзиром на то да се на тај начин најлакше може доћи у везу с божанствима доњег света. Слични прописи постојали су и у другим храмовима у којима је вршена инкубација. Забрана прања ногу иначе је у противности са нормалним прописима о културној чистоти — таквих отступања било је, уосталом, и на другим местима где је вршена инкубација. Тако се, на пример, посетиоци Трофонијевог оракула у Лебадеји пред спавање у храму нису смели неколико дана купати у топлој води.

Прорицање будућности на основу посматрања лета птица и понашања неких животиња врло је старо — по традицији ову је дивинаторску методу пронашао слепи тебански пророк Тирезија. Такав начин прорицања био је увек популаран. Тако се, на пример, прича како је фригиском краљу Гордију, док је још као сељак орао њиву, једног дана, за време орања, слетео орао на плуг и ту остао све до вечера, што је протумачено као претсказање да ће он постати краљ. Кад је Август, као дечко, једног дана ужинао у неком гају, слетео је изненада орао, отео му комад хлеба из руку и одлетео па се ускоро затим вратио и предао му га. Овај догађај претсказивао је Августову будућу величину. Епирском краљу Пиру, опет, када је једне ноћи јахао у Арг, стала је сова на копље, и то је сматрано као знамење његове скоре погибије. Пред улазак Александра Великог у Вавилон, на повратку из похода на Индију, пред градом се била скупила велика множина гавранова који су се међу собом тукли тако да су неки пали мртви пред Александра, и то је била опомена да не треба да улази у град, у коме је, кратко време после тога, умро. Колика је важност придавана ојоноскопији и екстиспицини види се најбоље по томе што је римска војска увек собом носила свете кокоши, па се на основу посматрања њиховог понашања претсказивала не само будућност уопште, него су се правиле и диспозиције за битку.

Ојоноскопија је и у омирско доба имала велику важност. Пред сваки већи потхват и Грци и Тројанци пазили су на појаву појединих птица и по томе гатали да ли ће имати успеха

или не. Тако је, на пример, Пријам, пре него што је пошао у грчки логор да од Ахила затражи Хекторово тело, молио Зевса за знак да ли ће се путовање повољно завршити; када је, одмах иза тога, над Троју долетео орао и одлетео на десно, Пријам је то протумачио као повољно претсказање. Све птице не служе као претсказања — „многе птице", каже један Пенелопин просилац, „лете под сунцем, али све не претсказују будућност". Пророчке птице су само оне које су посвећене неком божанству. Сама *појава* птице није довољна да се одреди да ли је знамење повољно или не, зато што једна иста птица, према приликама, може бити и повољно и неповољно претказање. Због тога се у орнитомантији пази и на страну одакле је птица дошла и куда се упутила, затим на њено понашање. Као повољна увек се сматра источна, десна, а као неповољна западна, лева страна. Тако је, на пример, Хекторов друг Полидамант схватио за рђав знак то што се над тројанским стројем, за време напада на грчке лађе, с леве стране појавио орао носећи у канџама живу змију која га је уједала за врат, тако да ју је морао пустити да падне међу Тројанце. Гласови птица нису иначе играли никакву нарочиту улогу у дивинацији, али се ипак и на њих пазило зато што се на основу тога могло констатовати присуство неке пророчке птице, која се у том тренутку из ма каквих разлога не види. Тако су, како се прича у десетом певању *Илијаде*, Одисеј и Диомед, када су пошли у извиђање, чули чапљин глас, који им је долазио с десне стране, и то их је обрадовало.

Осим птица, и друге животиње могле су служити за претсказивање будућности, али ни једна животиња није имала онако важну улогу у дивинацији као *коњ*. То је, уосталом, сасвим разумљиво, када се има на уму да је коњ позната демонска животиња, и да се у коњском облику јављају и хтонична божанства и душе покојника. Претсказивање будућности на основу посматрања коња нарочито је развијено код индоевропских народа. Тако су Германи, који су, како каже Тацит, знали за више дивинаторских метода, највећу важност полагали баш дивинацији по коњима. „У гајевима и луговима", прича римски историчар, „чува свако племе беле коње, које људи не употребљују ни за шта; те коње прежу у света кола, па онда свештеник, или краљ, или какав старешина, иду за њима и пазе како ће да ржу и бију копитама. Ни у једно гатање не верују толико колико у ово, и то не само прост народ и господа, него и свештеници. Свештеници себе сматрају само за слуге богова, а свете

коње за њихове поверенике". Исти значај имала је дивинација по коњима и код старих Словена, можда и код Персијанаца. Података о овој врсти дивинације код Грка нема много, и утолико је занимљивији податак који имамо у *Илијади*. Ту се, у деветнаестом певању, каже како је Ахилов коњ Ксант, када је Ахил прекорео своје коње што су оставили Патрокла, рекао људским гласом да њему, Ахилу, претстоји скора смрт. Коњи и иначе често претсказују смрт чувених јунака. Тако су коњи, које је Цезар приликом преласка преко Рубикона био посветио и пустио на слободу, пред његову смрт престали да једу и ронили су сузе, што је сматрано за рђаво знамење по Цезара; на исти начин претсказао је и Шарац смрт Краљевићу Марку (Вук, *Пјесме* 2,430). Мотив да животиње говоре иначе је стар и нарочито везан за митове о златном доба када су, како каже баснописац Бабрије, говориле не само животиње, него и ствари:

„Говорила је стена и јелино лишће,
Говорило је море лађи и морнару,
А врапци су сасвим паметно разговарали са земљорадником".

Њега налазимо врло често у приповеткама, нарочито у оним о коњима са супранормалним особинама, који јунацима дају савете како ће се најлакше извући из незгодних ситуација. Најпознатији такав коњ је Фалада из лепе Гримове приче *Gänsemagd*, затим Шуго из наше приповетке *Ђело и Шуго (Босанска вила* 1,1886,286). У податку о Ахиловом коњу говор, међутим, неће бити у вези с овим мотивом, већ је то locus communis античке дивинације у којој пророчке животиње често говоре људским гласом. Тако је, на пример, нека црна голубица долетела из Мисира у Додону, стала на свети храст и људским гласом наредила да се ту оснује пророчиште. Волови што говоре често се спомињу у римској дивинацији.

Осим птица и животиња, разне природне појаве, нарочито гром, муња и дуга, могу послужити као знамења, добра или рђава. Тако су, на пример, Атињани, приликом отступања на Сицилији, сматрали као рђаво претсказање то што је за време битке око Акрајског узвишења, настала непогода с грмљавином. Као најважније знамење које се десило приликом доласка Персијанаца у Делфе за време Ксерксовог похода, наводи Херодот громове. Громови су ударали и приликом напада Келта на Делфе, а громови су били рђаво претсказање и за сиракуског тиранина Диона. У зидове града Велитре, одакле су Августови

преци водили порекло, ударио је некада гром, и то је сматрано као знамење да ће се ту родити велики човек.

У *Илијади* и *Одисеји* преко грома и муње исто се може дознати будућност. Громом је, на пример, Зевс обавестио Одисеја да ће његова освета над Пенелопиним просиоцима успети, док је муњом дао Грцима повољан знак пред њихов полазак под Тројy. Дуга се, као знамење, у *Илијади* спомиње двапут. За једно од та два места, у коме се каже како је она предзнак љуте зиме или рата, није извесно да ли се мисли на дугу што настаје после кише или ће то, како неки мисле с обзиром на то да је та дуга *црвене боје*, бити појава северне светлости.

На Оријенту, постојбини многих дивинаторских метода, била је нарочито разрађена вештина одређивања будућности на основу посматрања *звезда*. У дивинацији античких народа од астралних појава нарочита се пажња обраћала на комете које су сматране за рђава претсказања. Тако су појаве комета биле предзнаци грађанског рата између Цезара и Помпеја и смрти великих људи и владара: Цезара, Августа, Клаудија, Нерона, Вителија. Када се, пред Веспазијанову смрт, појавила комета, рекао је он у шали да се то претсказање не односи на њега, пошто је ћелав, него на персиског краља који има дугу косу. У Омировим спевовима нема помена о овој врсти дивинације, али се из поређења богиње Атине са сјајном звездом коју је Зевс дао као знак војницима и морнарима, може закључити да је и у најстаријој грчкој дивинацији обраћана извесна пажња астралним појавама и да су и оне могле служити као претсказања.

Све до сада споменуте дивинаторске методе — кледомантија, онејроскопија, орнитомантија, дивинација на основу посматрања животиња и природних појава, почивају на тумачењу случајних појава, независних од човека, што је имало и незгодних страна, пошто се могло догодити да се такви знаци не добију баш онда када су највише потребни. Да би се те незгоде избегле, створене су нарочите дивинаторске методе којима су се, у свако доба, могли добити знаци од богова на основу којих би било могуће прорећи будућност. Најпознатије од њих биле су *хироскопија*, прорицање на основу посматрања жртвене животиње и њеног дроба, нарочито јетре, и *капномантија*, којом се будућност могла одредити према диму жртвованог тамњана и жртве уопште. Хироскопија се сачувала до данас — гатање из плећа или гледање у кобилицу од кокошке,

познато и нашем народу, је, на пример, једна грана ове вештине. Овом су се вештином нарочито бавили стари Вавилонци, затим Етрурци и Римљани, а била је позната и Грцима. Хиероскопијом се претсказивала будућност нарочито у ратовима. Тако је, на пример, Лукул схватио као добро знамење то што је приликом преласка римске војске преко Еуфрата једна од крава које су биле посвећене персискоj Артемиди и живеле на слободи тако да их је било тешко ухватити када би их требало заклати као жртву, сама стала на стену посвећену овој богињи, што је био знак како она драговољно пристаје да буде жртвована. Када су се, опет, краљеви Птолемеј, Лизимах и Пир спремали да принесу на жртву јарца, овна и вола и тиме потврде мир што су га били склопили, ован је изненада угинуо док су га приводили олтару, и то је гатар Теодот протумачио као претсказање смрти једног од та три краља. Приликом Галбиног путовања у Рим, у местима кроз која је пролазио, приношене су свечане жртве њему у част. Приликом једне такве жртве бик, побеснео од ударца сикиром, прекине везе којима је био везан и побегне, па налети на кола којима се Галба возио, преврне их, њега попрска крвљу, и то је схваћено као врло рђаво знамење. Мегистија, гатар у грчкој војсци која је, у време Ксерксовог похода, бранила Термопиле од Персијанаца, уочи погибије краља Леониде и Спартанаца, чим је погледао жртвовану животињу видео је да им следећег јутра претстоји смрт. Спартански краљ Паузанија није хтео да се упушта у борбу код Платеје, ма да је био нападнут и претрпео велике губитке, све док гатар није изјавио да су знамења из жртвованих животиња испала повољно. Пошто се у рату придавала оволика важност хиероскопији, разумљиво је да су се помоћу ње могле вршити и преваре, због чега су стари тактичари, у својим делима о ратној вештини, саветовали да се будућност испитује само у присуству врховног команданта. Стари писци сачували су много примера о томе на који су све начин војсковође умеле да искористе хиероскопију пред неку велику битку да код својих војника подигну дух. Тако је, на пример, пергамски краљ Атал једном приликом пред борбу с Галима написао бојом на длану обрнутим словима да је *краљева победа* (*basileos nike*) па је онда том руком дохватио још топлу јетру жртноване животиње на којој је остао отисак онога што је било на длану написано. На исти начин, у сличној ситуацији, поступили су и Александар Велики и пергамски краљ Еумен.

У *Илијади* и *Одисеји* врло се често говори о приношењу разних животиња на жртву и жртвовању тамњана, али се нигде не спомиње да се на основу тога претсказивала будућност. При свему томе има ипак извесних знакова који би указивали на то да су и Омировим јунацима биле познате и хироскопија и капномантија. У *Илијади* и *Одисеји*, наиме, често се спомињу људи којима је претсказивање будућности занимање — такви су, на пример, тумачи снова и лета птица. Међу тим људима на неколико се места спомињу и *thyoscooi* и *hiereis*, али су подаци о њима оскудни, тако да се из њих не види на који су начин они претсказивали будућност. Из доцнијих писаца, ипак, а нарочито из атидографа Филохора, дознајемо да су се *thyoskooi* бавили капномантијом — на то нас, уосталом, упућује и етимологија самог њиховог имена, а *hiereis* хироскопијом.

Према веровању старих народа, будућност није позната само вишњим боговима, већ и душама покојника. У вези с тим веровањем постала је и развила се нарочита врста дивинације, *некромантија*, *некриомантија*. Некромантија се вршила на гробовима, па онда на различитим уласцима у доњи свет, каквих је, по веровању старих, било много, најзад и на сваком месту. Тако је, на пример, коринтски тиранин Перијандар послао посланике да у пророчишту које је било код уласка у доњи свет близу теспротске вароши Ефире, цитирају душу његове покојне жене Мелисе и питају је за неку заоставштину. Посланици учине како им је било наређено и изазову душу, али она одбије да им да тражене податке, јер Перијандар, када је спалио њене остатке на ломачи, није спалио и њена одела, тако да јој је сада хладно и нема шта да обуче. Због тога Перијандар покупи одела од свих Коринћанки и спали их у једној јами, па онда, опет преко изасланика, изазове Мелисину душу, која изјави да је задовољна, и онда открије где се налази благо. Спартански краљ Паузанија, опет, морао је, у пророчишту код Хераклеје, где је такође био један улаз у доњи свет, изазвати душу неке девојке коју је нехотице убио и која му се сваке ноћи јављала у сну, и питати је шта треба да учини да би се смирила. И некромантију су Грци врло рано почели примењивати. У једанаестој песми *Одисеје* прича се, наиме, како је Одисеј, по савету чаробнице Кирке, отишао на улаз у доњи свет да познатог тебанског гатара Тирезију пита за савет како ће се вратити на Итаку. Пошто је стигао на одређено место, Одисеј је ископао јаму и у њу излио жртву душама — мед, млеко,

вино и воду, затим је посуо брашно, па онда заклао црног овна и такву исту овцу, тако да је њихова крв напунила јаму. Душе су се скупиле на крв, и Одисеј је разговарао са душом Тирезијином, Агамемновом, Ахиловом, са душом своје мајке и другим душама: ствар се најзад свршила тако што је он одједном побегао бојећи се да му Персефона не пошаље какво чудовиште. Некромантија у *Одисеји* је, у поређењу с оном коју познајемо из мисирских папируса, врло проста; нарочито се разликује у томе што Одисеј није предузео никакве магичне радње којима би се обезбедио од евентуалних рђавих последица призивања душа и којима би, по свршеном послу, одагнао душе натраг у Ереб, па је зато морао нагло побећи.

На основу свих до сада споменутих метода могла се будућност открити на сваком месту, али ипак већ у најстарије време највише поверење имао је народ у дивинацију која је била везана за извесне храмове и светилишта. Од свих таквих пророчишта несумњиво су најпознатије *Зевсово* у епирској Додони и *Аполоново* у Делфима. У Додони, под планином Тмором у Епиру, поред онејромантије, о којој је већ било говора, претсказивана је будућност по шуштању лишћа на светом храсту, затим по звуку који је пуштао неки бронзани суд у који је, покренут ветром, ударао бронзани бич са неке статуе и, најзад, како изгледа, помоћу воде из неког светог извора који се налазио поред светог храста. Пророчиште у Додони спомиње се још у *Илијади*.

Аполоново пророчиште у Делфима, најзад, такође је врло старо — у њему су, између осталог, нађени и предмети из микенског доба. Ту је Аполон откривао будућност преко нарочитих свештеница, питија, које би, после извесних култних радњи пиле воду са светог извора, затим жвакале ловоров лист, па онда седале на троножац који је, по традицији, стајао над једном пукотином у земљи (такође, можда, улаз у доњи свет!) и онда прорицале, дошавши у занос од неке паре која је тобоже из те пукотине избијала. Узгред можемо напоменути да модерна испитивања делфиског храма не потврђују античку традицију, пошто на месту, са кога је питија прорицала, није нађена никаква пукотина у земљи. У Делфе су долазили из белога света, и приватни људи и изасланства, да питају бога. Поклони и прилози стизали су одасвуд, тако да је делфиски оракул временом постао најбогатијом установом у целом грчком свету. Због својих веза, делфиски храм је уживао велики углед

и, понекад, вршио и политички утицај. Делфи се спомињу и у *Илијади* — и ту се већ говори о благу нагомиланом у делфиским ризницама, и у *Одисеји.* У овом другом спеву прича се о једном изасланству које је Агамемнон био послао пророчишту да га пита када ће се завршити тројански рат.

Са овим нисмо исцрпли све податке о дивинаци у Омировим спевовима, али се ипак, на основу свега до сада реченог види како је још у доба постанка *Илијаде* и *Одисеје* дивинација у јавном и приватном животу играла ону исту улогу коју је имала и у доцније доба, и да су још тада биле познате и практиковане оне исте методе за које знамо и у доцнијим временима, и уопште у *свима* временима. У могућност прорицања, у чињеницу да нам будућност откривају и богови и цела природа, веровало се и верује се и данас.

Tellus nobis aetherque chaosque
Aequoraque et campi Rhodopeaque saxa loquentur.
„Будућност ће нам казивати цела природа:
Земља и етер, и хаос, и морска пучина и поља,
И родопске стене".

Д-р Растислав Марић

Акорди

I

Овде, клонуо на жалу,
Вал додаје сан валу —
Сни, душо моја, сни!
Радост шуми на жалу,
Срећу пружа вал валу
И светли снови су сви!

Светлост свија из слова
Стихове светлих снова
И везе стих по стих;
Сва се пучина снова,
И пуна благослова,
Из песама сплела свих.

II

С ӣучине сӣигао вал
Уморно клонуо на жал —
С ӣучине је донео
Сан голубињи, бео;
На жалу је засӣао,
Пеном немира ӣроцвао,
И клон'о малаксао.

О, нас је свију ӣо сан!
Свеӣао ко свеӣли дан.
Пучина њега роди,
Слободна у слободи,
Да родном жалу хиӣа
И све му слова свиӣа
Побожно, узнесено,
Ко молиӣву, чиӣа.

III

Пучина у сунцу дише
Све ӣише и ӣише
И везе свеӣли сӣих.
Дуж родних жалова,
Песма се наша свија
Из снова свеӣлих свих.

Сваки је сӣих сазрео
Целов ӣучине врео —
Целива њу бескрај!
И сӣихове бира
Из сунчана вира
Пучина бескрајна сва,
И свија све везом сна
У све свеӣлији сјај.

IV

Море ме шумом звало
На осамљено игало
Да ведар да ми мир,

И сањам: Дете мало
Давно је онде заспало,
И сном га уљуљкива
Благо водени вир.

А снено око мене
Само се љуљају сене
И дана светли сјај.
Море се шумом нише
И валом сањиво дише,
А као зачаран
Ћути сав дескрај.

V

На обали сам стао —
Коме бих снове дао
У овај ведар дан?
Кад крај светла жала
И круне свака вала
За сном израња сан.

А Љубав у светле снове
Савија све лепше свитове;
Коме сан један да дам?
Ко лептир бео на ружи
У лету сном да кружи
Побожно кроз свитао
Тишине неме храм.

VI

Срећу је Љубав дала,
И све је повезала —
Па друга прати друг:
У цвећу је процвала,
У светлост све зазвала
Да живот широм цвета
У сан свитао, дуг...

На обали уснула
Ни мој ход није чула —
Стишан је ћутао жал;
Само пучином кад се роди,
Зашуми у слободи
И сањив клоне вал.

VII

Да! Љубав све подиже;
Све свему бива ближе,
Ко брат постаје драг.
Она радости сеје,
Стазе претвара у леје,
А шум и мирис цвећа
Прати њен ход благ.

Срећу и снове дели —
Снови су голуби бели,
А срећа небу лет!
И све на све наслања,
Да о блаженству сања
Када ће у светлост
Сав се узнети свет.

VIII

Љубав не зна за међе,
И све даљине пређе
Да дигне погажен цвет.
Само љиљане сеје,
На једном сва срца греје,
И светла крила даје
Свему за свитли лет.

Љубав Истина вечна је:
Њој простор међе не даје,
Шири је сав бескрај!
У све дубине загледа,

Нейправди свеш̄тла неда,
И у најзабиш̄нији кут̄
Уноси свеш̄лосш̄ти сјај.

IX

Свеш̄тли свеш̄лошћу вере,
Цвеш̄ с ш̄рња сумње бере,
И надом ӣружа сан.
Леӣош̄том ош̄вара очи
Да се у свеш̄лосш̄ крочи
Као из мрака ноћи
У свеш̄тао дан.

Љубав све носе дубине
И све безмерне висине,
И шуми њом сваки вир.
Даје све оном ко је ш̄ражи,
И свему бол ублажи,
И води у среће мир.

X

Овде сам на обали,
Где шуме немиром вали,
А сан је ӣучине ӣлав,
Нашао Љубав у цвећу,
Процвалу у ӣролећу;
Свеш̄лосну у свеш̄лосш̄ти
Њу је узносио
Безмеран бескрај сав.

Тоӣлином у срца леже,
И све даљине веже
И једно бива све!
Свим равна свеш̄овима
Вечним, бескрајнима,
И свеш̄тла у свеш̄лосш̄ти
Вечно свеш̄лошћу зре.

Ђорђе Глумац

Култ злата и типови тврдица у светској књижевности

Од оног судбоносног тренутка када су Јевреји-идолопоклоници клекнули пред златним телетом на усијаном песку, у пустињи — векови су протекли, културе су се рађале, цветале, опадале, царевине су се стварале, ширили, рушиле, безбројне генерације су се смењивале и нестајале, али дивљи култ, онда заснован, броји више верника него икад и крволочни кумир још увек притискује земљу. Верници тога култа, обожавања злата, добро су нам познати. Има их и у нашој непосредној близини, у социјалној стварности, у нашој улици, у нашем друштву. Има их од меса и костију, има их и невидљивих, неопипљивих, али можда још грознијих, у неку руку још стварнијих од наших добрих познаника. Та привиђења, те чудне фигуре, ти страшни или смешни типови живе стотине, па и хиљаде година, рађају безбројно потомство, прате нас на сваком кораку нашег духовног живота. Нарочито се множе у немилосрдна историјска доба, доба социјалних сукоба и свирепог искоришћавања, када се тешко живи, када се гаси духовна светлост и човек постаје роб материје. Као символ, као пророштво, као опомињање они стоје на прагу модерне европске културе, насељавају нашу књижевност, крећу се пред нама на позоришној бини као и на позорници нашега живота. Обузети једном страшћу — жудњом за златом, једном жељом — нагомилавањем новца, једном фиксидејом — страховањем од крађе, они живе у друштву, као паразити, сишу крв ближњих, упропашћују суграђане, разарају породице, а сами се претварају у опаке лутке, у бездушне марионете које покреће изопачени нагон за самоодржањем. Срце им је мртво, дух лишен стваралачке енергије, душа осиромашена, јер златно цвеће, право цвеће зла, цвета само на рушевинама онога, што се зваше — човек.

Почев од Аристотелева Мидаса који је умро од глади пред гомилама злата, сликање тврдице, исмејавање тврдичлука, сатира уперена против тврдичења, зеленаштва, искоришћавања туђе беде провлачи се као црвена нит у античкој књижевности, средњем веку, у доба Ренесансе, класицизма, у модерној литератури. Класични тип тврдице потиче из атичке комедије, добија коначни облик код Плаута, обрађује се у француској и српској комедији, одјекује у реалистичком роману XIX века. Средње-

вековна сатира, чији је најјачи претставник трувер XIII в. Ритебеф, жигоше великаше, краљеве, римску курију, јер су и „сувише тврди", алегорички претставља битку Дарежљивости и Тврдичлука, слика њега где седи на сандуку, у добро утврђеном замку, једва жив од страха. На сатиричке мотиве надовезују се мистичке легенде и поучни комади — миракли и моралите, у којима се неправедно стечено богатство замишља као оруђе ђавола који купује за злато душу грешника, а „рђави богаташ" осуђује се у име хришћанског морала, витешког идеала дарежљивости и спиритуалистичке религије. Легенда о Теофилу из циклуса „Чудеса Богородице" постоји на грчком, латинском, старословенском језику. У XIII веку она даје сиже „Чуда Теофилова" од Ритебефа, а у доба романтизма, у првим деценијама XIX в., преко немачког романа неког Шписа, надахнула је руског песника Жуковског који је од ње начинио два дивна спева.

Развиће мотива у књижевности Обнове кулминира у Шекспировом „Млетачком трговцу", завршетку низа италијанских новела, енглеских балада и драма, чија је главна личност крволочни Јеврејин-зеленаш. Шекспирови карактери и средњевековни декорум појављују се у новој обради у Пушкиновом „Витезу Тврдици" док Гоголь на прелазу између романтизма и реализма искоришћује средњевековну и класичну традицију и први се обраћа социјалној стварности. Његов наследник, Достојевски, наслања се и на француски роман, на Балзака, који је обновио Молијерове теме, као и на руске претходнике. У својим ремек делима, у „Злочину и казни", и „Браћи Карамазовим" он решава проблем злата и крви у духу свог видовитог продирања у тајну људског живота. Сва та дела: комедије, сатире, средњевековне комаде, романтичне спевове, трагедије и реалистичке романе везује јединство мотива, проучавање исте страсти, оличење или кондензовање истог порока — тврдичлука, култа злата. Разлика је у обради тема, у начину сликања, у локализацији радње и диференцијацији средине, у концепцији зла и најзад у постављању психолошких, социјалних и моралних проблема, везаних за мотив општечовечанске природе.

Класична група је најбогатија, што се тиче броја дела посвећених нашој теми. Плаутова Аулуларија заједнички је њихов извор, тип тврдице карактерише се истим поступцима, ситуација је слична, схватање порока варира по својој дубини и опсегу

али углавном почива на истоветним претпоставкама. Плаутов Еуклион забављао је римску публику из доба пунских ратова, „Скупу" Марина Држића смејали су се у Дубровнику за време веселе гозбе једне лепе вечери 1555 г., Молијерову су се Арпагону ругала париска буржоазија и двор Краља Сунца у XVII веку, а Стеријином Грку са свима његовим будалаштинама и комичним недаћама пљескао је не само Београд прошлог столећа, него пљескамо ми и данас.

Еуклион, предак тврдица класичне комедије, збиља је смешан. Сиромах, који, нашавши у огњишту котао пун злата, не само што не искоришћује новац ради побољшања свог бедног материјалног стања, него још тражи од општине потпору, газда, који тера стару служавку из куће пуне паучине да не би шта нањушила о његову открићу, отац који и не наслућује озбиљне ствари које се дешавају са његовом кћерком и намерава да је уда „без мираза" за старог богаташа, док она има младог љубавника, наравно да није много паметан. Али Еуклион није глуп, он је избезумљен. Полудивши од радости обузет је паничким страхом, сваки час обилази благо, откопава, закопава, носи и преноси свој котао и најзад учини све могуће да изазове пажњу и да буде покрађен. Гестови му се претварају у механичне покрете, поступци — у бесмислено кретање, под утицајем фикс-идеје — крађе и потенциране страсти, обожавања злата, он губи и вољу и разум. Бергсон тврди, да је извор комичног — механизација човека, смешно је оно, што не одговара нашем појму о самосвесном и слободном бићу. Еуклион је смешан, не само зато што се не влада у складу са античком мудрошћу — живети треба разумно и умерено — него и зато што се претворио у бездушну и слепу марионету.

После неколико векова одмора Еуклион је васкрснуо и прерушен у богато ренесансно одело почео је да обилази италијанске вароши XVI века, одакле стигне у Дубровник. Држићев „Скуп" је тврђи, гори, немилосрднији од Плаутовог манијака. У опреци са хришћанским схватањима морала благим обичајима и веселим животом дубровачких „госпара", он је осуђен и од јавног мњења и од „правде божје". Држић истиче мотив љубави девојке и младића, изводи Адријену на позорницу, показује је где плаче, брани стару служавку, хоће да скочи у море, ако је отац буде присилио да се уда „без мираза" за богатог старца. Симпатија коју она изазива, баца још гору осуду на старог тврдицу. Сликање је сложеније, разноврсније, чују се народне

песме, говори се о раскоши и љубави, о васпитању и рђавим очевима, износи се јетка сатира против злата, које замењује младост и љубав, грешнике издаје за свеце, глупаке за учене: „zato se sada zlatni osli dokturaju, jer su zlatni“.

Молијер ствара нову адаптацију античке традиције. Његов је Арпагон — богати француски буржуа XVII века који има кућу и коње, управитеља и слуге, прима посете и даје ручкове. Финансиста, зеленаш, солидно стоји у друштву, претставник је класе за коју је новац — све и сва. Птица грабљивица, немилосрдно искоришћује потребе племића који живе раскошно и пропадају материјално, даје новац под огромне проценте, поставља невероватне услове — његови су дужници приморани да примају место новца свемогућу стареж, као што је чувени „пуњени гуштер“, који се налази на списку између поломљених музичких инструмената и неких старих игара. Новац правда све, новац му је част, поштење, врлина — бог. Арпагон је страшан. Злато је истиснуло из његова срца сва људска осећања: свест о дужности, лично достојанство, љубав према деци, саосећање према ближњем. Покрађен, тражи да се „обеси сав свет“, виче за џелатима и судијама, призива небеску освету, верујући да су његова права на својину, његов ауторитет домаћина и газде под заштитом свих земаљских и небеских власти.

Али страшан по суштини, Арпагон је смешан по изгледу. Тврд удовац, пази на потрошњу хлеба, вина и лојаних свећа, забрањује да се трља намештај, како се не би излизао, приморава коње да посте и краде им зоб, ноћу, у потаји. Неподношљив газда, штампа специјалне календаре са дуплим постовима, свађа се о празницима са послугом, како би уштедио на поклонима, одбија од плате вредност полупаног стакла. Отац тиранин, држи децу у оскудици, приморава кћерку да пази на остатке јела — и то јој је једина разонода — присиљава је да се уда „без мираза“ за неког старца, натера сина да се задужује и најзад га проклиње и лишава наследства. Богат човек, носи чакшире на чиодама, части госте водом и кестењима са тестом, побесни, што син поклони његовој вереници, а својој драгој, брилијантски прстен. Отац без срца, шпијунише, вара децу, хоће да се њих што пре опрости, а сам је преварен и исмеван.

Молијер је груписао све личности, које му је пружила традиција, око централне фигуре Арпагонове. Син му је уједно и супарник, роб, који краде злато, синовљев је слуга, док сам

отац — зеленаш даје новац у зајам властитом сину који намерава да отме његову вереницу. Љубавник ћерке — очев је управитељ, а претпостављени вереник — старац, отац је Арпагонове веренице. Ова концентрација улога даје могућност да се постави један нови морални проблем: Арпагонов тврдичлук ствара око њега атмосферу лажи, преваре, злочина: зло које зрачи из њега деморалише, притискује, деформира душе. Арпагонова страст покреће интригу, мотивише поступке, правда лицемерство, побуну против очевог ауторитета, па чак и крађу.

Класичан тврдица, Арпагон закопава шкатуљу злата, вреба свачије гестове, претреса џепове, обилази своје злато и полуди од ужаса, кад је покрађен. Један и избезумљен, он је претворен, као Еуклион, у гротескну марионету, али је далеко опаснији од њега. Комичност Арпагонове улоге почива на супротности друштвеног положаја и живота, богатства и спољашњег изгледа, ауторитета домаћина и газде и ситуације превареног љубавника, вере у своје право и јавног мишљења, које му се руга. Молијер осуђује Арпагонову страст као претерану, његово држање као неразумно, његова осећања као неприродна, његово понашање као неуљудно. У име здравог разума и природног нагона, у име права омладине на уживање и социјалне пристојности француски комичар правда Арпагонову децу и њихове помагаче. Човек му је разумна животиња која живи у друштву, а обожавалац злата, ситничар и тврдица, тиранин и манијак није ни разуман, ни социјалан, ни природан.

Стерија, који је наследио класике и Французе, упрошћује, ублажује, своди мотив на његову првобитну једноставност. Један његов Кир Јања, који слепо верује у античку мудрост — „све сос мера, све сос мера" чини саме глупости и лудорије. Нерационална штедња упропашћује му имовину — срушена коњушница, просуто сирће — препредени Јеврејин односи му злато, а властити укућани наносе му штету и помажу интригу, којом ће он бити приморан да се преда на милост и немилост младићу, који игра улогу љубавника ћерке и одведе је заједно са миразом. Његова љубав према злату скоро је дирљива у својој наивности, његов тврдичлук није опасан, само је смешан, нарочито у моменту када тражи најјефтинији начин самоубиства и опрашта се са „својим срцем". Арпагон триумфује у расплету — добија натраг злато и још ново одело за свадбу деце, које се сретно опростио — непрактичност Стеријиног Грка доводи га

до економске пропасти и очајања. Адаптиран својој средини, Кир Јања говори мешавином грчког и српског, живи животом трговачког сталежа XIX века, противи се „модерним" тежњама жене и кћери, чини контраст према елегантним младићима свога доба. Антични и француски мотиви комедије прерађени су у Стеријином „Тврдици" у сагласности са друкчијом социјалном средином и духом његова доба.

Класичне комедије, чији је сиже — проучавање тврдичлука, а централна фигура — тип тврдице, имају низ заједничких црта као и заједничко порекло: тврдица се слика у критичном моменту свога живота када је покрађен, пароксизам страсти — која обично избија са највећом снагом у тренутку губитка свога објекта — пружа могућност да се порок проучава као лудост, да се открије морални механизам карактера, да се претставе гестови и поступци као изражајни покрети једног афекта. Ситуација, језик, костим увек су смешни, комичност је увек заснована на конграсту богаства и живота, самопоуздања и улоге превареног. Типови и односи, наслеђени од античности и италијанске comedia del arte, варирани су према потребама њихове локализације, али у суштини својој остају исти. Обожавање злата осуђује се због своје неумерености, тврдичлук — због непрактичности, живот тврдице — због некорисности, његово понашање — због антисоцијалности. Мерило је здрав разум и друштвена пристојност.

Страст је манија, опсцесија, фикс идеја, лудило. Смешна у својим спољашњим манифестацијама — израженим покретима, бесмисленим речима, претераним гестовима — безумна је у несхватању стварности, у заслепљености и пристрасности, неправедна у једностраности и неправичности, убиствена у ограничености и свирепости. Страст уништава моралну равнотежу, помућује савест, помрачује свест, садржи клице несреће, злочина, смрти. Зла страст ствара опасне, крволочне фигуре, трагичне сукобе, безизлазну борбу. Пред моралним судом страст је — преступ, пред религиозним — грех. Тема обожавања злата, страсне жудње за новцем, тврдичлука комична у класичној обради, трагична је у ренесансској и романтичкој групи.

Италијанска новела Обнове, препуна лутајућих мотива, обрадила је и тип Јеврејина-зеленаша који је одатле прешао у енглеску трагедију и већ се два пута појавио на бини пре него што га је Шекспир надахнуо неумрлом снагом свога генија. Шекспиров Шајлок начињен је од две јаке страсти —

мржње и обожавања злата. Занимање му је — зеленаштво, навика — тврдичлук, основно осећање — презир према хришћанима, које он цеди искоришћујући њихове несреће. Главни мотив радње је жеђ за осветом, која га води дотле да се и новца одриче ради фунте хришћанског меса. Грозно оличење зла, ова моћна и мрачна фигура оцртава се, као какав Рембрандов портрет пун сенка, на ведрој и насмејаној позадини млетачког живота. С једне стране чврсто закључана кућа — светилиште Мамона, пакао чак и за властиту кћерку, сумњиве новчане операције, нечовештво, с друге — гозбе у мермерним салама, свила и кадифа, музика и песма — пуноћа животне радости оплемењена дарежљивошћу, пријатељством, љубављу, уметношћу, лепотом. Венеција моћна и мудра, весели се док њене галије плове у далеким морима доносећи богатство или — пропаст. Најбољи претставник те раскошне и песнички чаробне вароши је племенити Антонио, који помаже настрадале дајући новац без камате и кога Шајлок мрзи свим својим црним бићем. Приморан да се њему обрати ради пријатеља, Млечанин искуси сву јачину те мржње која тражи његову погибељ. Бес и очајање Шајлока, коме хришћанин одведе кћерку заједно са накитом и класичном шкатуљом злата, испољава се свом снагом пред судом. Мудрост Порције и милосрђе дужда натерају га да се одрекне сама себе, да се покрсти, али је овај расплет вештачки, јер основни елементи контраста, на којем је заснована трагедија — свирепи материјализам и духовне вредности, притисак који новац врши на личност и узвишене тежње срца, власт злата и ослобођење човека од економског робовања, мржња и милосрђе — у вечитом су и неизбежном конфликту. Шајлок је осуђен у име идеала спиритуализације човека и оплемењивања живота духом милосрђа, култом лепоте и љубави, синтезом хришћанског морала и ренесансне радости.

Романтична група која се наслања на средњевековне мотиве и на Шекспирово сликање карактера, истиче исте супротности, тражи контрасте, обасјава трагичном светлошћу фигуру верника култа злата. Најближи Шекспиру је руски песник Пушкин. 1830 г. појављује се његова драма „Витез-Тврдица" у којој налазимо и мрачни замак, и двор војводе и витешке турнире; на овој средњевековној позадини оцртавају се две главне фигуре: отац тврдица, и син, млади витез, а и неколико споредних, међу којима је Јеврејин зеленаш који предлаже сину да отрује старог оца, јер га приморава да живи „као миш" у

срамној оскудици и горкој беди. Пушкин је искористио класичну ситуацију — конфликт оца и сина, али је одбацио љубавну интригу и свео мотив на проучавање душе обузете страшћу. Барон дању и ноћу чува своје злато. Он му служи као „алжирски роб", његов витешки мач не брани веру, отаџбину, господара, него злато које му је и бог и цар. Злато даје власт над радом, врлином, генијем, злочином; демонска гордост, крајњи аскетизам и презирање људи чине од тврдице неку надљудску фигуру. Уживајући у сјају свога злата, ноћу, у подруму, поред отворених сандука прича историју златника добивених по цену свирепости, па каткад и злочина, гази сваку светињу, прекорачује границе људске природе.

Пушкин оставља барону — тврдици једну једину људску особину — савест. Савест га напада као немилосрдна звер, чије му канџе разривају срце, као вештица пред којом се сами гробови отварају, као зајмодавац који не зна за милост. Човек је демонизиран, романтички претворен у надчовека, али савест је ту која му се свети, која га гони, која га мучи, која му је једина одмазда. Истицање етичког момента највећа је оригиналност Пушкинова, док у контрасним концепцијама вредности — синовљевом: животна радост, витешка дарежљивост, племенитост, и очевом: обожавање злата, частољубље — Пушкин се приближује Шекспиру.

Средњевековни мотив продаје душе ђаволу за новац, мистичко тумачење греха, симболичке личности хришћанске легенде појављују се код Жуковског и Гоголља у оквиру западног романтизма. Мистерија искушења, пада и искупљења одиграва се у спевовима Жуковског, док у Гоголљевом „Портрету" зеленаш ђаво трује проклетим златом душу генијалног сликара. Злато је ту оруђе моралне смрти, жудња за богаством — грех, земаљска уживања, која оно пружа — саблазан, потчињавање материји — пад слободне душе.

Гоголь, чије је стварање синтеза класичних, романтичних и реалистичких начина обраде и тема, у „Мртвим душама" показује прелаз ка социјалној тачки гледишта на порок тврдичлука. Гоголь је запазио, у иностранству још више него у Русији, знаке наступања новог историског доба — доба превласти економских фактора и капиталистичке структуре друштва. Видовит и мистичан Гоголь је прозрео оно душевно мртвило, оно убијање духа, оно претварање човека у нечовека које практички материјализам проузрокује у друштву. Његов је Пљушкин, „рупа

на човечанству", бесмислена дрвена лутка, „мртва душа". Манијак као Еуклион, комичан, као Арпагон, овај богати посед-ник живи усред прашине у полу-разрушеној кући, облачи се у дроњке неодређеног пола и смера, купи поцрњела пера, и цо-нове, чува прашњави ликерац и пљесниви колач, краде ведра својим сељацима, стрепи од гостију и трошкова. Наравно да је стар, удовац, ситничар, тврдица, да је посвађен са сином, да не помаже кћерку, да не зна за пријатељство, да прети Страшним судом због изгубљеног парчета папира. Гоголь — сатиричар, Гоголь — моралиста не заборавља ниједан детаљ, ниједну карактеристичну црту: ни губитак осетљивости, ни ме-ханизирање бића, ни комичне навике, ни смешне гестове, ни луде речи. У свем том он је веран класичној традицији, док у техници описа следује реалистичком канону.

Али је социјална мисао у Гоголља потпуно оригинална. Ње-гов тврдица не привређује, не искоришћује, не обогаћује се. Није ни зеленаш, ни финансиста, ни чувар злата. Социјално је деградиран, економски пропада, окружен је рушевинама, пра-шином, немаром и бедом. Недостатак разумног управљања вели-ким имањем, ситничарење и лудост, губитак трезвене воље која се уздиже изнад материјалних добара и њима господари, ску-ћени хоризонат остарелог манијака, пасивност и непрактичност — замена правих вредности привиднима — све то чини од Пљушкина човека, који је неспособан да буде газда и господар, да ствара, да регулише рад, да стиче богаство. Укоче-ност, недовољна измена добара, недостатак промета, егоизам пренет у социјалну и економску сферу подривају материјално благостање и убијају стваралачке снаге друштва, јер спречавају сваку разумну иницијативу, сваки индивидуални подухват. Сим-вол ове неспособности, ове дегенерације, ове смрти друштва прожетог практичним материјализмом и јесте „мртва душа" — Пљушкин.

Насупрот Пљушкину Балзаков Феликс Гранде показује мно-гострану активност. Бачвар, кога је револуција обогатила, поседник, виноградар, финансиста, зеленаш, домаћи тиранин и тајни госпо-дар родног места — он је оличење основног фактора модерног друштва, чије је једино божанство — новац. Наследник пропа-лих сталежа — племства и свештенства, претставник провин-ције, он надмудрује чак и париске вештаке; капиталиста, он свирепо експлоатише, тврдица — немилосрдно мучи своје, обо-жавалац злата — клања се своме богу са неограниченом оданошћу

и дивљом страшћу, служи га да на његову култу заснује и своју моћ. Презире људе, вара их и искоришћује, као што тигар прождире и змија гута. Грандеов карактер образац је једне „социјалне врсте", као што су ове животиње „зоолошке врсте". Гранде је „пророчки тип", цела се средина креће око њега, јер он персонификује „закон" еволуције демократског и капиталистичког друштва. Свемоћ новца, претстављена „у једној физиономији" почива на гажењу свих духовних вредности као и сваке животне радости: религије, чија је немоћ очигледна у лику потлачене и бедне жене тврдице, љубави, која је оличена у младој и привлачној ћерки, жртви очевог порока. Насупрот осталим писцима Балзак заузима не морални или религиозни став према своме јунаку, него чисто научни, детерминистички и песимистички. Еволуција друштва потчињена економским факторима не мари за неке идеале, материјалистичко схватање живота једино је, које га може протумачити. Тако, узевши за полазну тачку Молијеровог Арпагона и проучавање моралног механизма једног порока, Балзак прекорачује класични критериј природног и пре се диви своме јунаку, него га осуђује. Значајно је што су Балзакови типови имали дубоког утицаја на стваран живот. Тако његови финансисти постали су узор енергије и образац за подражавање читаве једне генерације.

Средином XIX века Гоголь и Балзак извели су супротне закључке из проучавања истих појава. Достојевски, коме је француски роман добро познат и који је у многоме настављач Гогољев, пришао је проблему са своје нарочите тачке гледишта. Зарониви дубље него ико у провалије савременог друштва, прозревши најтамније покрете срца и најскривенију судбину душе, Достојевски је дао потресну слику немилосрдне власти новца, која је узрок дегенерације, деморализације, социјалног и моралног пропадања, најгорег робовања, најсрамнијег пада. Насупрот осталим писцима он је највећу пажњу поклонио не оличењу зла, него његовим жртвама. Сиромаштво, које тера на моралне компромисе једну тако горду и чисту природу као што је сестра Расколникова, јунака „Злочина и казне", беда, која баца у вртлог проституције смерну хришћанку Соњу, понижење и потлаченост које побуђују на убијство из револта поноситог, а можда и генијалног, студента, власт новца у рукама подлаца, као што је Лужин, развратника, као Свијригајлов или стари Карамазов, централна фигура „Браће Карамазових", — све је нашло свога одјека и своје место у колосалном делу словенског генија.

Из класичног мотива — супарништво оца и сина због љубави и жудња за очевим имањем — Достојевски је извео последњи закључак у „Браћи Карамазовим“ — убијство старца његовим незаконитим сином, док је у „Злочину и казни“ преузео Балзакову тему, али је обрадио не само у социјалном, него и у моралном, и у религиозном аспекту. „Три хиљаде“ старе зеленашице претстављају за Расколникова неку силу, која ће му дати власт над животом, отворити све путеве, избавити мајку од беде, сестру од омрзнутог брака. Али проливена крв одваја га од људи, проузрокује мучни душевни процес и најзад га натера на покајање и испаштање.

Моћ злата сударила се са моралним снагама и духовним енергијама, које зраче из „свете грешнице“ Соње и спречавају Расколникова да искористи резултате свога злочина. Извор те кобне моћи није никаква социјално-импозантна фигура, као што су Арпагон и Гранде, па чак и један Шајлок, није ни мистични обојена демонска личност као Гогољев Портрет или Пушкинов Барон, то је гадна стара зеленашица — „ваш“. Ова старица без срца и душе, мршава, одвратна, зла, искоришћује беднике велике вароши, гомила стварчицу на стварчицу, неко прстење и минђуше, нечије дозне и сатове. Соба јој је жута, малена, чиста, коса жућкаста и ретка, поглед подозрив, карактер несносан. Сва је иначе ситна, безначајна, једно паразитско, бездуховно биће. Клањање новцу, оличено у таквој фигури, то никако није једини фактор социјалне еволуције. То је напротив једна болесна и пролазна појава. Извор друштвеног препорођаја и напретка није у капитализму, у тиранској надмоћности материјалних добара, него, напротив, у поштеном раду, алтруистичном делању, милосрдном поступању и поштовању човекове личности. Стварност невидљива, стварност духа и душе, апсолутно добро и метапсихичко зло покрећу појединца и друштво, одређују нашу судбину и детерминишу „закони“ свеопштег и личног живота. Материјална реалност само је производ тих невидљивих, али свемоћних сила.

Достојевски завршује низ дела посвећених култу злата најдубљом главом из овог светског „Еванђеља зла“. Класично мерило — порок је штетан јер је неразуман и смешан зато што је претеран, натуралистичка тачка гледишта — новац је добро док је у служби личних потреба и чулног уживања, зло, чим постаје само циљ и спречава задовољење нагона и жеља, социолошко тумачење — злато је покретач целог људског рада,

јединu извор социјалне надмоћности и ослонац породичног и друштвеног рада, испољавају се у делима Плаутовим, Молијеровим, Балзаковим нарочито карактеристичним за западни рационализам, европски натурализам и позитивизам XIX века. Шекспир са циновском снагом и песничком убедљивошћу највећег драмског генија истиче идеал Обнове — култ племените, свестрано развијене и морално уздигнуте личности и у име свога чаробног сна о лепом и одуховљеном животу осуђује сваки материјализам. Словенски писци заузимају критичан став према тврдици и тврдичлуку. Марин Држић осуђује га у име правде људске и божје, Стерија Поповић исмејава због неразумности, Гоголь жигоше истичући, насупрот његовом егоизму, закон солидарности у раду и привређивању као и моралне особине воље и разума, Достојевски побија западну тезу откривајући дубине срца и скривене факторе духовне и моралне природе, који управљају људским животом. Пушкинов етички суд и његова вера у човека, Гогољева видовитост и пророчки гениje Достојевског савлађују, свако на свој начин, зрачење зла пред којим су немоћни западни рационалисте и антички мудраци. Словенска култура, култура душе и срца, која има да обнови стару европску и да преобрази живот у складу са вишим хуманим идеалима наговештава се на овим странама, које нам дају слику и дијагнозу социјалног материјализма, личног порока и убилачке страсти — култа злата.

Александра Серђукова

Поезија Милана Ракића

Српски део југословенске поезије сасвим при крају XIX и почетком XX века развија се по западњачким обрасцима. И то не само поезија, која је увек имала стране узоре, него и остали књижевни родови. Руски и нарочито немачки утицаји су знатно ослабили. Новија француска књижевност, која је у том периоду напредна и богата у свима правцима, постаје најмоћнији и најчешћи узор. Под француски утицај није потпала само наша, него и друге веће књижевности, па чак и немачка и талијанска и руска. То је било доба када су француски погледи на живот, теме, идеје и извесне реформе у уметности импоновали новим књижевним нараштајима. Од средине XIX до почетка XX века у Француској су обилато заступљени и добро неговани сви

књижевни родови. У том времену од пола века на француској књижевној критици раде Сент-Бев, Тен, а затим Ф. Бринетиер, Жил Леметр, Ф. Сарсеј и Емил Фаге, који се у нашој књижевној науци, нарочито при крају XIX века, и доцније, све више наводе и за којима се знатно поводи. Романи А. Додеа, Г. Флобера, Е. Золе, Мопасана, А. Франса, П. Буржеа, Мориса Бареса и Пол Хервиеа преводе се на стране језике, коментаришу или се приказују. Француска поезија је нарочито богата и добра. Њој се много подражава. Бодлер, Сили Придом, Леконт де Лил, Верлен, Ж. М. де Хередиа, Анри де Рењие, Самен, и други, образују једну сјајну плејаду француских песника. Француско позориште — и глума и драма — све јаче утиче на позоришни живот у свету.

У нашој књижевности немачки утицај, као најглавнији и најјачи, осећао се све до почетка 90-тих година. Француској књижевности се поклања већа пажња тек од 70-тих година. Отада се све јаче и све дубље залази у француску културу, а од краја 90-тих година и преовлада њен утицај. То је значајно доба у нашој духовној еволуцији када долази до пунијег изражаја један нов нараштај, који у књижевност улази са потребном културом, новим уметничким погледима и одушевљењем. Припадници тог новог нараштаја образовали су се највећим делом у француској средини, потпали под утицај њене књижевности и науке. Од овог нараштаја не почиње, збиља, наша новија књижевност, али њиме настају напредније уметничке тежње у њој. Тада се убацују пароле да нашу књижевност треба уздићи на уметнички ниво европске и да у уметности постоји само једно, апсолутно, критичко мерило, по којему треба мерити и стране и домаће творевине. Тиме су се проширили и прочистили уметнички и духовни видици. Ако су се притом стално истицали западњачки књижевни обрасци, поготово француски, то нипошто није значило да се наша књижевност подређивала и подводила под готове калупе. Треба разумети књижевну психологију тога времена. Тада су се више препоручивала уметничка искуства и стваралачка средства француске књижевности, него голи, готови обрасци. Стваралачки интерес француских писаца, који су у уметност унели нове теме, идеје и уметничке изражаје, пробудио је духове у нашој књижевности, обогатио значајним искуствима и указао на нове путеве и начине. Много се греши када се стваралачки удео овог нараштаја у књижевности своди на обичну компилацију. То је, доиста,

била уметничка компилација, али из које је проистекла једна нова књижевност, са својим темама, идејама, уметничким изразом и властитим људским страстима. То је у сваком случају била књижевност, која, ако није у свему погодила проблеме, несумњиво је погодила укус свога времена.

Милан Ракић спада у тај књижевни нараштај, иако је, у погледу песничких и страних узора, био најсамониклији. Већина песника његовог доба, улазећи у књижевност још незрели и неформирани, имали су као узоре наше старије песнике, а онда су се повели за страним. Ракићев случај је сасвим друкчији. Он, пре свега, ни у нашој, ни у страној поезији није имао непосредне узоре, а у погледу тема, идеја и своје основне песничке психологије погађао је и укус и неке битне проблеме живота свога времена. Ту су снага и велика предност Ракићева над осталим нашим песницима његовог нараштаја. И у уметничком погледу надмашио је у нечему своје савременике. Али само то не би било довољно да оправда његов велики глас и значајно место у нашој поезији, нити да му се нађе неопходна морална равнотежа у једном времену.

Ракић није био плодан песник. Иако је у своме песничком нараштају написао најмањи број песама, нешто преко шездесет за око четрдесет година књижевног стварања, ипак је ушао у највиши ред југословенске поезије. По томе, његов случај спада међу најусамљеније у светској поезији. У његовој поезији нема ни много разноврсних тема. Могло би се разликовати свега неколико врста. Он уопште није унео неке нове теме у нашу поезију. Неки су због тога закључивали да Ракић није имао велику песничку фантазију. То је, несумњиво, тачно, али само на један начин. Он није уносио ни сасвим нове теме, нити развијао нарочито дубоке мисли. Али Ракићева фантазија је била стваралачка, стално у дејству. То се најбоље испољило у многим новим и занимљивим појединостима, којима је богата његова поезија. Његов дух је снажан, неисцрпан у лепим песничким импровизацијама, артистички смисао јак и племенит, уме да свему нађе чврст уметнички изражај, складан облик, а укус му је поуздан и врло осетљив. Само те четири ствари спојене заједно, — творачка машта, инвентиван и непресушан дух, пречишћен укус и сигурно артистичко осећање, — могли су да створе тако дотерану и усклађену поезију. Скоро све његове песме су уметнички углађене и лепе. Ми смо имали, затим, песника, који су од њега боље владали језиком, изразом, били вичнији и бес-

прекорнији у версификацији уопште, али нико од њих није успео да тако моћно и сугестивно споји садржај и форму као Ракић. Он је у новијој поезији наш најјезгровитији уметнички песник. Јован Дучић је велики уметник речи и стиха, али је од њега лакши у предмету. Алекса Шантић је сав осећање, у нечему и садржајнији од Ракића, али је знатно испод његове уметничке снаге. Ракић је уметник који није, у стварању, полазио од звучних, великих речи и стихованих симфонија, него од богате садржине којој је тражио што слободније, што „комотније“ техничке и метричке изражаје. Зато нам се и чини да у Ракићевој поезији садржина, сама материја његове уметности, нису потчињени каприсима речи, нити оштећени сувопарним строгостима версификације. У његовој поезији има полета, стваралачке свежине и динамизма. Она не одише на занатску радионицу, у којој се праве једнолики, стереотипни предмети. У његовој песничкој радионици, која је сва у хуку, производи се по властитом укусу и ћуди.

Скерлићу се погрешно учинило да је Ракићева поезија мало монотона. Та једноликост је, међутим, више у једнообразности мотива, којих има, како смо рекли, свега неколико врста. Садржином, психолошким и уметничким изразима, свим оним, најзад, што је између техничких калупа, Ракић је врло разноврстан. Песник који се чита врло радо, са насладом, непрекидно од прве до последње песме, и који притом сигурно плени, не може бити ни једнолик ни досадан. Штавише, Ракићев начин изражавања је понегде и изразито драматичан. Према тим драмским квалитетима своје поезије, он је имао много услова, да створи драму у стиху. М. Бојић, који се у томе већ и огледао, и М. Ракић били су за то предодређени природом своје динамичке, изражајно снажне и помало патетичне поезије. Ракићево певање није никад један миран, течан и онај стереотипни, мучни академски склад. У њој се увек нешто догађа, осећа просто извесна радња, нов ритам, полет, дизање и спуштање тона. Понекад се осећања толико појачају и тон тако напрегне и подигне да се помало пређе и у патетику. Али Ракић, песник од духа и укуса, никад не прелази у отужну, јевтину патетику. Он је, може се рећи, дао у томе стил уметничке песничке патетике, као што су је дали велики глумци и добри беседници у својој стваралачкој области. Патетика Ракићева није проистекла из речи, него из извесне осећајне градације. Скерлић је тачно запазио да у његовој поезији има помало реторике. Има је, уо-

сталом, у свакој и уметнички најузорнијој поезији. Ракићева реторика је укусна и духовита и није производ импровизација, јер он не оперише с много, нарочито не непотребних речи. Можда би, у том правцу, била тачнија замерка да је његов песнички језик на више места претерано фигуративан, нарочито због злоупотребе придева. Таква фигуративност помало разводњава и заслађује песнички стил, поготово кад није разноврсна, с мање метафоричних израза.

Унапред смо већ рекли да у Ракићевој поезији нема много разноврсности у темама, па ни оригиналнијих идеја. То су теме и идеје, које ће се наћи, и код других, јер су опште у свакој доброј уметничкој поезији. Он пева о љубави, природи, социално-родољубивим мотивима и развија неке естетско-филозофске мисли. Али Ракићева вредност није у количини мотива него у начину њихове уметничке обраде. Све је то већ једном било и пре њега и у његово доба, као што ће бити и у будуће, предмет песништва. Али он је сваку од тих тема оживео новим, из основа подмлађеним, освеженим и небаналним осећањем и духовитим погледима. Он их је, најзад, уздигао на уметничку висину, дао им живот у уметности.

Љубавна поезија Ракићева је једна од најлепших у нас. Без стереотипних и бљутавих фраза, без лажног манира и свечаног сјаја, његова љубавна поезија је духовита и психолошки веродостојна. Има у њој две занимљиве психолошке супротности. Он је сав узаврео, узбуркан. Али из те душевне усплахирености Ракић не прелази у патетику, него баш онда, кад би се учинило да ће изгубити осећајну меру, савлађује се у једном култу према природи или вечним вредностима и лепотама у животу. То је, рекли бисмо, у исто време и довољно да искупи и морално оправда његов песимизам. У обнављању, стварању или умирању у природи Ракић види оне вечне законе, који владају и у људском животу. Пред њима постају ситне и пролазне све животне страсти:

„И зато ћу ти увек рећи: ћути,
Остави душу нек спокојно снива,
Док крај нас лишће на дрвету жути,
И тама пада врх заспалих њива".

Нико у нас није тако оштро и пародично потценио фразеологију и патетику љубавног песништва као Ракић:

„Зар хоћеш, драга, да се теби ласка,
Ко свакој другој кћиперки? Зашто

И теби годи празних речи праска?—
О, кад је тако, ти овамо Машто!
Речима финим као ваза саска
Показаћу ти ја како се ласка!"

Ракићева љубав је необична. То је љубав у болу, осећање које долази касно, као нека свечаност у животу, који више није увек растрзан младалачком грозницом. Осећања и језе, који походе живот кад им се не нада. Јер—

„Дошло је време кад нам коса седи,
И наша чула постепено грубе.
Стојимо тако скрушени и бледи
Док нашу старост објављују трубе."

И док „вече као црно крило пада," —

„Као у шкољци хуку морских вала
У нашој души, где ће одсад расти
Низ црних беда и старачких зала,
Пригушен шумор некадање страсти."

Љубав Ракићу долази, каткад, као у неком повратку, разапне своје нежне мреже и освајачке чаролије, и опет брзо ишчезне, остављајући дубоке трагове у души. Онда се воле и грчевито пригрле ти драгоцени трагови, који улепшавају и одржавају живот, у које понекад плану присношћу успомена и дубином заноса. Или су то болне успомене, које позлеђују некадашња љубавна ганућа:

„Чула си песму, драга, ал' то није
Весела песма некадашњих дана.
О, да л' осећаш да се у њој крије
Несносни задах устајалих рана?"

Љубавна поезија Ракићева није ни апстрактна, ни лажна, нити слагање ћудљивих и разнежених излива. Она је, пре свега, израз једног живота, који се уздиже до љубави или спушта испод ње својом тугом и узалудношћу. Његова љубавна поезија је прожета реализмом живота, испуњена страстима, усхићењима или разочарањем, срећом или незадовољством једног човека. Најчешће то је незадовољство самим собом.

Природа у Ракићевој поезији заузима веће место. У њега је лепше само стваралачко осећање природе, него њен опис. Његов опис природе је сликовит, речит, али доста широк, општи. Међутим, његов култ природе је производ његовог филозофског, дубљег осећања саме природе. Он је готово опчињен вечитим збивањем у природи, којему обично додаје неку психолошку црту:

„...Осећам под сјајем ове прве ноћи
Како се у мојој обновљеној души,
Уз веселу песму раздраганих гнезда,
Док шушти топола и мирише липа
И радосно небо месечину сипа,
Тајанствено рађа ново јато звезда..."

Ракић је у сликање природе унео не толико боје, колико извесног психолошког динамизма. Он је тако продубио осећање природе у нашој поезији и од декора скренуо пажњу на филозофску суштину.

Ракић је, поред љубавне, најснажнији у социално-родољубивој поезији. Ту је и мисаоно најстварнији и садржином најјезгровитији. Он није увек прелазио у апотеозу или родољубиву тираду. То су обично разни проблеми из нашег националног или људског живота уопште. Тако је негде од националног стварао људски идеал живота. Његове социалне песме „Долап" и „У кргама", поред других стихова сличног смера, изражавају незадовољство због неправде, нечовечности и лицемерства у животу. „Долап" је једна сјајна сатирична алегорија о судбини мукотрпног вранца која оличава аргатски живот човека:

„Ти си, као и ја, од младости ране
Осетио општу судбу што нас гази,
И гладан и жедан проводио дане
Све у истом кругу, све на истој стази!!"

У часовима патње и искушења Ракић не подлеже малодушношћу, него с иронијом или презиром прелази стоички преко свега, јер је и то створено за људе. Он трпи и налази утеху у томе што се чист, висок дух и све ствари од вредности на крају уздижу изнад свих таштина, подлости и ситних страсти овог света:

„Удри, и мучи, и притежи јаче,
Ал' знај да неће прећи моје усне
Ниједна речца што моли ил' плаче,
Ни бапске клетве, ни слабости гнусне!
Удри, и мучи, и притежи јаче..." —

И док ће се други жалити на своју судбину —

„Врх писке, клетве, и вапаја њини'
Летеће мирно дух мој у висини,
Ко морска ласта над широким морем."

У Ракићевој поезији је често саосећање у туђој несрећи или недужној патњи. То даје високи морални значај његовој

поезији. У „Долапу“ он изједначује судбину вранца са судбином људи:

„О, како те жалим! — гле, сузе ме гуше, —
Оличена судбо свих живота редом,
Тебе, браћу, људе, и све живе душе,
Једнаке пред општом неминовном бедом.“

Или оно признање у песми „Туга“:

„За мене нема туђих јада;
Што боли другог, боли мене.“

У социалној поезији је дубљи и стварнији него у родољубивој. Али његова родољубива поезија није ни апотеоза ни тирада, него пре буђење националних моралних снага и вредности. Чак и тамо где би се додиривао са апотеозом Ракић је успевао да сачува духовиту и стварну меру. То је обично култ једног нараштаја и култ расне снаге, јер —

„У корену старом струји снажна храна,
Неисцрпна крепост старинских јунака.“

Ракић није изразито филозофски песник. Његов песнички став, међутим, према животу често је филозофски. Он нема страха од живота, нити одвратности према њему, него свест о животним вредностима. Та свест се понекад преобрази у сумњу у те вредности. Неки су се трудили да покажу да Ракић није песимиста. Он то и није у буквалном смислу. Песимизам у његовој поезији је производ једног трезвеног критичког духа, који осећа и мисли, верује и сумња, утврђује и спори. Његов песимизам проистиче из уверења да у животу постоје неправде и невоље, добро и зло, лепо и ружно, вечито и пролазно. Али то није песимизам духовне и моралне декаденције, не ни неко мрачњаштво и прерушавање, него често незадовољство поретком ствари у животу и свету. Према томе, његов песимизам није ни морална болест ни духовна апатија. Он проистиче из социалних и психолошких прилика у животу и болно лепе променљиве игре у природи. Сам Ракић је најдуховитије објаснио свој песимизам. Јер кад би га Господ позвао и дао му „силу и моћ“ да „створи свет нови и бољи“, о којему је певао, он би одговорио:

„Ја бих тужна срца и погнута чела
Рек'о болну тајну што ме давно коље:
„Ја знам добро, Боже, мане твога дела,
Но ништа не могу замислити боље.“

Милан Ракић спада међу неколико наших најбољих песника. Од малог броја песама тешко би се нека могла издвојити као слаба. Има неуспелих стихова, ређе строфа; има понека фраза или несрећно пробрана реч, неизразитија песничка слика или омашке у тону; има, најзад, помало и реторског вербализма, који, ипак, никад није неукусан. Али све је то мало видљиво у једној поезији, која сама по себи претставља обимом малу антологију. У тој антологији нашло би се мало реминисценција из стране поезије. Јер Ракић се већином користио само туђим уметничким искуствима, а остао доследан своме надахнућу и своме стваралачком осећању живота.

Боривоје С. Стојковић

Политички преглед

*

Скупљени радови Стевана грофа Тисе

(Gróf Tisza István Összes munkái, Budapest, Franklin-társulat).

Мађарска Академија наука издала је, у прилично дугим размацима времена (1924—1927), шест књига радова грофа Тисе. Оставивши по страни I књигу која се по садржају потпуно разликује од осталих, предметом приказа узимам садржај даљих пет књига. У овим књигама (II—IV), на преко 2000 страна, објављена су његова писма, брзојави, телефонске поруке, претставке, меморандуми, предлози од јуниja 1914 па до краја октобра 1918. Тичу се прилика које бејаху у вези са дивовским рвањем народа у светском рату. У то време бејаше Тиса претседник угарске владе — с изузетком последња четири и по месеца. Као такав, имао је Тиса по одредбама тада постојалога тзв. нагодбенога закона међу Аустријом и Угарском уставно право и дужност утецања на вођење монархијске спољашње политике као и претседник аустријске владе, тако да заједнички министар иностраних дела, по правилу, није могао водити политике чисто по својим концепцијама.

Та писма итд. нису службени списи већ незваничне изјаве грофа Тисе владару (Фр. Јосифу, Карлу), војничким и грађанским, службеним и неслужбеним лицима, установама, породици, својти. Све те изјаве, стојећи скоро без изузетка у тесној вези са тадашњим ратним стањем, бацају много светлости на савремене прилике, а нарочито на рад и начин мишљења овог значајног уг. државника,

на његова државничка, политичка, правно-философска, национално-економска и социјална схватања. Нарочито је од интереса расветљај његова стајалишта према струјама које су стремиле нападачкоме војничкоме разрачунавању са Србијом поводом атентата у Сарајеву; према појединим балканским државама, према Антанти, према Немачкој, те Италији.

О стајалишту грофа Тисе према питању о одлучивању и објављивању рата Србији писано је пуно, само не увек са довољно тачности, па ни објективности.

У претставци Фр. Јосифу, 1 VII 1914, Тиса није за нападачки рат против Србије: 1) нема се довољно доказа, да би се Србија могла учинити одговорном за Сарајево, те кад би АУ и поред таквог стања ствари, и поред евентуално повољна одговора Србије, напала Србију — стајала би пред целим светом као рушилица мира; 2) Румунија је већ изгубљена, а за тај се губитак није нашла накнада (нпр. Бугарска); према том морало би се прво све ваљано да припреми, војнички и дипломатски (са Бугарском, Грчком, Румунијом) (II књ р. бр. 5).

Дне 7 VII одржана је у Бечу конференција заједничких министара и обају претседника влада. Тиса је сутрадан поднео Фр. Јосифу претставку у којој је, назвавши Србију већ „диндушманином" АУ монархије, образложио свој став: АУ не би требало да води нападачки рат против Србије. Русија би одмах ступила у рат, а то би изазвало светски рат у којем ваља да се рачунају у непријатеље АУ-е и Русија и Румунија. То је неповољно за АУ, што му је и Конрад (шеф. гл. генералштаба ау) потврдио, када му је на питање, како би стајали односи великих сила најближих година, одговорио: „пре за нас неповољно". Да се то учини повољнијим за АУ, треба засада одустати од ратних намера. Тиса ту „заговара" да се придобије Бугарска за савез, те да се тако, као са Архимедове тачке, из темеља помери руска позиција; па да се измире Бугарска и Грчка, те се у друштву с Немачком изврши притисак на Румунију. Ако би АУ сада изазвала рат, то би тако провоцирани рат водила под врло неповољним приликама; док би се одгађањем обрачунавања на касније време, ако би се ово дипломатски добро искористило, поправио однос снага. Ваља порадити да се Италија и Русија уздрже од учествовања при судару АУ-е и Србије и да се осигурају симпатије Енглеске. То све на тај начин, што би се изјавило, да АУ неће да уништи Србију, још мање да је анектира. Него? Ако би се рат повољно свршио по АУ умањили би Србију тим што би се освојени крајеви Србије (1912—1913, или и 1878?)

дали Бугарској, Грчкој и Арбанашкој; а за АУ би се тражио „исправак границе" а и ратна отштета. Тако би, каже Тиса, АУ задуго имала Србију у својој власти. А ако би Србија попустила (према ау захтевима), то би ово ваљало примити; али да се том приликом скрха „српска надменост", па да Србија претрпи тежак дипломатски пораз итд. завршујући да не би могао носити одговорности за искључнво ратно решавање у овој прилици (VI, 2041/в-с).

Ова претставка показује да Тиса није довољно познавао прилике Балкана, стремљења балканских народа (Тиса то и признаје: II, 187), природу Источнога питања у вези са заинтересованошћу европских великих држава. А показује и то, да Тиса, иако се овом приликом противи, није био безуслован противник рату са Србијом.

Али, 19 јулија 1914 нестало је и тога противљења. Тога дана је, наиме, одржана седница савета заједничких министара под претседавањем грофа Бертхолда и уз учествовање обају претседника владе. У седничком записнику обележен је предмет већању речима: Die bevorstehende diplomatische Aktion gegen Serbien". Извадак из записника је са изоставцима; али и такав јасно показује шта је сваки учесник хтео; те шта је одлучено. Пре но што је седница формално отворена, расправљало се о редиговању „ноте" која ће се упутити Србији, па је утврђен садржај. Након тога је отворена седница, па је Бертхолд предложио да се нота преда у Београду у четвртак, 23 јулија у 5 сати после подне, тако да се ултиматско време од 48 сати заврши 25 јулија у 5 сати пополне, па да се може наредити мобилизовање. Одлагати се не може, јер „у Берлину већ сад почињу да буду нервозни"; а и у Риму се сазнало што се спрема у Бечу. Услед тсга је једногласно одлучено да се предаја ноте изврши по предлогу Бертхолда. Тиса је том приликом још захтевао и једногласан закључак савета, да се изјави, да се „са акцијом против Србије не везују никакви планови освајања" у корист АУ-е и да АУ, сем из војничких разлога потребних исправака границе, неће за себе узети ни комада Србије. Ово је добило израза у једногласно донесеној одлуци: 1) да се одмах на почетку рата (дакле већ је спремљен рат!) изјави осталим државама, да АУ не води освајачки рат и нема намере да анектује Србију; 2) овом се одлуком, ипак, не искључује да се изврше стратегијски потребне исправке границе; *смањавање* Србије у корист других држава, као ни, може бити окупације делова српске територије. Бертхолд је тада радосно констатовао једнодушне одлуке по свим питањима (VI, 2041/е).

Све ово показује да Тиса тих јулских дана, поред све своје енергије, одбијајући неко време идеју нападачког рата против Ср-

бије, није имао довољно отпорности против удружене снажне навале осталих јавних и тајних чинилаца. Како су многи нападали Тису као главнога кривца што је дошло до рата, Карло IV овластио је Тису, када овај већ није био министар, да у седници уг. сабора прикаже доказ да се он, у лето 1914, противио рату. У захвалници на то овлашћење (18 X 1918) казао је Тиса и ово: „Ја бих, што се тиче мојих стремљења да се очува мир, могао био приказати још много јаче доказе, када, вођен вишим гледиштем, не би требало да све оно оставим по страни, из чега би се могло изводити да су постојале ратне намере код других аустроугарских и немачких чинилаца". Под првима је Тиса разумевао ау генералштаб, дакле војничке кругове, а нарочито грофа Бертхолда, зајед. министра иностраних дела са дворском камарилом (VI, 1041).

Што се тиче држања Тисе у *српском питању* током самога рата, то се може најкраће обележити овим чињеницама. Тиса говори о Србима изван АУ-е и о Србима у АУ-ој. Чешће доводи у везу нешто и Хрвате. О Хрватима се, изузимајући тзв. „франковце" које назива бечким лакајима, изражава у свакој прилици повољно. О Србима у Србији непријатно. О судбини целине српскога племена не боље. Његов став према српском народу на Балканском полуострву није пријатељски. Тиса упозорава Фр. Јосифа на потребу да се у Вилхелма II обори мишљење које држи страну Србима (II, 5) и касније задовољно констатује, да се Вилхелм „сада" окренуо Бугарима осуђујући Румунију; да не спомиње више сепаратног мира са Србијом, према којем би Арбанашка била уступљена Србији, што су раније заступали и немачки дипломати и генерал Фалкенхајн, тад. шеф гл. генералнога штаба, па је Вилхелм (у децембру 1915) образлагао потребу да се раздроби Србија и разделе сви остали њезини делови. Тако би се „на погодан начин решио српски проблем". Тиса, ипак, има друго стајалиште. „Ја мислим код овога да могу узети као утврђено, да ће Србија изгубити оне источне и јужне делове који су обећани Бугарима; и да ће услед наше анексије њезина севернозападнога кута потпуно бити отсечена од Саве и Дунава". При том му је пред очима крај чија би југоисточна граница полазила од средње Дрине, па би се спојила, недалеко од Дунава, са новом бугарском границом на Морави, али тако да овај део (који би узела АУ) „не буде сувише велик" и да се ограничи на плодне речне низине. „Грешке смањење" Србије било би у одузимању „арбанашких" крајева. Црна гора би се одвојила од мора, па би АУ и Арбанашка биле сусетке... Према том, за „државни опстанак Српства" остала би „смањена и од мора от-

сечена Црна Гора (без Ловћена, Бара и „арбанашких" делова), као и источни део средње Србије, (дакле) један од водних путева отсечен, у главном неплодан, сиромашан брдски предео, стиснут међу моћним суседима, економски потпуно упућен на Монархију". Тиса мишљаше да би се тако ослабиле „великосрпске тежње". Никако освајањем свих српских крајева, а најмање утеловљењем свих Срба у Монархију. Томе би се Руси опирали до последње снаге. Али, то би био белај и несрећа и за саму АУ, нарочито баш за Угарску. О свему том је Тиса обележио свој став у меморандуму Фр. Јосифу 3 XII 1915 (IV, 1444/в). Тај свој став (о неанектовању) наглашава Тиса и касније упозорујући да је уг. влада, 19 јулија 1914, само под тим условом пристала на ултиматну ноту Србији, да се од српског територија споји са АУ само део у оквиру исправка границе (IV, 1468—1469/в). Ту везу потпомагао је и гроф Куен-Хедервари. Велике анексиске планове неговао је Конрад-Хецендорф насупрот стајалишту уг. државних одговорних чинилаца (IV, 1475, 1486—1486/с). У вези са ставом о неанектовању стоји и Тисино критиковање окупаторске политике у Србији, где војни Генерални гувернман управља са политичким алирама, тако као да ће Србија бити ау провинција, иако је уг. влада против анексије (V, 1501—1501/о). Када је пак руска војска под војсковођом Брусиловим (јуни-август 1916) извојевала велике победе, Тиса у претставци (7/VII) даје мишљење Фр. Јосифу, да би се „највећи део Србије морао препустити Бугарима" (V, 1673/с); а министар иностраних дела барон Буриан је пред Немцима, у гл. стану, маја 1915 заступао мисао да би се АУ могла споразумети са Србијом; али да би АУ морала тражити некакву казну (понижај) Србије, па исправак границе, уступљај Македоније Бугарској и др. Али је, вели, питање, да ли би Србија данас на то пристала. Немци су ту стајали на стајалишту да се јужнословенско питање може решити само у споразуму са Србијом приговарајући Буриану, што не пружа Србији никаквих стварних користи, већ само истиче моменат понижавања и смањивања Србије (V, 1686/h).

Тиса је био одлучни присталица савеза с Немачком. Био је уверења, да ће АУ у разрачунавању са Србијом доћи у војни сударс Русијом. Овај сударАУ не би могла извести успешно без помоћи Немачке. Знао је, дакле, значај Немачке. Али је АУ током рата искусила, како у пракси изгледа тај савез. Положај АУ-е у савезу није био завидан. То је у изјавама грофа Тисе почешће долазило до изражаја и поред разумљива уздржавања. Само неколико „одисаја". Тиси је „јако чудан (смешан)" однос са Немачком.

Тиса ништа не зна о намерама Немаца. Не жели да АУ изгледа као штићеница Немачке, да се осећа под протекторатом. После неког противног става Немачке изјављује Тиса, да су „претње међу Н и АУ смешне"; ако би се покушало испољавање препотенције Н — одлучно ваља супростати. О Билову каже да буни, подбада Италијане ради Триента и интригира у Риму; Чиршки пак хоће да општи препотентним тоном. Немци иду наруку Талијанима. Нечувено је како Немци примају од Румуна пријаве (наравно против уг. владе) и играју улогу — добротвора. Вели, не зна се ко више лаже: Билов или Сонино. Тису изненађује „површност Немаца" и тврди да Немци „скачу из једне крајности у другу", те да је потпуно невероватно, како Немци „лежерно лажу о ситуацији на Дарданелима". На једном месту одлучно каже „нећемо да смо вазали Немачке". У пољском питању Немци, по Тиси, заслужују, што се тиче садржине и начина поступања, најтежу критику. И поред најбоље воље, вели, бићемо много пута приморани да заузмемо став против њихове препотенције (VI, 1932).

При свему том, Тиса је много пута тражио што издашнију војничку помоћ Немачке ради заштите југоисточних граница АУ-е, управо саме Угарске (Ердељ!).

Немци у Угарској били су вазда добро записани. Нарочито откад су и ердељски Саси били напустили народноопозициску политику и потпомагали режим. Тиса је у погодовању отишао дотле, да је на тражење Саса пристао да Саси насељавају Немце из Немачке, па и неколико хиљада немачких породица из Русије у ердељске румунске крајеве, где су Мађари били наретко насељени, те да се тако Саси појачају против румунскога живља. Изјавио је, јулија 1916, (офанзива Брусилова!) да уг. влада не само да није противна јачању Немства у Угарској, него да се још и труди да, колико од ње зависи, и помаже ту акцију (V, 1677/ c).—

Што се тиче друге савезнице, Италије, ту је Тиса у почетку држао став оштра одбијања њезиних захтева. Није хтео ни да чује о каквим уступцима; али је, напослетку, у крунском савету 8 марта 1915 пристао са осталима на тражење Италијана о уступању аустријских територија. Тиса се и љутио код решавања тих питања, па у једној прилици назива противничко тражење „импертинентним" (III, 708, 717, 758). У једном писму каже Буриану: „не дај да се два разбојника (И. и Рум.) здруже на заједничку отимачину" (III, 895). У промеморији, 1 V 1915, долазе изрази „уцењивачка политика", па „разбојници који из потаје нападају" (III, 1047—7/a). Тиса би био вољан и на склапања мира, само да не дође до судара и с

Италијом и с Румунском. Та бојазан се протезала све до великог рускога пораза у мају 1915 (пробој рускога фронта код Горлица). Али и после тога је АУ настојавала да задржи од рата и Италију и Румунију. Било је и повуци и потегни. Тиса је имао прилике, да се и више љути на извесне савезничке људе, нпр. „Код господе Истинковића, какви су Билов и Сонино, тешко је утврдити: ко, када, колико лаже..." (III, 1055). Ну све то није било од фајде, па ни преписка Вилхелма II и Фр. J. I (III, 1056). Италија је маја ушла у рат на страни Антанте. Тиса се надао да ће доћи зар време, да се Италијани „по заслузи" казне, како је писао Боројевићу (III, 1164). У писму пак Бороjевићу 30 VIII 1915 каже, како АУ данас друкчије стоји када се успешно бори против Италијана, него да је била откупила мир „од ове банде". Пре године дана, вели Тиса, писао је један од вођа Италије једном немачком дипломати, да ће Немачка носити последице „јер се удружила са — лешином". Али, вели Тиса, чини се да се лешина уме сасвим добро да брани од Италије (IV, 1269).—

Најопсежнији рад имао је Тиса у правцу да, пошто — пото, спречи Румунску да ступи у рат против АУ. Многобројни су његови кораци, саветовања, предлози у том питању. Језгра његова рада може се кратко обележити: давање неколиких уступака угарским Румунима. Немци су исто тако настојали да одрже Румунску у неутралности, ако је већ не би могли привући на активну сарадњу против Антанте. Били су вољни да Румунску отштете и територијално, наравно, не својим већ ау крајевима. Тиса о том прво није хтео ни да чује; касније је пристао да се уступе „румунски крајеви" Буковине; а код Ердеља да се изврши исправак границе. Због тога питања имао је окапања с Немцима и са својим дипломатама. Тиса предлаже да се оствари комбинација: Букурешт-Софија-Цариград; али каже (септ. 1914) да на држање Румунске неће утицати ни најдалекосежније концесије (II, 241). Из опсежне преписке Тисе нарочито са ау послаником у Букурешту, гр. Чернином, види се, да је Тиса, најпосле, био приправан на ове уступке уг. Румунима: а) допунио би се изборни закон, па би Румуни добили 35—40 посланичких мандата; б) „према могућностима и приликама" постављање Румуна за држ. службенике у крајевима са претежно румунским живљем; в) даље развијање румунских средњих школа; г) повишење дотације једне и друге рум. цркве; д) употреба румунског језика пред управним властима и пред судовима у ширем обиму и др. Аустрија би уступила Румунској три јужна среза Буковине, а Немачка би јој дошла у помоћ финансиски (III, 1158, 1180). Ради тих уступака ишао

је Тиса и у Берлин јунија 1915. Буриан каже: Немачка нас је натентала да говоримо о уступању буковинске територије (IV, 1220). Румуни траже да се стави изван снаге тзв. Апоњијев школски закон, Тиса обећава ревизију (IV, 1254). Међутим, сви ти разговори, преговори, понуде, настојавања постадоше безвредносни, јер је Румунска, 27 VIII 1916, ушла у рат против АУ и савезника јој.—

Нарочито место хватају поглед и став Грофа Тисе што се тиче Бугарске, Бугаре сматра као најближе међу балканским народима. Много их истиче на супрот Румунима. Полазна тачка му је мисао: уговор о миру у Букурешту од авг. 1913, тј. противности Бугарске са Румунском, Србијом, Грчком. Тиса је био уверења да ће се те противности моћи добро искористити за — АУ. О том има података у његовим писмима Чернину, Буриану, па и у преставкама краљу. Иако су се кострешиле противности међу Р. и Б., Тиса је, ипак, како је већ малочас истакнуто, радио на том да се дође до савеза Букурешт-Ссфија-Цариград (II, 160). Задобијање Бугарске не иде без жртава, па их треба поднети, нпр. Неготински крај (IV, 1206). Тиса је већ августа 1915 могао јавити Чернину да разговори са Бугарском теку повољно; а 5 септ. му је „у највећој тајности" јавио, да је споразум „јуче" (4/IX) постао перфектан (IV, 1272). АУ. није могла стварно радити на споразумевању с Бугарском догод је томе био противан Вилхелм II. Истом кад је у јуну 1914, пре атентата у Сарајеву, и он пристао да се Б увуче у круг Немачке и Ау-е, могла је ова несметано радити. У меморандуму Фр. Јосифу 4/XII 1915 Тиса пледира у том правцу, да се Бугарској даду источни и јужни српски крајеви (VI, 1444/b). Тиса је темељио своју балканску политику на чврсто организованој сарадњи с Бугарском, иако су му, вели, познате и „непријатне стране бугарскога карактера" наиме, имају претеране жудње које су их 1913 довеле до ивице пропасти; али да су Бугари, иначе, јак, одлучан, ваљан народ (V, 1570).

Када је Тиса у Будимпешти поздравио бугарске парламентарце (1/V 1916), споменуо је „la liberté et l'indépendance des peuples balcaniques", истакао је „la mission historique de la double monarchie" и назвао Русију „ce grand oppresseur des peuples". Тиса је тако говорио, као да су интереси Ау-е на Балкану и интереси Бугарске (па још Великобугарске!) истоветни! Па је рекао још и ово: „Nos efforts pour vous épargner la Paix de Bukarest ou d'en amener la révision, n'ont pas été couronnés de succès". (V, 1624/c). Текст је доставио Тиса и Чернину у Букурешт ради згодне објаве. Чернин му је јавио да је објављен само извадак и да баш пасус о Буку-

решком миру није објављен, додајућу да је то боље што је тако. Зашто? У своје време, кад је Чернин послан у Букурешт за посланика, дао му је гроф Берхтолд, инструкцију и налог у том правцу, да се „према румунским меродавним политичарима изјасни тако, да нит је он, Берхтолд, нит ма ко други од главних ау државника икада имао намере, или да чак и сад има да мења одредбе Букурешког мира". Па, како би то изгледало сада, кад би се изјаве ставиле једна према другој, где Берхтолд вели нисмо имали намере; а Тиса каже да је АУ имала намере да се дође до ревизије тог уговора?! На ово је Тиса одговорио, да је давање таковога налога за њ изненађење; јер „смо се ми, чим смо сазнали о Букурешком миру, били ставили на стајалиште ревизије истога, и, макар да смо морали увидети, да се, услед става других држава, то одмах не може постићи, својег става нисмо никад напустили...". Значи да је Берхтолд дао инструкцију, а да није затражио сагласности Тисе који је био саодговаран за вођење спољашње политике! (*V*, 1624/d, 1624/e).

Најпосле ваља да се спомене овде и меморандум Тисе Фр. Јосифу од 7/*VII* 1916, дакле о жестоком замаху офанзиве Брусилова. Ако Румунска ступи у рат против АУ-е, ваљаће да се свом снагом одупру Бугарска и Турска. Али Бугарска би тражила велику отштету, па да јој се даде, како је већ споменуто, највећи део Србије, па и делови Грчке! Све то нарочито да би се заштитио Ердељ, те да Румуни не уђу дубоко у Угарску, јер би тада на пречац дошао крај рату, али и — пропаст АУ-е, као велике силе.... (V, 1673/c).

Ако, може бити, пре самога рата није било у смеровима Немачке и АУ-е да заједнички решавају Пољско питање, велики рат им га је управо наметнуо. Тиса већ у почетку августа 1914 признаје да се међу Немачком и АУ-ом мора извести на чисто ово питање — иако је, вели, расправљање о овом питању слично погађању о кожи медведа који је још у шуми. Најпростије би било да се успостави Пољска краљевина. Али, ту би Аустрија изгубила Галицију. Да не дође до тога губитка, АУ би требало да апсорбује руску Пољску; ну ово би се могло извршити само уз одржај дуализма, на основу паритета међу А и У. Тиса не одобрава комбинације, да се руско-пољски блок од око 20,000.000 душа ужљеби у организам АУ-е као трећи састојак, т.ј. као држава. Тиса се пита: шта би било од австријских Немаца кад би отпала Галиција и Буковина, где би Чеси и Јужни Словени заједнички јуришали на Немце? Па ни самој Угарској не би било лако да се сналази према таквој Австрији и према Пољској, која би у ствари била јако кон-

центрована словенска држава. Било би зар најбоље, по Тиси, да се Пољска здружи са Аустријом, у којој би Пољаци држали с Немцима. Уза све то би се још морало пазити, да се од источне Галиције и Буковине не уприличи каква велика — русинска област! А, што је главно, Угарска се не би смела мајоризовати у таквој новој монархији. Затим је настало даље питање. Аустрија има око 29 мил., Угарска (са Хрватском—Славонијом, без Босне) око 21 мил. житеља. Након придружења Пољске имала би А око 40 мил., а У са „припојењем Босне" 23 мил. Како би то дејствовало на дуализам? Ту би испомогло — припојење Далмације Угарској; али пази! О том би се морало темељно размислити; јер би Угарској „Хрватска—Славонија и Босна биле доста за сваривање" (II, 123, 196).

Али то је било више академско расматрање. Стварно решавање овога питања запињало је у Берлину. Какве је намере имала Немачка у погледу на Пољску? Тиса признаје да не зна (II, 223); али упозорава Берхтолда (24 VIII 1914) да АУ не сме доводити Немце до зле воље (II, 196). Када је освојена Варшава, оба војсковођства издала су заједничку прокламацију „Народу Варшаве и Народу Пољске" (разуме се само Пољацима у руској Пољској). Тиси се није свидела („претерано китњаста и патетична"). Нарочито вели, није истакнуто, да сами Пољаци ваља више да раде, да жртвују и ризикују за своје ослобођење испод „руског госпотства"... (IV, 1927). Тиса се саветовао и са уг. државницима (VI, 1306). Било је и других припрема нарочито у правцу: шта би добила Угарска, ако би се Пољска прикључила Аустрији? (V, 1521). Из изјаве Тисе и Буриана види се, да су у том питању постојале тешкоће међу Немачком и АУ-ом; да је у виду био неко време план о персоналној унији с Пољском; најпосле да су Немци контемпловали некакво „паралелно руковање" из Берлина и Беча, на што Тиса, уз израз велике радости што је одбачен план о персоналној унији, опажа, да Немачка и АУ имају заједничка права на Пољску и др. (V, 1673/f). Како је Брусилов снажно притискивао, где је и по апроксимативној оцени самога Тисе том приликом пало у руско ропсво на 450.000 ратника, то је Тиса писао Буриану (15/VII 1916) да је сада за АУ настало питање „бити, или не бити" и да нису у питању Пољаци, ни узимање пољских земаља, ни персонална унија, које неће ни Немачка ни Угарска; напослетку, ни не треба више Пољака АУ-ој већ ни због „структуре Монархије". При свему том, Тиса, ипак, изјављује, да пољско питање треба са Немцима и даље пријатељски расправљати (V, 1673/d). Светскоратни догађаји се, ме-

ћутим, тако развијали да Немачка и АУ нису дошле до краја у решавању овога питања.—

*

У последњој књизи (VI), на последњој страни, објављена су два последња, по злу удесу неуручена писма грофа Тисе, обадва писана зајутра 31 окт. 1918, након сазнања да је избила револуција. Истог дана, пред вече, пао је Тиса као жртва (трећег) атентата.

Гроф Тиса је, како је и један наш дневник у своје време то оценио, показао да је био друкчији државник но његови сарадници бивше Монархије. Судбоносна је прилика, што Тиса није за времена у битности оценио страшне опасности, те неотступно стао на браник за заштиту мира! Али, тачка је стављена.

Д-р Лаза Секулић

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ

Д-р Јован Радонић: Слике из историје и књижевности

Издање Државне штампарије. Београд, 1938.

Историски есеј је сразмерно нов род у нашој историографији. Од наших старијих историчара пре победе критичке школе Илариона Руварца правих историских есеја — у модерном смислу — ми управо и немамо. Чеда Мијатовић је писао историске приповетке и историске путописе, на себи својствен романтичарски начин, али нам није оставио ни један прави историски есеј. Стојан Новаковић писао је такође историске приповетке, чак и историске романе, али ни он није имао довољно смисла и разумевања за писање историских есеја, по угледу на велике француске, енглеске и немачке писце који су од историског есеја начинили један нов род у западно-европској историографији, врло познат и цењен и од образоване читалачке публике и од меродавне критике. Да споменемо само, примера ради, велике енглеске историчаре Меколеја и Карлајла, који су писали не само замашна историска дела него и многе историске есеје, права ремек-дела у својој врсти, преведене на све европске језике и читане широм света.

У нашој историографији историски есеј је новијег датума и почиње да се развија тек после дефинитивне победе Илариона Руварца и нове, критичке и реалистичке школе у српској историографији. Сам Руварац, иако је имао и духа и стила, није волео есејистичку литературу и зато од њега немамо ни један прави историски есеј. Тек његови ученици и следбеници, нарочито пок. Станоје Станојевић и г. д-р Јован Радонић, средином деведесетих година прошлога века, уводе историски есеј као нов род у српску историографију.

Неће бити без интереса повући паралелу између Станојевићевих и Радонићевих историских есеја. Кратки и јасни, можда покаткад исувише збијени и сажети, Станојевићеви есеји су били, у већини случајева, више

језгровите скице за историски есеј, него прави, потпуно развијени и до краја изграђени историски есеји. Међутим, есеји г. д-ра Радонића (или „слике", како он сам назива своје есеје) често су тако препуни садржине и у таквој мери развијени и разрађени до у појединости да изилазе из оквира есеја и претстављају, у самој ствари, читаве мале студије. Читаоцима овога часописа није потребно наводити за ово нарочите примере, зато што је највећи број есеја, сабраних у ову књигу, првобитно објављен баш у *Летопису М. с.*

У оквиру овога кратког и непотпуног приказа немогуће је изнети целокупну садржину ове опсежне и значајне књиге, која има преко 500 страница текста великога формата. Мораћемо се зато ограничити само на један општи и летимични преглед садржине, коју ћемо поделити, углавном, на четири дела: на теме из наше средњевековне историје; на теме из историје српскога народа у некадашњој Угарској; затим, на теме из хрватске историје; најзад, из историје осталих словенских народа.

Као дугогодишњи професор средњевековне историје на Београдском универзитету, г. д-р Радонић је у ову књигу уврстио знатан број есеја из наше и опште средњевековне историје. Од ових есеја највећу пажњу заслужују портрети жена наших владалаца у средњем веку. О нашим средњевековним кнегињама и краљицама се релативно мало зна, а и оно што је познато није увек довољно пречишћено, ни сасвим поуздано. Студирајући аутентичне изворе, не само наше него и византиске и латинске, писац је успео да утврди многе нове и до сад недовољно познате чињенице и да нам, на основу њих, реконструише ликове многих наших средњевековних владарки, са обиљем занимљивих детаља из њиховог интимног живота, о дворовима на којима су живеле, о срединама, приликама и обичајима који су тада владали и утицали на наш општи културни и друштвени развој.

Као Војвођанин, г. д-р Радонић је обратио разумљиву пажњу историји српскога народа у некадашњој Угарској. Неоспорно, г. д-р Радонић је најбољи познавалац историје угарских Срба у XVII веку, о чему сведочи његова одлична студија о грофу Ђорђу Бранковићу, несуђеном деспоту и несрећном хебском сужњу, која је доживела већ два издања. У овој књизи налазе се есеји о митрополиту Исаији Ђаковићу, наследнику патријарха Арсенија III Чарнојевића, пријатељу и сараднику грофа Ђорђа Бранковића, за чије се ослобођење из хебског затвора Ђаковић свесрдно заузимао све до своје смрти; затим о Јовану Рајићу, поводом 160-годишњице од његове одбране православља у Хабзбуршкој монархији. Од знаменитих Срба, који су играли улогу крајем XVIII и почетком XIX века, окарактерисан је карловачки митрополит Стефан Стратимировић, који је и морално и материјално помагао први српски устанак у Шумадији под Карађорђем и тражио од тадашњег руског цара Александра I ослобођење Србије; Доситеј Обрадовић није осветљен у целини, као просветитељ или као националиста, него као историчар и филозоф историје, који се први у нас, и једини у своме времену, приближио модерном генетичком схватању историје. О патријарху Јосифу Рајачићу и његовој улози у српском покрету 1848-1849 дао је г. д-р Радонић, на основу нове и већином непознате архивске грађе, читаву малу студију.

Ученик и следбеник Илариона Руварца, г. д-р Радонић се достојно

одужио успомени свога великога учитеља, поводом стогодишњице од његовог рођења, давши пластичан и лепо извајан портре његове крупне и значајне личности. „Руварац, како и сам каже у преговору Одломака о грофу Бранковићу, рушио је и обарао, али он је, рушећи, у исто време подизао и стварао. Он је прибирао, сређивао и оцењивао историску грађу, утврђивао тачност појединих чињеница, те примером снажно утицао на младе снаге да наставе рад у истом правцу. Он је творац критичкога правца у нашој историографији и као такав он достојно стаје поред Доситеја и Вука." — Од Руварчевих ученика и следбеника г. д-р Радонић посебно расправља о Станоју Станојевићу и Тихомиру Остојићу; док је Станојевић читаву своју научну делатност посветио испитивању и проучавању политичке историје српскога народа у средњем веку, дотле је Остојић највише радио на културној историји Војводине, и то поглавито у XVIII веку; али, и један и други припадао је Руварчевој школи, која је однела дефинитивну победу у борби са старом, конзервативном и традиционалистичком школом Панте Срећковића, Милоша Милојевића, Јаше Томића и Симе Лукина Лазића. Што је Руварчева школа однела победу највећих заслуга има, поред Ст. Станојевића, баш сам г. д-р Јован Радонић.

У овој књизи наилазимо на есеје не само из српске историје, него и из хрватске, чехословачке и руске историје, политичке и културне. Најкрупнија личност новије хрватске историје, знаменити ђаковачки бискуп Јосип Јурај Штросмајер, приказана је са много смисла, љубави и разумевања. Велики хрватски слависта Ватрослав Јагић оцртан је у три есеја: у првом изнесен је његов живот и рад на науци; у другом, његов став према српскохрватском питању; у трећем евоцирао је писац врло импресивно своје успомене и своја сећања на великог научника.

Из чехословачке историје налази се у овој књизи само један есеј, али тај је од несумњиве вредности и по својој знатној теми, и по својој темељној обради. То је есеј о Јану Колару, чувеном чехословачком песнику и проповеднику, који је снажно и благотворно утицао и на Јужне Словене, нарочито на наш романтичарски Омладински покрет, на Уједињену омладину српску шездесетих година прошлога века. Из руске историје треба нарочито истаћи есеј о царици Катарини Великој и њеној активној и позитивној политици у решавању толико значајног источног питања.

Простор нам не допушта да се осврнемо и на есеје из опште историје, иако би и они заслуживали пажњу. Писани врло књижевно, живим и занимљивим стилом и лепим језиком, есеји г. д-ра Радонића базирају увек на сигурној научној основи и на критички провереним чињеницама. То још више подиже њихову вредност и обезбеђује им истакнуто место у нашој савременој историској литератури.

Д-р К. Н. Милутиновић

Карел Чапек: Разговори с Т. Г. Масариком

Превео с чешког језика д-р Крешимир Георгијевић. Издање Матице српске. Нови Сад, 1938.

Свака Масарикова књига увек је од великог значаја, исто тако и свака књига о Масарику, јер је Масарик вечно живи дух који ће позним генерацијама говорити још громкије него што говори сада, нама,

који смо га знали и који смо пратили његов рад и као учитеља, и као научника, и као политичара, и као државника, и као револуционара, реформатора и творца Чехословачке републике, оне наше братске земље, нама блиске и драге, која је жртвовала себе да би се сачувао мир и избегао нови светски рат, који је био на помолу. Масарикова Чехословачка је морала бити жртвована јер се борила за истину, јер је исповедала и проповедала слободу, демократију и хуманитет; то су идеали који воде Масарика у целом његовом животу и раду.

Грандиозну Масарикову личност настојао је да, у пуном опсегу, обухвати Карел Чапек у својим „Разговорима с Т. Г. Масариком". Он је предистиниран био да то учини, јер је он данас најрепрезантативнији књижевник савремене Чехословачке: писац који уме из пунога да захвати, да у суштину продре, да се сагиви са својим делом и да пред нас изнесе ликове живота и стварности. Његова дела: „Творница апсолутног", „Кракатит", „Родоти", „Бела болест", „Живот кукаца", „Макропулосова тајна", „Крконошев врт", „Блиставе дубине", „Зоон политикон", „Последњи еп или роман за служавку", „Критика речи", „Прва смена", „Мајка", и „Разговори с Т. Г. Масариком" пронели су му име по целом културном свету. Чапек је и код нас добро познат, нарочито по оним делима која су и код нас преведена, и по оним драмама које су и код нас приказиване. Матица српска није могла боље учинити него што је своју серију „Посебних издања" започела баш овим делом о великом Масарику од Карела Чапека.

Чапекова књига је особито интересантна, жива и убедљива. Она је и Масарикова аутобиографија, и Масарикова биографија, и Масарикова филозофија. У њој су садржана запиткивања, размишљања, сећања, причања и — ћутања. Из ње говори и Масарик и Чапек. Што они у књизи говоре, све је лепо, значајно, све занимљиво, и баш данас, не само поучно него и актуелно. Разговори су почели 1926, а „Разговори" као књига објављени су 1928, 1931 и 1935 у Чехословачкој, да се одмах затим преведу и рашире и по целом свету, па да остану вечна душевна својина сваког разумног и осећајног човека. Зато овим „Разговорима" није потребна бучна реклама, као многим другим књигама ове врсте.

Чапекови „Разговори" оживљују Масариков лик у пуној пластичности, али они уједно сведоче и о великом таленту самога Чапека, јер ова његова књига има непроцењиву вредност и као животопис и као идеологија. Из те књиге упознајемо се с Масариковим животом од ране младости, упознајемо његову велику активност у свим правцима: видимо га као дете у најтежим животним приликама, видимо га као студента и младог научника, пратимо цео његов духовни развој. Читаоца просто задивљује како Масарик добро памти, како још једанпут проживљује не само свој живот, него и крајеве у којима је живео, и људе с којима је долазио у дотицај, и прилике које су тада владале у свету, у његовој земљи, у његовој породици. Он, син кочијаша, који је још био кмет! Свака Масарикова изречена мисао доказује како је у њега био развијен смисао за реалност, а полет, којим приказује свој живот, толико је импресиван да спада у лепу књижевност. Кад Масарик говори с Чапеком о свом духовном и унутарњем животу, он настоји да продре до сржи ствари; он хоће да се упозна са чињеницама, али хоће да сазна и њихов дубљи смисао. Сва та факта Масарик доводи у везу са целим народним животом.

Чапекова књига подељена је на четири дела: „Детињство и младост"; „Живот и рад"; „Мишљење и живот"; „Ћутање с Т. Г. Масариком". Преводилац је врло добро учинио што је, на крају књнге, додао Регистар, у којем је, врло сажето, приказао личности које се у делу спомињу и протумачио неке појмове које је, за боље разумевање, требало протумачити.

Региструјући Чапекове „Разговоре с Т. Г. Масариком", поводом објављивања превода г. д-ра Георгијевића, ми намерно нисмо ушли у поближе приказивање самога дела. О овом делу је код нас већ у више махова говорено и писано, а сада га треба набавити и прочитати овако у целини, да би се могла оценити његова права вредност и да би се могао у потпуности разумети значај Масарикове личности и Масаркова рада.

Фрањо Малин

Erlebnis Dalmatien

Wiking Verlag. Berlin, 1938.

Ова књига о Далмацији далеко је боља од описа земље и путописа какве често добивамо у руке. Она има неколико прекрасних вредности: не само духовити и лепи утисци из Далмације, него и неколико карактеристичних песничких дела од наших песника, лепо преведених, и онда врло лепе слике из Далмације, Босне, Херцеговине, Црне Горе. Познати пријатељ и познавалац Југославије и Југословена, Герхард Геземан написао је сјајан преглед историје и литературе далматинске. Одељак о литератури има свежине и лепоте, поред стручности. Добри су прилози Фридриха Бишофа: *Слика једне земље*, Хајнриха Фогенрајтера: *Пут на обалу*; а Херберта Ертела: *Примамљива земља* је песнички написан есеј о земљи и људима, поштена и лепа реклама странцима за нашу дивну Далмацију.

Од југословенских песника има неколико добрих прилога. Песме су: Пауле Прерадовић, *Блажено посланство*, *Полазак* и *Плима* — све врло лепе химне Јадрану, писане на немачком језику; тако је лепа и Дучићева песма *Подне*, а још импресивнија Назорова: *Часови на мору*, с дивним метафорама и искреном љубављу за море. Осим тога има четири добре приповетке наших писаца: Кочићев *Јаблан*, исто тако добра приповетка Мила Будака: *Чији је Велебит*; Марка Цара: *Опет слободан*, и фина, с интересантним психолошким развојем, Андрићева приповетка: *Чудо из Олова*. Преводи су од Саве Давидовића-Зеремског.

Велику вредност књиге још увећава врло добар избор уметнички изведених фотографија. Ту је, у слици, дато све, из Далмације и залеђа: и природа, и уметност, и старине, и људи. Понеке фотографије су тако лепе да се чине као сликарска дела добрих уметника: Млади Босанац с мазгом, Долина Миљацке код Сарајева, На путу за Сарајево, Босански сељаци на тргу, Римски мост у Мостару, Улцињ, Последња џамија, Пераст у Которском заливу, Херцегнови, Поглед на Которски залив, Врата Пиле у Дубровнику, Кула на Корчули, Улазак у луку Корчуле, На обали у Сплиту, Хрватски сељак, Поглед на Шибеник, Деца после службе, Велебит (2 слике) и друге. Сељак из околине Мостара тако је карактеристичан тип бистрога Динарца, да би човек помислио је то неки лечник, професор или свештеник у сељачком оделу.

Све ово чини врло добар склад и велики утисак. Ова књига је диван потсетник за оне који хоће да виде или су видели Далмацију; а сјајан документат и пријатна књига за оне који немају могућности да виде овај прекрасни крај наше домовине, крај коме се странци диве, а ми га силно волимо и поносимо се њиме.

Д-р Никола Продановић

Gerhard Gesemann: Pentscho Slaweikov (1868 — 1912)

Verlag von Felix Meiner in Leipzig, 1938.

Герхард Геземан, велики пријатељ и добар познавалац живота, културе и историје Јужних Словена, следи пример немачких романтичара, класичара и историчара: Хердера, Гетеа, Јакова Грима и Ранкеа, који су немачки народ упознали са српскохрватско-бугарским светом. Он полази са становишта, да само онај може да упозна и да схвати туђу вредност, који је потпуни, прави и свесни претставник сопственог народа. Велики умови Немачке могли су да оцене херојске и патријархалне особине балканских народа, јер су их и код свога народа осетили. Савременим Немцима је још лакше да продру у душу једног народа, а нарочито у душу тако свежег и снажног народа као што су Бугари и Југословени. „Један стран народ је за нас — вели Геземан — само онда интересантан, ако се у његовом животу и у његовој уметности оцртава нарочита национална особина. У његовим песницима проживљавамо ми и упознајемо народ и земљу".

Песник Славејков је постао многим својим песмама и преводима лирских песама са немачког пропагатор и посредник између бугарске и немачке духовне културе. Већ то је довољан разлог да је Геземан на дан 25-годишњице песникове смрти одржао, 21 маја 1937, о њему пред немачко-бугарским удружењем ово значајно предавање. У том предавању хтео је Геземан не само да се одужи сени пропагатора зближења бугарско-немачког духа, него се потрудио да прикаже типичне балканско-бугарске особине песникове. Те се особине највише истичу у његовом епосу „Крвава песма". Песник није епос завршио као што није доживео Балкански рат и коначно ослобођење Бугарске, за које се већ његов дед и отац борио. „Крвава песма" је збирка дивних песама и легенда из херојског доба борбе за ослобођење Бугарске од турског господства и стварања самосталне државе. Херојско доба народних патња и политичког ослобођења, личност његовог оца и живот на Универзитету у Лајпцигу, где је он од 1892—1898 године студирао филозофију, то су биографски основни елементи животног дела Славејкова. Кад је био дете од 6 година затворили су Турци његовог оца, јер је он позивао Бугаре у борбу за ослобођење цркве од хијерархије фанариотских Грка; као дечак од 10 година доживео је ужасно масакрирање хришћанског становништва у Бугарској, а у 12-тој години морао је са својим родитељима и са свима становницима Старе Загоре да побегне испред гњева турског. Онда следи победоносни марш руске војске преко Балкана и ослобођење Бугарске. Као што је доживео ослобођење тако је доживео и видео и политичку изградњу државе са неплодним и безобзирним политичким борбама. Те прилике су га одвратиле од политике и упутиле га на оно што је драгоцено и вечно: културна изградња сопствене личности и бугарске народности. У умет-

ничком погледу значе дела Славејкова упознавање Европе са бугарским особинама, а у њиховом стварању оцртава се веза са немачким песницима, нарочито са Гетеом, Хајнеом и Ничеом. Његова је заслуга да је бугарску литературу довео у везу са изграђеним идеалним реализмом Гетеа и са трагично-херојским животним одржањем Ничеа, каже Геземан, па завршава предавање овим речима: „У Славејкову не славимо ми само модернизатора бугарске литературе који је Гетеов олимписки идеализам и Ничеов животни хероизам у бугарском језику изразио, него ми хоћемо у једном балканском песнику да осетимо свежи дах Балкана, који и нас освежава као што је пре 100 година очарао и освежио наше најбоље синове. У духу тих људи, у духу Гетеа, Хердера, Јакова Грима и Ранкеа, поздрављамо ми име Пенча Славејкова".

Стојан Јовичић

Нико Бартуловић: Приповетке

Српска књижевна задруга, књ. 278. Београд, 1938.

У својим приповеткама аутор излаже све елементе који утичу на човека још у току његова формирања. Он прати стопу у стопу своје јунаке, бележи сваки њихов успон или пад, анализира оно што је најинтимније, најдубље и што је истински преживљено. Нарочито истиче оно што „моделира" менталитет и душу човечију, и што најзад одређује и судбину његову. „Оно што још од раног детињства, каже писац, страсте за човека, то се више не откине никада".

Мате Доротић, из приповетке „Син сиромаха", страшио је своју генерацију знањем, интелигенцијом, агилношћу, упорношћу и самопоуздањем. Али он је син сиромаха, одрастао не у каквој сјајној палати, у изобиљу и уживању, него у чађавој малој кућици где је схватање о човеку из овакве средине веома скромно или ништавно. У овакој средини носити крагну значи прекорачење — ако не изазивање божјег гњева, а оно сигурно вређање човечије сујете. Син сиромаха мора неминовно бити понизан, не охолости ради, него да се не би повредила сујета оних који су већ људи, или који имају право на то по фамилији или традицији.

Неизбежна је и борба између два опречна схватања о вредности човека. Иако сиромах Доротић сматра да вредност човека лежи у његовом личном достојанству, а средина из које је поникао значила је нешто конкретније, „добити декрет", којим се поставља судац, лекар или професор; налазити сваког првог у месецу „под узглављем квитанцу", или „сваку реч, сваки савет наплатити више него што вреди пет тежачких надница". Зато што човек постаје човеком путем декрета код њега није било никаквог прелаза. Све што је било пре тога: године школовања у гимназији, године школовања на универзитету, све су то године када се мора држати погнута глава пред „вишим".

Јунак ове приповетке јадикује да је сваки његов елан, ватрена љубав и жеђ за науком, тежња за успехом, сматрана за охолост, која се кажњава, јер на то треба имати права бар по рођењу. Да не би исправио кичму и подигао главу, стално је притискиван грубом стварношћу живота и пакошћу људи. Па ни његови нису били срећнији због њега. Никада се, каже он, није вратио са неким задовољством у очима кући, а да му родитељи, чим су га приметили нису сасули у њ макар коју кап горчине, го-

ворећи му, ако ништа друго, а оно бар: „А Бог зна, синко, како ће се то свршити". Није чудо што Мате каже: „Поломили су ми, дакле, крила, како видиш, још прије него ли су израсла".

Док га је младост носила, док се борио, теглио, пењао као уз какве несигурне лествице, није осећао ништа немогуће. Док је своје „позиције" освајао у борби са самим собом, са књигом, са немаштином и са природом, док је водио борбу са свим овим елементима, ишло је. Али чим је требало повести борбу са човеком „вишим", освојити те позиције у борби са њим, са оним који од рођења носи уверење да су оне за њега створене „да на њих полаже више права него анђео у рају", најзад водити борбу са човеком којему је стално говорено: „Не пуштај никог испред себе", у њему се пробудио син сиромаха пред ким је свак угледнији, јачи; коме свак може да каже: „Макни ми се с пута". Порекло, детињство, студентски живот без права на ношење крагна; из друге руке стари похабани капут, све се то „испречило" испред њега. Осетио је као да му је сав „чемер и јад на челу исписан". Ови, на око, ситни разлози били су довољни да осујете његово самопоуздање онда кад је био, што се каже, „свршен човек" и могао лакше да себи крчи пут у животу. Ето у тим „ситницама" и лежи трагедија онога који у напред није предестиниран за какво веће право.

У једној, можда, од најкраћих својих приповедака „Дан у народу" аутор духовито износи менталитет крајишника за време избора. Избори су на прагу. Треба ступити у контакт са народом, „упитати га шта мисли". Ту је говорник, ту је и гласачка војска, некако овога пута равнодушно чека, као да јој је познат предмет разговора. Обично се обећава железница, али је њихово место некако затурено, те је сада и том простосрдачном сељаку јасно да је то немогуће. Не постоје услови за фабрику. Прошла су времена када се веровало „да ће општи бољитак настати када почну да падају печени пилићи са неба". Ситан рад, просвета, штедња, оснивање здравствених и пољопривредних задруга — све су то мала питања која не могу да засене.

Настало је тешко време за „политичара". Он данас узалуд прелази погледом с лица на лице, са ока на око, ни са једним погледом не успева да се сретне. Узалуд тражи одраз, у тим очима као да се је угасио сваки одговор. Оно што „говорници од каријере називају контактом", а „психолози разумевањем", тога нема. Дошли су, а ни самима није јасно зашто. „Лењиво одбијају димове" и некако неодређено зуре, док неки упрто гледају на „облаке муха које нештедице ниште нешто преосталог, закржљалог, још сасвим незрелог грожђа".

Разумљиво је што је тако у овој земљи „спржених голети", осуђени да вечито чекају од обећања, а поготово када се редовно не извршују. Како да се верује човеку, када је за њих и небо шкрто. Писац је дао изванредно тачну импресију топлог сунчаног дана, „када на обзору нема ни трага облачићу, ни трунке магле да бар дашком обавије истину. Ни парче сјенке да овлажи нијансом, или да унесе ноту илузије." Писац је на ретко успео начин слио опис ове опоре природе са карактером и основном цртом свега што живи у њој. „Сама гола, бескрајно спржена крајина, откривена и нијема, као бескрајно штура и глуха истина, изнад које нема ни наде ни веровања."

Када се већ излажу битне особине једног краја, да би слика била потпунија, потребно је истаћи по коју фигуру која стрчи, било својим јунаштвом, било хвалисањем, или пак својим савршеним блаженством. Писац је дао неколико успелих портрета. Мата, из приповетке „Синовљева госпоја", је плећат, гарав, напрасит и ветрењаст. То је крijумчар, који се „игра са финанцима као мачка са мишевима." Задиркивао је жене као онај из Глишићеве „Роге", „и за њих је био права напаст." „Четверо зарука је раскинуо." Мајке су га гледале као какву кугу, а девојке су причале о њему са страхом. Нису му сметале ни ограде, ни прозори, а пресецао је пут и загледао се у образе.

Не мање интересантан је портрет жупника из Дрвеника, („Жупников смијех"): „Да папа Гргур VII није наредио свећеницима да се брију, па да је Дон Лука могао да однегује своју пуначку белу браду, дугу бар до појаса, не би у васколиком хришћанству било намесника божјег достојнијег од њега". Његово вечно насмејано лице је било равно милости божјој: његов смех је био утеха и храна за сиромаха, а утеха и лек за болесника. Овај смех без пакости, без задњих мисли, громак и срдачан, израз је смирености, обиља и благостања, савести и задовољства. „Када се он смеје и стакла се са прозора тресу." Смеје се тако јер је Бог послао кишу и родну годину; природу обасјао сунцем, а поље посуо цвећем. Смеје се тако громко још и зато што је у његовом селу све здраво и румено. На тај начин он захваљује Богу што у његовој пастви нема „ни убиства, ни крађе, ни блуда и што све живи под капом Божјег благослова."

Као што, нажалост, ни живот није увек израз само благостања; као што ни поље није увек посуто цвећем и обасјано извором живота, тако ни ова збирка приповедака није само слика среће. Писац до танчина познаје лепе стране живота овог скромног света, али он исто тако познаје и његово наличје. Он је присуствовао и сахрани где му се дала прилика да уочи више врста израза сапатње и саосећања: другачије жалио нај који „косе чупа" од онога који „посрће и рида", другачије онај који хода очију упртих у једну тачку и „бол гута у себи" од онога који ни сузе не пролије, али му је зато „лице избраздано и бледо као воштаница."

Са истом топлином душе, са истом љубављу и познавањем живота, са том истом искреном симпатијом писац често говори и речником овога краја. Читалац стиче уверење да је аутору, поред уметничке стране, његова главна брига била, што јасније документовати, што тачније приказати и што више истаћи.

Све ове цртице, сви ови карактерни знаци, сва ова локална боја узета непосредно из живота, стоје у јединственој вези са много географских детаља и срећно се допуњују. Онај, на пр. громки смех жупников стоји у тесној вези са богатим виноградом, а забринуто лице краишника одговара оквиру „спржених сиромашних голети."

Укратко резимирано, приповетке г. Бартуловића, типично далматинске, дате са много локалне боје и добро погођеног колорита, са дубоким психолошким анализама, богатим фолклорним елементом и другим карактеристичним особинама, стављају свога писца међу најбоље приповедаче које је Далмација дала нашој приповедачкој књижевности: у ред Стјепана Митрова Љубише, Симе Матавуља, Иве Ћипика и Марка Цара.

Владимир Божовић

Д-р Слободан Поповић: Два прилога методици наставе књижевности и психологији младости

(Савремена педагошка библиотека. Св. 11). Београд, 1938.

Г. д-р Поповић, који је до сада написао доста расправа из психологије младости, даје у овим двема студијама врло занимљиве податке о важности ученичких књижевних покушаја за психологију младости и за методику наставе књижевности. Прво износи резултате испитивања страних психолога у овој области, затим говори о врстама младићских литерарних покушаја и о методама испитивања, па прелази на анализу две приповетке од два млада писца. Од страних писаца најближи му је С. Бернфелд и Адлер. Наставницима књижевности препоручује као врло важне помоћне изворе за методику наставе: проучавање психоанализе и Адлерову Индивидуалну психологију. Затим долазе резултати испитивања приповедака два младића. Приповетке су: Душевна криза и Запис о Марији Илијиној. Поред приповедака за анализу и студију употребио је писац и податке које су му доцније дали млади писци: о узроцима постанка приповетке, о душевном животу младића, о друштвеној средини итд.

Обе расправе су ванредно занимљиве, и као психолошке студије, и као прилози који објашњавају постанке младалачког стварања песничких дела. Обе изабране приповетке имају, несумњиво, и песничких квалитета: у првој су описане душевне кризе младића због сексуалних проблема, а у другој је историја девојке која страда због греха неваљалих родитеља; у њој је изражена трезвењачка тенденција. Анализу је писац дао ванредно савесно, фино и исцрпно. Својим знањем у овој области психологије и својим испитивањем писац успева да убеди наставнике књижевности у средњим школама о корисности оваких испитивања с ученицима, и сугерира нове, корисне методе у тако деликатном и важном предмету као што је књижевност. Има много података о психичким кризама и развоју личности у пубертету и младићству. Даје упутства како се с помоћу ученичких исповести и књижевних покушаја упознаје ученикова душа, а код ученика буди интерес за лепу књижевност.

Ова испитивања, писана јасним и лепим стилом, значајна су и за родитеље, за ученике и наставнике; то није сухо филозофирање, него врло интересантни подаци за упознавање дечје и младићске психе.

Д-р Никола Продановић

Д-р Михаило Илић: Политички и правни чланци I

Библиотека „Политика и друштво“, бр. 22. Београд, 1938.

Низ својих чланака, штампаних за време последње две године по разним нашим часописима и листовима, сакупио је г. д-р Михаило Илић и издао у последњем броју поменуте Библиотеке. Мада већ раније објављени, и мада, поред неколико опсежнијих политичко-правних студија, наилазимо у овој књижици и на низ омањих скица и новинарских чланака, ипак је овај избор чланака колико значајан и користан, толико дошао баш у прави час. Већ сами наслови појединих чланака упућују нас на мисао, да није случајност што је ова књижица угледала света баш сада.

Г. д-р Илић говори најпре о нужности идеала уопште, о идеалу који је руководио наш народ пре рата и о идеалу који нас води (или, боље рећи, који нас не води, али би требало да нас води) сада. Зато вели: „У ствари, тај идеал не би био ни нов ни у супротности са оним већ остварeним, него би напротив претстављао само његово логично продужење и проширење". Међутим, ми, „остваривши један идеал, нисмо умели да нађемо себи други". И закључак: „Некад, идеал нам је био да створимо заједнички дом. Сад, пред опасностима које нам се приближују, идеал нам има бити да свој дом одржимо и сачувамо. Али и уредимо, и то уредимо да бисмо га управо могли сачувати и одржати". Наравно да се тај дом, једанпут уређен и снажан, не може ни замислити без слободе а слобода без правде. — У чланку „Скица за једну народну политику" износи писац своје политичко вјерују, веома сажето и концизно, али ипак јасно, убедљиво и садржајно. У још концизнијем облику, идеје би биле следеће: враћање оним начелима у име којих се борило за заједничку државу; власт извире из народа; потчињавање државних органа режиму одговорности пред јавним мишљењем, народним претставништвом и законом; влада политички одговара пред слободно изабраним претставништвом непосредно, а пред народом посредно; обезбеђивање како целини тако и деловима несметано развијање, признавајући оно што им припада; демократија не може остати само политичка: она мора у исти мах бити и економска и социјална; дужност је државе да омогући и помогне развитак свих облика удружења, која теже економском подизању народа и остварењу социјалне правде (овде се мисли на првом месту на задругарство); у свим привредним гранама где су рад и својина спојени у истом лицу, штитити ову својину и олакшати успех раду пружањем јевтиног кредита преко државе, самоуправних тела и задруга; спровести правичну расподелу пореских терета и од пореза ослободити известан минимум прихода нужан за егзистенцију; у међународном погледу не напуштати идеју колективне безбедности и привржености Лиги народа; устав, донет од уставотворне скупштине, треба да предвиди основна права и слободе грађана и регулише односе између државне целине и њених делова; организован рад на политичком васпитању народа. Идеје, као што се види, дубоко хумане и социјалне, демократске и слободарске, а ипак не неостварљиве и нереалне. — Простор нам, нажалост, не допушта детаљније приказивање осталих мисли и закључака из других чланака, сакупљених у овој симпатичној збирци идеја. У њој се још налази одбрана демократије од извесних приговора пуних заблуда и произвољности; затим напомене о сређивању нашег политичког живота; неколико констатација о начелности у политици и слободи избора; затим, чланци о споразуму новим путем, начелу поделе власти с обзиром на нова државна уређења, деконцентрацији власти, трајању скупштинског периода и крајњем року за вршење скупштинских избора.

Налазећи се у времену, по мишљењу извесних социолога и филозофа културе истина прелазном, када се покушавају и привидно успевају срушити многе дугим временом и тешком муком стечене духовне вредности, и када се на уснама многих јавља ироничан осмех када се човек само усуди да говори или брани оне три речи урезане у француском грбу; силу правде и морала, насупрот сили топова и праву јачега; Лигу народа и међународна уговорна права; демократију, као најсавршенији облик

политичко-друштвеног уређења, или Прогрес, као резултат највиших духовних стремљења и прегнућа; — писци, који на чело својих умних производа стављају написе *о нужности идеала*, делују у најмању руку као мелем и освежење. Стога се надамо да ће писац ускоро издати и другу збирку својих сакупљених политичких и правних чланака.

М. М.

Надежда Илић-Тутуновић: Кроз улице и душе

Издање „Наше књиге". Београд, 1938.

Ове приповетке су писане свим средствима модерног писања: има и стила, и психологисања, и песничких фигура, и описа природе, и реализма — па ипак чине утисак неубедљивости и извештачености. Осећа се да процес стварања није текао природно као код правих песника: прво посматрања занимљивих лица и друштвених односа, утисци и запажања, па онда песничка потреба да се тај материјал обради у лепом облику; него је овде прво тражење занимљиве теме и личности, можда за писаћим столом, па онда изналажење лица која одговарају замишљеној идеји, па обрада, психологисање итд. Једном речју, више занатско него уметничко дело. Понека приповетка чини утисак — не до краја! — као да је права песничка творевина, али тај утисак или нестаје на крају приповетке, или се разочарамо још у току читања. Прва приповетка, Јеленино Бадње вече, црта беду сиротиње сасвим лепо, дирљиво, али се има утисак да је све то већ описано — да је све ово не слика живота него последица лектире, угледање на боље писце, отсјај туђих дела. Друга приповетка, Периферискa прича, на којој се види угледање на Бориславa Станковића, има запажених карактера, друштвених односа, психолошких анализа, и свежине, и мириса природности, али ипак се осећа да је све то „књишки". Крај ове приповетке је нов, неочекиван, али није убедљив. Остале приче у збирци су све слабије од прве две. Има их и сасвим слабих које би пристале у фељтон провинциских листића (Тешка бољка, Туђа прича и др.) и које прилично кваре утисак ове збирке.

У свему, осим прве две које јој се приближују, ниједна друга не стиже до веће уметничке вредности: да се човек заинтересује, узбуди, добије пријатно осећање лепоте и уметничког уживања; да дело изазове мисли о карактерима и друштвеним и животним проблемима, да остави дубљи утисак у души. Писац има стила, уме да запажа, да слика друштво, али све то занатски, као на фотографијама које имају и природности, и покрета, и лепоте, те их радознало гледамо, али их брзо заборављамо.

Д-р Никола Продановић

Издаје: Матица српска

Уређује: Уређивачки одбор

Одговорни уредник: д-р Никола Милутиновић

Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

У 1938 години Матица српска издаће

349 и 350 књигу

Летописа Матице српске

Годишња претплата је 100 д., полугодишња 50 д.

За чланове, студенте и ђаке 80, односно 40 д.

Летопис Матице српске излази дванаест пута годишње.

Месечник *Глас Матице српске* добивају чланови Матице српске бесплатно, а за нечланове стаје годишње 30 динара.

Годишњак Матице српске добивају чланови бесплатно.

Умољавају се пријатељи наше националне културе и њезиног напретка да се уписују у чланство Матице српске и да се претплаћују на њена издања. Уједно се умољавају да скупљају чланове Матици српској и претплатнике њеним издањима.

Чланови Матице српске су: *редовни* са уплатом од 300 д. уједанпут или у оброцима по 60 д., *оснивачи* са уплатом од 1000 д. уједанпут или у оброцима по 200 д., *добротвори* са уплатом од 5000 д. уједанпут или у оброцима по 1000 д. годишње.

Умољавају се чланови Матице српске и њени пријатељи да својски потпомажу Матицу српску у изградњи њезина Музеја.

Уређује: Уређивачки одбор Одговорни уредник: д-р Н. Милутиновић

Издаје: Матица Српска Штампа: Јовановић и Богданов

Напомена уредништа

Прва овогодишња 349 књига „Летописа“ (свеске за јануар — јуни) изашла је на 456 страна, друга, 350 књига (свеске за јули — децембар) на 520 страна. Значи: да су Матичини чланови и претплатници добили ове године бесплатно једну читаву прекобројну свеску „Летописа“ од 5 штампаних табака, односно 80 страна. Прекобројна свеска придодата је Споменици Радивоја Врховца. Ова последња овогодишња свеска „Летописа“ излази као двоброј на 100 страна. Њоме је „Летопис“ за ову годину подмирио обавезни обим страница и још бесплатно дао читаву једну свеску више.